

T.C
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ALMANYA'DAN NASYONAL SOSYALİZM DÖNEMİNDE (1933-1945)
TÜRKİYE'YE GELEN YAHUDİLER

Yüksek Lisans Tezi

AYŞE ALTUNBAŞ

2020

T.C
İSTANBUL MEDENİYET ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TARİH ANA BİLİM DALI

ALMANYA'DAN NASYONAL SOSYALİZM DÖNEMİNDE (1933-1945)
TÜRKİYE'YE GELEN YAHUDİLER

Yüksek Lisans Tezi

AYŞE ALTUNBAŞ

DANIŞMAN
DOÇ. DR. HİLAL GÖRGÜN

2020

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin tamamen kendi çalışmam olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığımı ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt ederim.

İmza
Ayşe Altunbaş

Danışmanlığını yaptığım işbu tezin tamamen öğrencinin çalışması olduğunu, akademik ve etik kuralları gözeterek çalıştığını taahhüt ederim.

Doç. Dr. Hilal Görgün

İMZA SAYFASI

Ayşe Altunbaş tarafından hazırlanan ‘Almanya’ dan Nasyonel Sosyalizm Döneminde (1933-1945) Türkiye’ye Gelen Yahudiler’ başlıklı bu yüksek lisans/~~doktora~~ tezi, Tarih. Anabilim/bilim Dalında hazırlanmış ve jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

JÜRI ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

[Ünvanı, Adı SOYADI] Doc.Dr.Hilal Görgün

Kurumu: İ.Medeniyet Üniversitesi

Üyeler:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı] Prof. Dr.Ali Satan

Kurumu: Marmara Üniversitesi

[Ünvanı, Adı ve Soyadı] Prof.Dr. Recep Karacakaya

Kurumu: İ.Medeniyet Üniversitesi

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

[Ünvanı, Adı ve Soyadı]

Kurumu:

Tez Savunma Tarihi: 23/ 09/ 2020

ÖNSÖZ

Hitler'in iktidara gelmesi sadece Avrupa'nın değil, bütün dünyanın gidişatını değiştirdi. Bu değişikliklerden en çok etkilenenler de Yahudiler olmuştur. Nasyonal Sosyalizm döneminin başlarında Almanya'da yaşam şartları zorlaşan Yahudiler dünyada çeşitli ülkelere göç etmek zorunda kaldılar. Gittikleri ülkelere birisi olan Türkiye bu konuda müstesna bir yere sahiptir.

Çalışmamızda 1933-1945 yılları arasında Türkiye'ye gelen Yahudilerin geliş şartları, Türkiye'deki yaşamları ve o dönemde Türkiye'deki Yahudilerin hayatını etkileyen önemli hadiseler ele alınacaktır. Altı bölüm olarak hazırlanmış olan tezin ilk bölümünde İkinci Dünya Savaşı öncesi Avrupa ve Almanya'daki Yahudiler ile giriş yapılarak Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte Yahudi asıllı ve veya Nasyonal Sosyalist düşünceyi kabul etmeyen sanatçılar, siyasetçiler, bilim adamları ve memurların görevlerinden el çektiler ve ülkeyi terk etmeye zorlayan süreç ele alınacaktır. Yine bu bölümde deniz yolu ile Yahudi göçü dendiğinde olumsuz olarak akla ilk gelen ve Şile açıklarında batırılan Struma gemisinin trajik hikâyesi de yer almaktadır. Bölümün sonunda Türk diplomatlar tarafından Fransa'daki Yahudilerin kurtarılma çabalarına değinilmiştir. İkinci bölümde kökü Osmanlı'ya dayanan Türkiye'deki Yahudiler konu edilmiştir. Ayrıca Avrupa'daki ırkçılığın Türkiye yansıması ve zorlu savaş şartlarının maruz bıraktığı varlık vergisi de ele alınmıştır. Üçüncü bölümde 1933 - 1945 yılları arasında Türkiye Almanya ilişkilerine değinilmiştir. Dördüncü bölümde Cumhuriyetin kuruluşundan sonra gerçekleştirilen eğitim reformu ve buna bağlı olarak yabancı bilim adamlarının Türkiye'ye geliş süreci incelenmiştir. Beşinci bölümde Almanca konuşan mültecilerin sosyal ve siyasal yaşamları ele alınmıştır. Altıncı bölümde Türkiye'ye sığınan Yahudi asıllı Alman bilim adamlarından, bazılarının hayatları anlatılmaya çalışılmıştır.

Tezin hazırlanması aşamasında; desteği ve birikimiyle yol gösterici olan danışman hocam sayın Doç. Dr. Hilal Görgün'e, tezimi okuyarak bana değerli tavsiyelerde bulunan hocam Prof. Dr. Recep Karacakaya'ya ve bölümümdeki tüm hocalarıma sonsuz teşekkürü bir borç bilirim. Yine aynı zamanda beni Tarih bölümünde yüksek lisans yapmam için cesaretlendiren değerli Hocam Prof. Dr. Ali Satan'a da ayrıca teşekkürlerimi sunarım.

ÖZET

ALMANYA'DAN NASYONAL SOSYALİZM DÖNEMİNDE (1933-1945) TÜRKİYE'YE GELEN YAHUDİLER

Altunbaş, Ayşe

Yüksek Lisans Tezi, Tarih Ana Bilim Dalı

Danışman: Doç. Dr. Hilal Görgün

Eylül, 2020. 176 sayfa

1933 yılında Almanya'da Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin iktidara gelmesi ile birlikte Almanya'daki Yahudiler'in hayatlarını olumsuz yönde etkileyecek önemli gelişmeler yaşanmıştır. Hitler'in çıkardığı bir yasa ile kendilerine sığınılacak bir ülke arayan Yahudilerden; aralarında akademiysen, bilim adamı, sanatçı ve siyasetçilerin de bulunduğu yüzlerce kişi yaşadıkları ülkeleri terke zorlanarak, farklı ülkelere göç etmek zorunda kalmışlardır. Bunlardan birçoğunun bilim adamı olması sebebiyle Almanya'dan adeta büyük bir beyin göçü vuku bulmuştur. Türkiye Cumhuriyeti hükümeti ise bu bilim insanlarından birçoğuna sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar sunarak Türkiye'ye davet etmiştir.

Bu çalışmada 1933-1945 yılları arasında Almanya'dan ülkemize göç eden Yahudi asıllı Alman bilim adamlarının, Türkiye'ye göç etmesine zemin hazırlayan nedenler, ülkemize yapılan göçün süreçleri, Türkiye-Almanya İlişkileri, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, Türkiye'de Eğitim reformu başlıkları ele alınmıştır.

Anahtar Sözcükler: Sürgün, Yahudi, Almanya, Eğitim, Nasyonal Sosyalizm

ABSTRACT
JEWISH IMMIGRANTS
FROM NATIONALSOZIALIST GERMANY (1933-1945) TO TURKEY

Ayşe Altunbaş
Master Thesis, Department of Ancient History
Supervisor: Doç. Dr. Hilal Görgün
September, 2020. 176 Pages

When the National Socialist German Workers' Party came to power in Germany in 1933, there were important developments that had a negative impact on the lives of Jews living in Europe and especially in Germany. Among the Jews who were looking for a country where they could take refuge under a law passed by Hitler; hundreds of people, including academics, scientists, artists and politicians, have had to leave their home countries and emigrate to different countries. Since many of them were scientists, there was an enormous brain drain in Germany. The government of the Republic of Turkey has invited many of these scholars to Turkey by providing social and economic privileges.

This study examined the situation of German scholars of Jewish origin who immigrated to Turkey from Germany between 1933 and 1945. The reasons for emigrating to Turkey, the migration process, the relations between Turkey and Germany, the Jews in the Republic of Turkey and the leaders of the educational reform in Turkey were discussed.

Keywords: Exile, Jew, Germany, Education, National Socialism

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	I
ÖZET.....	II
ABSTRACT	III
İÇİNDEKİLER.....	IV
KISALTMALAR	VII
GİRİŞ	1
I. BÖLÜM:AVRUPA’DA YAHUDİLER: SÜRGÜN-GÖÇ-MÜLTECİ.....	7
1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupa ve Almanya’da Yahudiler	8
1.2. Sürgüne Giden Yol – Mülteci Olma Yolunda	11
1.3. Kamu Hizmetleri Yasasının Yeniden Tesisi 7 Nisan 1933	13
1.4. Haavara (Transfer)Antlaşması - 25 Ağustos 1933.....	14
1.5. Nürnberg Yasaları 17 Eylül 1935	18
1.6. Evien Konferansı 6-15 Temmuz 1938	19
1.7. Kristallnacht (Kristal Gece) 9-10 Kasım 1938	20
1.7.1. Ortaya Çıkış Sebebi	21
1.7.2. Saldırıları.....	22
1.8. Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti (Die Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland)	23
1.9. 1933 ve Sonrası Türkiye’ye Yahudi Göçü	26
1.10. Transit Ülke Olarak Türkiye: Struma Olayı	33
1.10.1. Struma’nın Tarihi	36
1.10.2. Struma’nın Yolculuğu.....	37
1.11. Fransa’da Yaşayan Yahudilerin Kurtarılması ve Türk Diplomatların Rolü	42
II. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE YAHUDİLER.....	47
2.1. Osmanlı Döneminde Yahudiler	47
2.2. Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler	50
2.2.1. Avrupa’daki İrkçılığın Türkiye’ye Yansıması: 1934 Trakya Olayları	51
III. BÖLÜM: TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ (1933-1945)	55
3.2. II. Dünya Savaşı Öncesi İlişkilere Genel Bir Bakış.....	55
3.5. İkinci Dünya Savaşının Başlaması ve Türk-Alman İlişkileri.....	58

3.6. İsmet İnönü ile Winston Churchill arasında 30-31 Ocak 1943 tarihinde Yenice Görüşmeleri ve Almanya	62
3.7. Türkiye’de Alman Propagandası	63
IV. BÖLÜM: TÜRKİYE’DE EĞİTİM REFORMU VE ALMAN GÖÇMENLER.....	68
4.1. Eğitim Alanında Yapılanlar	69
4.2. Darülfünun.....	70
4.3. Reform İçin Atılan Adımlar	72
4.4. Malche ve Raporu	72
4.5. Darülfünun’dan İstanbul Üniversitesi’ne	74
4.6. Bilim Adamlarının Geliş Hazırlıkları.....	76
4.7. Bilim Adamlarının Türkiye’ye Gelirken Kullandığı Yollar	77
4.8. Resmi Olmayan Mülteciler.....	78
V. BÖLÜM: ALMANCA KONUŞAN GÖÇMENLERİN TÜRKİYEDEKİ YAŞANTILARI	79
5.1. Zorunlu Sığınak Türkiye	79
5.2. Mültecilerin Sosyal Yaşantıları	80
5.3. Göçmenlerin Kendi Aralarındaki İlişkileri.....	81
5.4. Türkler ile İlişkileri	85
5.5. Politik Gruplaşma	87
5.6. NSDAP’nin Alman Kolonisi Üstündeki Etkileri.....	89
5.7. Haymatloz.....	91
5.8. Türkiye’deki Nazi Propagandası.....	93
5.9. Scurla Raporu	94
VI. BÖLÜM: TÜRKİYE’YE SİĞINAN YAHUDİ ASILLI ALMAN BİLİM ADAMLARI.....	101
6.1. Alexander Rüstow (1885-1963).....	105
6.2. Gerhard Kessler (1883-1963)	106
6.3. Philipp Schwartz (1894-1977).....	115
6.4. Albert Eckstein (1891-1950)	118
6.5. Rudolf Belling (1886-1972)	121
6.5.1. Rudolf Belling’in Çalışmaları.....	123
6.6. Ernst Reuter (1889-1953).....	125

6.7. Ernst Eduard Hirsch (1902-1985).....	130
6.7.1. Türkiye’de Yirmi Yıl	132
6.7.2. Hirsch ve Kütüphane	133
6.7.3. İstanbul Hukuk Fakültesi ve Hirsch.....	133
SONUÇ.....	137
KAYNAKÇA.....	140
EKLER.....	149
ÖZGEÇMİŞ	169

KISALTMALAR

AAC Academic Assistance Council /Akademik Yardımlaşma Konseyi

ADAP Akten zur deutschen Auswärtigen Politik / Alman Dışpolitikası Dosyaları

AO Auslands Organisation / Yurtdışı Organizasyonu

Bknz. Bakınız

c. Cilt

ÇEV. Çeviren

BCA Cumhuriyet Arşivi

DDP Deutsche Demokratische Partei /Alman Demokratik Partisi

DStP Deutsche Staatspartei /Alman Devlet Partisi

HJ Hitler-Jugend / Hitler Gençliği

İ. Ü İstanbul Üniversitesi

J Jude / Yahudi

KPÖ Kommunistische Partei Österreich / Avusturya Komünist Partisi

NS National Sozialistisch / Nasyonal Sosyalist

NSDAP National Sozialistische deutsche Arbeiter Partei /Nasyonal Sosyalist
Alman İşçi Partisi

s. Sayfa

S. Sayı

SA Sturm Abteilung / Taarruz Bölüğü/Fırtına Birliği

SD Sicherheitsdienst Deutschland / Alman Güvenlik Servisi

SS Schutzstaffel / Nazi Koruma Timi

GİRİŞ

“Türkiye”, “Almanya” ve “göç” kelimeleri bir arada kullanıldığında akla gelen ilk husus 1960’lı yıllarda başlayıp günümüzde 4. kuşağın yer aldığı Türklerin Almanya’ya olan göçüdür. O günün deyimi ile “Gastarbeiter” yani “misafir işçiler” veya daha sonraki yıllarda da çeşitli sebeplerle iltica edenler bu göçün özneleridir. Oysa tarihsel gelişmenin 87 yıl önce tam tersi olması ve Türkiye’nin Alman vatandaşlarına siyasi sığınma ve çalışma imkânı tanımış olması kanaatimizce dünya kamuoyunda hak ettiği yeri almamıştır. Konuyla ilgili hazırlanmış birkaç akademik çalışma ve sergi dışında neredeyse unutulmuştur.

1933’te (NSDAP) Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi’nin iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra çıkarılan yasa gereği Almanya’daki ve 1938’de Avusturya’nın ilhakından sonra da Avusturya’daki üniversitelerden yüzlerce bilim adamı ve asistanları işlerinden el çektirilerek vatanlarını terk etmek zorunda bırakıldılar. Henüz on yaşında genç bir Cumhuriyet olan Türkiye’den aldıkları davetle İstanbul ve Ankara’daki üniversitelerde görev almak ve devlet dairelerinde danışmanlık yapmak için Türkiye’ye geldiler.

Türkiye’ye mülteciler gelmeden önce de zaten Türkiye’de birçok Alman vatandaşı yaşıyordu. Bunlar askeri danışmanlar, teknik uzmanlar, öğretmenler, tarım uzmanları ve Türkiye’deki Alman diplomatik personelinden oluşuyordu. Bu yönüyle de Türkiye diğer göç alan ülkelerden farklıydı. 20’li ve 30’lu yıllarda da Türkiye ile Weimar Cumhuriyeti, 1933’den sonra da Üçüncü Reich ile arasındaki yoğun ekonomik ilişkiler nedeniyle Türkiye’ye gelen tüccarlar ve zanaatkârlar, burada kendilerine bir çalışma alanı bulmuşlardı.

Türkiye’de, Türk-Alman ilişkilerinin yeniden başladığı 1924 ve takip eden yıllarda gerek Türk hükümetinin talebi üzerine, gerekse Almanya’nın Türkiye’nin kalkınmasına destek amaçlı yolladığı birçok uzman bulunuyordu. Hâlihazırda var olan Almanlar kendi aralarında bir koloni (Alman Kolonisi) kurmuşlardı. Mülteciler ile

mülteci olmayan Almanlar ve NSDAP yani iki grup üyelerinin karşılaşmaları anında yaşanan gerginliği anlamak zor olmasa gerek. Türkiye hem bu yönüyle ve hem de gerek coğrafi gerek kültürel ve dini bakımından da diğer göç alan pek çok ülkeden oldukça farklıydı.

Bu çalışmada aşağıdaki sorulara cevap aranmaya çalışılmıştır: 1. Nazilerden kaçarak Türkiye'ye gelen Yahudiler niçin burayı tercih ettiler? 2. Nasıl ve hangi yollardan geldiler? 3. Yahudiler açısından Türkiye'nin transit ülke olarak nasıl bir rolü oldu? 4. Türkiye'de hâlihazırda yaşamakta olan Alman kolonisi ile yeni gelen mültecilerin sosyal yaşantıları ve birbirleriyle irtibatları nasıldı? 5. Almanya bağlantılı NSDAP üyeleri Alman-Alman ilişkilerini etkilemeye çalıştı mı ve antisemitik tavrını Alman kolonisinde de sürdürdü mü? 6. Türkiye'nin bütün bu ilişkiler ağındaki rolü neydi ve Türklerin göçmenlerin hayatlarında önemli bir yeri var mıydı, yoksa göçmenler kapalı bir toplum olarak mı yaşadılar? 7. Göçmenlerin Türkiye'ye ne şekilde katkıları oldu. 8. Türkiye'nin rolü diğer devletler tarafından nasıl değerlendirildi, Türkiye uluslararası seviyede hak ettiği ilgiyi gördü mü?

Çalışmamızda öncelikle birinci el kaynak olarak arşiv kayıtlarının yanı sıra bilim adamlarının hatıratları, notları ve mektuplarını kullandık. Bunların en önemlilerinden bazılarını şöyle sıralamak mümkündür: Rudolf Nissen, *Helle Blätter dunkle Blätter* (Stuttgart: Deutsche Verlagsanst, 1969). Bir biyografi çalışması olan kitabında Nissen aynı zamanda Türkiye'deki yaşamını, ülkedeki şartları, gezilerini ve ayrılışını da etraflıca yazmıştır. Philipp Schwartz, *Notgemeinschaft zur Emigration deutscher Wissenschaftler nach 1933 in die Türkei* (Marburg: Metropolis-Verlag, 1995, çev. Nagihan Alçı, *Kader Birliği*, İstanbul: Belge Yay. 2003). Schwartz kitabında 1933'de Nazi Almanya'sını terk etmek zorunda kalan Yahudi ve rejim karşıtı bilim adamlarının Türkiye'ye geliş sürecini anlatmaktadır. Fritz Neumark, *Zuflucht am Bosphorus: deutsche Gelehrte, Politiker und Künstler in der Emigration 1933 – 1953* (Frankfurt am Main: Knecht, 1980, çev. Şefik Alp Bahadır, *Boğaziçine Sığınanlar*, İstanbul: İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Maliye Enstitüsü, 1982). Neumark kitabında kendisi gibi göçmen olan yüzlerce insanın Almanya'dan geliş sebep ve süreçlerini ve Türkiye'deki yaşantılarını anlatmaktadır. Aynı zamanda bir Alman gözü ile Türkiye'nin o dönemdeki sosyal, siyasal ve ekonomik durumuna da değinmiştir. Ernst Hirsch, *Aus Kaisers Zeiten durch die Weimarer Republik in das Land Atatürks*,

München: Schweitzer, 1982, çev. Fatma Suphi, *Hatıralarım: Kayzer Dönemi Weimer Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi*, Ankara: Sevinç Matbaası, 1982). Hirsch hatıralarını yazdığı kitabının bir bölümünde 1933 yılında Türkiye'ye geliş sürecini anlatmaktadır. Atatürk'ün Ülkesinde Bir Hukuk Hocası başlığı altında Türkiye'ye ait oldukça geniş bir yer vermektedir. 1980'li yıllarda Alman arşivlerinden tesadüfen Klaus-Detlef Grothusen tarafından gün yüzüne çıkarılan 1933-1939 yılları arasında Türkiye'deki üniversitelerde ders veren hocalar hakkında tutulan *Scurla Raporu* (ed. Klaus-Detlev Grothusen, *Der Scurla Bericht: Die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei 1933-1939*, Bonn: Dağyeli Verlag, 1987), konuyla ilgili yapılan çalışmalarda ihmal edilmemesi gereken bir kaynaktır. Jan Schmidt'in editörlüğünde hazırlanan Asurolog Fritz Rudolf Kraus'un Türkiye'de iken yaptığı yazışmalardan oluşan iki ciltlik *Dreizehn Jahre Istanbul (1937-1949): Der deutsche Assyriologe Fritz Rudolf Kraus und sein Briefwechsel im türkischen Exil* (I-II, Leiden: Brill, 2014) başlıklı eser de bu alana kaynaklık eden eserlerdendir. Eser, Kraus'un Türkiye'de kaldığı 13 yılda ailesi, Almanya'daki meslektaşları ve eski öğretmeni olan ve aynı zamanda 1935 yılında Ankara'ya göç eden Benno Landsberg ile olan mektupları ve onlardan gelen cevaplarından oluşmaktadır. Ernst Reuter'in mektuplarının yer aldığı *Schriften und Reden* c.2 (Berlin: Propylaen Verlag, 1973) konuyu çalışanlar için önemli bir kaynaktır.

1933 yılı ve sonrası Yahudilerin Türkiye'ye göçünü konu alan çalışmaların bu dönemde Yahudilerin diğer ülkelere göçleri hakkında yapılanlarla karşılaştırıldığında daha az olduğu dikkat çeker. Ancak bu konu son yıllarda daha fazla dikkat çekmeye başlamış ve tezlere konu edilmeye başlanmıştır. Bunlardan, 1973'te Horst Widmann tarafından kaleme alınan *Atatürk ve Üniversite Reformu*¹ başlıklı eser kapsamlı bir çalışma olup günümüzde de konuyla ilgili önemli bir kaynak teşkil etmektedir. Widmann çalışmasında bilim adamlarının sosyal yaşantılarından pek bahsetmezken daha çok onların yaşam öykülerinden Türkiye'deki çalışma şartlarından ve yeni açılan üniversiteye yaptıkları katkılardan bahsetmiştir.

¹ Exil und Bildungshilfe: die deutschsprachige akademische Emigration in die Türkei nach 1933, Frankfurt/M: Bern: Herbert Lang, 1973; Türkçe çevirisi: Atatürk ve Üniversite Reformu, çev., Aykut Kazancıgil, Serpil Bozkurt, İstanbul: İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Tıp Fakültesi Yay, 1981, genişletilmiş 2. bs. İstanbul: Kabalcı Yayınevi, 2000.

Bir başka çalışma 1991 yılında düzenlenen "Exil Türkei-Deutschsprachige Emigranten in der Türkei 1933-1945" (Sürgün Türkiye - Türkiye'de Almanca Konuşan Göçmenler 1933-1945) adlı serginin Jan Cremer ve Horst Przytulla tarafından yine aynı isimle bir sergi kataloğu olarak literatüre kazandırılmış halidir². Bir sosyal bilimci olan Anne Dietrich, 1998'de Türkiye'de "Alman Kolonisi"nin gelişiminin ortaya çıkışını birçok yönüyle ele aldığı *Deutschsein in Istanbul* adlı kitabında göçmenlik ve bunun "Alman kolonisi" üzerindeki etkileri konusunda bir bölüm ayırmıştır. Dietrich araştırmalarını hem Türkiye'deki eski Alman kurum ve derneklerinin arşivlerinden hem de Almanya'daki arşivlerden belgeler ile desteklemektedir. Türkiye'ye göç eden Yahudi asıllı Alman bilim adamları ile ilgili ayrıntılı çalışmalardan biri de 2000 yılında Berlin'deki "Verein Aktives Museum" un girişimi ile hazırlanan "Haymatloz – Exil in der Türkei 1933-1945" adlı sergi çalışmasının kitap ve CD formatında sunulmasıdır.³

Stanford J. Shaw tarafından kaleme alınan *Turkey and the Holocaust: Turkey's Role in Rescuing Turkish and European Jewry from Nazi Persecution, 1933-1945* (New York: New York University Press, 1993) eser Fahir Armaoğlu tarafından Türkçeye *1933-1945 Yahudi Soykırımı ve Türkiye: Türkiyeli ve Avrupalı Yahudilerin Nazi Zulmünden Kurtulmasında Türkiye'nin Rolü* (İstanbul: Timaş, 2013) başlığıyla çevrilmiş olup bu konuda önemli bir başvuru eseridir. Kitapta 1933-1945 yılları arasında Türkiye'nin II. Dünya Savaşı yıllarındaki dış politikası ve Nazi zulmüne uğrayan Yahudilere yardım çabaları anlatılmaktadır.

Diğer yandan Türkiye'nin bu dönemdeki siyasetine eleştirel yaklaşan çalışmalar da mevcuttur. Avner Levi tarafından kaleme alınan *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler: Hukuki ve Siyasi Durumları* (İstanbul: İletişim, 1996) başlıklı eser de Nazi soykırımından kaçarak Türkiye'ye sığınan Yahudilerin Türkiye'deki tarihini seçici bir bakış anlayışı ile konu edinen çalışmalardan biridir. Aynı şekilde *Die Türkei, die Juden und der Holocaust* (Berlin: Assoziation A, 2008) başlıklı eseriyle Corry Guttstadt konuyu oldukça yanlı bir şekilde ele almış ve Türkiye'nin bu konudaki rolünü tezyif

² München: Verlag Karl M. Lipp, 1991.

³ Berlin: Verein Aktives Museum, 2000

etmeye çalışmıştır. Eserin hem Türkçeye⁴ hem de İngilizceye⁵ tercüme edilerek bu konuda çalışanlar tarafından referans olarak kullanılması nesnel bilgi üretimine negatif etkide bulunmaktadır.

Türkiye'ye gelen bilim adamları hakkında yapılan diğer bir çalışma da Christopher Kubaseck ve Günter Seufert'in editörlüğünde hazırlanan ve farklı yazarlara ait yirmi makaleden oluşan *Deutsche Wissenschaftler im türkischen Exil: Die Wissenschaftsmigration in die Türkei 1933-1945*⁶ başlıklı eserdir. Bu çalışma da bu dönemde gelen bilim adamlarının Türkiye'nin modernleşmesinde oynadıkları rol ve bu bilim adamlarının çocuklarının kaleminden, buradaki yaşam şartlarını anlatan yazılardan derlenmiştir.

Almanya'da yaşayan Türklerin de konuya ilgi duydukları görülür. Bunlardan ikisi Cem Dalaman'a ait *Die Türkei in ihrer Modernisierungsphase als Fluchtland für deutsche Exilanten* adlı 1998 yılında yaptığı doktora çalışması⁷ (basılmamış doktora tezi, Freie Universitaet Berlin, 1998) ile Kemal Bozay'a ait *Exil Türkei. Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in die Türkei (1933 1945)* (Münster: LIT Verlag, 2001) başlıklı çalışmalarıdır. Her iki çalışma da Türk-Alman ilişkilerini göç açısından ele almışlar ve konuyla ilgili kapsamlı genel bir bakış sunmuşlardır.

Konu en başından itibaren olmasa da gelen bilim adamlarının yetiştirdikleri talebelerin hazırladığı armağan kitaplar vs. vasıtasıyla bu bilim adamlarının Türk yükseköğrenimindeki rollerine dikkat çekilmeye çalışılmıştır. Ancak bu çalışmalar kapsayıcı olmaktan ziyade bilim adamlarını münferit şekilde ele almışlardır. Son yıllarda konuyla ilgili yapılan dikkate değer yüksek lisans ve doktora tezlerinin bazıları da şunlardır; İbrahim Öztürk'ün *Atatürk Döneminde Alman Bilim Adamlarının Üniversitelerimizde İstihdamı, Türk Bilim ve Kültür Hayatı Üzerindeki Etkileri* (basılmamış doktora tezi, Niğde Üniversitesi, 2002) ve Handan Çam'ın *İki Dünya*

⁴ Türkiye, Yahudiler ve Holokost, çev. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim, 2012.

⁵ Turkey, the Jews, and the Holocaust, çev. Kathleen M. Dell'Orto, Sabine Bartel, and Michelle Miles, Cambridge: Cambridge University Press, 2017

⁶ Würzburg: Egon Verlag 2016. Bu eser Orient-Institut Istanbul tarafından yayınlanan Istanbul Texte und Studien serisinin 12. Cildi olarak yayımlanmıştır.

⁷ Cem Dalaman, Die Türkei In Ihrer Modernisierungsphase Als Fluchtland Für Deutsche Exilanten, Frei Berlin Üniversitesi Otto Ruh Enstitüsü Siyaset Bilimleri Yayımlanmamış Doktora Tezi (Berlin, 1998)

Savaşı Arasında Türkiye'ye Alman Akademisyen Göçü (basılmamış doktora tezi, İstanbul Üniversitesi, 2012) başlıklı doktora tezleri Alman bilim adamlarının akademik katkılarını ön plana alan çalışmalardır. 2009 yılında Ömer Ceylan tarafından hazırlanan *Türkiye'de Sosyal Siyasetin Oluşumunda Gerhard Kessler* adlı Yüksek Lisans tezi ise Kesslerin hayatını ve Türkiye'deki sosyal siyasete sunmuş olduğu katkıları ele almaktadır. Pelin Arslan'ın *1933-1950 Yılları Arasında Türkiye'ye Gelen Alman İktisatçılar: Gerhard Kessler'in Türkiye'de Sosyal Politikaların Gelişimine Katkıları* başlı Yüksek Lisans tezi ise henüz 2019 yılında yazılmıştır. Görüldüğü gibi Türkiye'de konu ile ilgili çalışmaların tarihi çok eski değildir. Ayrıca bilim adamlarının asistanları ve öğrencileri tarafından yapılan çalışmalar da mevcuttur. Orhan Tuna'nın hocası ile ilgili kaleme aldığı *Prof. Gerhard Kessler Şahsiyeti ve Eserleri* adlı kitabı bunlardan sadece birine örnektir.

Çalışmada yukarıda adı geçen eserlerden mümkün olduğunca istifade edilmiştir. Bunların dışında kapsamlı çalışmaların az sayıda bulunması nedeniyle, kitap, dergi, makale, tez vs gibi birçok materyalden ve internet kaynaklarından yararlanılmıştır. Daha önceki çalışmalardan farklı olarak, 1933-1945 yılları arasında Türkiye'ye göç eden Yahudi asıllı Alman bilim insanlarının göç etmesine zemin hazırlayan nedenler, ülkemize yapılan göçün süreçleri, Türkiye-Almanya ilişkileri, Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler, Eğitim Reformu ve Struma Olayı başlıkları dışında göç eden bilim insanlarının yaşam öyküleri, çalışmaları ve eserlerine de yer verilmiş olup, hukuk, sanat ve sosyal politikaların gelişimi açısından yapmış oldukları çalışmalar anlatılmaya çalışılmıştır.

I. BÖLÜM:

AVRUPA'DA YAHUDİLER: SÜRGÜN-GÖÇ-MÜLTECİ

İnsanlık tarihi bir nevi göç tarihidir desek yeridir. İnsanoğlunun nüfus hareketliliğinin sebep ve şekillerindeki farklılıklarını ifade etmek için oluşturulmuş çok sayıda kavram ve terim mevcuttur. Bu nüfus hareketliliklerinin tabii ya da insani afetler, ekonomik ve siyasi sebepler yüzünden, gönüllü veya zorunlu olmasına bağlı olarak terimler üretilmiştir. Yahudiler açısından göç Ahd-i Atik'te dile getirilen “exodus” (çıkış) ile başlar ve onların Mısır'dan çıkarak kendilerine vaad edildiğini iddia ettikleri Filistin topraklarına olan büyük göçü ifade eder. Bu bakımdan “göç” olgusu Yahudilik tarihinin önemli bir yerini işgal eder. Bu bağlamda modern Yahudilik tarihine de damgasını vuran üç kavram vardır: Sürgün, göç ve mülteci. Sözlükte sürgün “ceza olarak belli bir yerin dışında veya belli bir yerde oturtulan kimse, sürülme işi”, göç “ekonomik, toplumsal, siyasi sebeplerle bireylerin veya toplulukların bir ülkeden başka bir ülkeye, bir yerleşim yerinden başka bir yerleşim yerine gitme işi, taşınma” ve mülteci de “vatandaşı bulunduğu ülkede uğradığı baskılar veya siyasi olaylar nedeniyle isteği dışında ülkesinden ayrılmak zorunda kalan ve ülkesinin korumasını yitiren, başka bir devletin vatandaşlığına geçmemiş yurtsuz göçmen” olarak yer alır.⁸

Sürgün, göç ve mültecilik kavramları birbirinin içine geçmiş matruşkalar gibidir. Sürgün kavramı, coğrafi olarak yerinden yurdundan edilme anlamı yanında siyasal, kültürel ve ekonomik boyutlar içeren bir süreç de karşılık gelmektedir. Mültecilik kendi istekleriyle ülkelerinden zorunlu sebeplerle kaçan insanları kapsarken sürgünlerde de yine zorunlu bir göç söz konusudur. Bu çalışmada Türkiye'ye gelen bilim insanlarını göçmen, sürgün, mülteci mi diye tek bir kelime ile ifade etmek, yerine göre bazen mülteci, bazen göçmen bazen de sürgün kelimeleri ile ifade edilmiştir.

⁸ <https://sozluk.gov.tr/> [Erişim 09.12.2019]. Konuyla ilgili olarak ayrıca bkz. Richard Perruchoud, Jillyanne Redpath-Cross (ed.), *Göç Terimleri Sözlüğü*, Uluslararası Göç Örgütü, https://publications.iom.int/system/files/pdf/iml31_turkish_2ndedition.pdf [Erişim 07.07.2020].

Bütün bu tabirlerin ortak yanı, "başka yerden gelmişe gönderme yaptığı için böyle bir tercih yapılmıştır.

1.1. İkinci Dünya Savaşı Öncesi Avrupa ve Almanya'da Yahudiler

20. yüzyılın başında, Avrupa'daki 11 milyon Yahudi'nin neredeyse dörtte üçü, üç büyük imparatorlukta, Avusturya-Macaristan, Rus İmparatorluğu ve Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşıyorlardı.

Özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nda, 1492'de İspanya'dan sürülen Yahudilerin torunları olan Sefaradlar yaşamaktaydı. Bu konu ikinci bölümde Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler başlığı altında ele alınacaktır. Aşkenazi Yahudileri geleneksel olarak çoğunlukla Orta ve Doğu Avrupa'da yaşıyorlardı. 19.yüzyılda birçok Avrupa ülkesinde Yahudiler bulundukları ülke vatandaşlarıyla eşit haklara sahip olarak kendilerini ait olduklarını hissettikleri ulusun toplum ve kültürüne uyum sağlayarak özgürleşmeye gayret ettiler. Osmanlı İmparatorluğunda 1908, Rusya'da 1917 ve Romanya'da ise 1918 yılında eşitlik elde ettiler. Temel olarak, Batı Avrupa Yahudileri kendilerini öncelikle hem dini bir topluluğun üyeleri ve aynı zamanda da ülkelerinin sadık vatandaşları olarak gördüler. 1893'te Almanya'da kurulan (Der Central-Verein deutscher Staatsbürger jüdischen Glaubens) "Yahudi İnancının Alman Vatandaşları Merkez Birliği"⁹ bu tutumu kendi adıyla ifade eder.¹⁰

Zamanla Batı Avrupa'da Yahudiler bulundukları ülkeye her alanda uyum sağlayarak birçoğu ekonomik düzeye ayak uydurmak adına Şabat Günü'nde yani cumartesi günleri de çalışmaya başladı. Zamanla kendi dilleri olan Yiddiş dilini unutarak bulundukları ülkenin dilini konuşmayı tercih ettiler. Batı Avrupa'da birçok Yahudi kelimenin tam anlamıyla asimile olmuşlardı. 20. yüzyılın başlarında Yahudiler arasında da vaftiz edilerek Hristiyanlığı seçenler veya Osmanlı imparatorluğunda olduğu gibi İslamiyet'e geçenler de oldu. Artık farklı dinden eşlerle evlilik yapabiliyorlardı.

Doğu Avrupa Yahudilerinin durumu Batı'dakilerden biraz daha farklıydı: Bunlar çoğunluğun kültürünün içinde gettolaşmış bir vaziyette azınlık olarak ayrı bir hayat sürüyordu. İçinde yaşadıkları çoğunluğun dili yerine kendi dilleri Yiddiş dilini konuşuyorlardı ki bu Almanca ve İbranice unsurlar içeren bir lehçeydi. Yahudi nüfusu Doğu Avrupa'da Batı Avrupa'ya oranla daha yüksekti.

⁹ 26 Mart 1893'te Almanya'daki asimile olmuş burjuva-liberal Yahudileri temsil etmek, onların hak ve sosyal eşitliklerini savunmak adına, Berlin'de kuruldu. Yahudilik ile Germenizimi uzlaştırmaya çalıştı.

¹⁰ <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/gerettete-geschichten/149155/europaeisches-judentum-vor-dem-nationalsozialismus> [Erişim tarihi 17.02.2020].

Birinci Dünya Savaşı'nda Alman ordusunda 85 000 Yahudi asker savaşa katıldı. 12 000 Yahudi savaşa vatanları adına hayatlarını kaybettiler. Fransa'da 46 000, İngiltere'de 40 000 ve yaklaşık 300 000 Yahudi de Avusturya-Macaristan üniformalarıyla savaşa katılmışlardı. Yahudiler canları ve kanları ile yaşadıkları ülkenin bir parçası haline geldiklerine inanıyorlardı.¹¹

1925 yılında Alman Reich'ı nüfusuna Yahudi dinine mensup 563 733 kişi kayıtlıydı, bu da toplam nüfusun %0,9'una tekabül ediyordu. Bundan sekiz yıl sonra 16 Haziran 1933'de yapılan bir nüfus sayımında bu sayı 499 682 kişiye düştü. Bu da yine o günkü nüfusun %0,8'ine tekabül ediyordu.

52 büyük Alman şehri arasında bir karşılaştırmada, çoğunluk Frankfurt (%4.7) ve Berlin'de (%3.8) ile yaşıyorlardı. Berlin'i %3,2 ile Breslau takip ederken, bunların dışında kalan sadece birkaç şehirde de düşük oranlarda Yahudi dinine mensup yaşayanlar vardı.

17 Mayıs 1939'da yapılan bir sayımda Yahudiler ilk defa resmi olarak ırka göre sayıldılar. Buna göre büyük ebeveynlerinden herhangi biri Yahudi ırkından ise ona göre kişiler birinci dereceden veya ikinci dereceden Yahudi melezi diye sınıflandırıldılar.¹²

Bu nüfus sayımı ile 1925 ve 1933'de yapılan nüfus sayımları arasında oran karşılaştırmak çok da doğru sonuç vermeyebilir. Yukarıda değinildiği gibi Yahudiler artık sadece Yahudi dinine mensup olanlar değil aynı zamanda ailesinde Yahudi ırkından bir bireyin olması ile de Yahudi sayıldılar, yani ari ırktan değildiler artık. Bunun dışında ayrıca 1 Mart 1935'de Saarland, 13 Mart 1938'de Avusturya'nın ilhakı ve 29 Eylül 1938'de Sudetland'ın Alman topraklarına katılması ile Alman topraklarının genişlemesi de karşılaştırmayı güçleştirmektedir. Gerçek olan şu ki her iki durum da göz önüne alındığında Yahudilerin sayısı genel nüfus sayısına oranla azalmıştır. 1939 yılında Yahudi Nüfusu 233 973 kişi olarak yani toplam nüfusun % 0,34'üne tekabül etmektedir.¹³ Bu düşüş elbette ki NSDAP'nin Yahudilere uyguladıkları yasaların ve ayrıca 1937 yılından sonra uyguladıkları tedbirlerin ve toplu ölümlerin sonucu ortaya çıkmıştır. Burada dikkate alınması gereken bir nokta da Saarland, Avusturya ve Südetland'daki Yahudilerin sayıları da bu istatistiklerin içindedir.

Birinci Dünya Savaşı'nın neticesinde Avrupa'nın haritası değişmiş, Alman ve Osmanlı İmparatorluğu dâhil, imparatorluklar yıkılmıştı. Doğu, Orta ve Güneydoğu Avrupa'daki bu bölgesel yeniden yapılanmalar, Yahudilerin sık sık kendilerini ulusal çatışmalardaki cephele arasında bulmasına yol açtı. Ukrayna'da on binlerce kurbanın verildiği çok sayıda pogromlar yaşandı. Polonya'da yaşayan 3 milyondan fazla Yahudi

¹¹ a.y.

¹² <https://www.bundesarchiv.de/gedenkbuch/einfuehrung.html.en?page=2> [Erişim Tarihi 17.02.2020].

¹³ a.y.

de 1930'ların sonlarında şiddetli antisemitizmle karşı karşıya kaldı. Özellikle Katolik Kilisesi, Yahudileri Mesih katilleri olarak karalayarak Polonyalılar arasında ırkçı nefreti teşvik etti.

İki Savaş arasındaki süre içinde Yahudi entelektüeller Avrupa'da en parlak çağını yaşadılar. Yahudi aydınlar, sanatçılar ve bilim adamları Avrupa kültürel yaşamında başrol oynadılar.¹⁴

30 Ocak 1933'te iktidarı ele geçirmelerinden kısa bir süre sonra, Nasyonal Sosyalistler Yahudi karşıtı programlarını uygulamaya başladılar. 1 Nisan 1933'de başlayacak olan Yahudi işletmelerine yönelik boykotun emrini Hitler kabine üyelerine 29 Martta bizzat kendisi duyurmuştur. Hitler'in emri ile boykot 1 Nisandan itibaren Yahudilere yönelik sistematik olarak başlamıştır.¹⁵

7 Nisan 1933'de boykottan bir hafta sonra çıkarılan , “Das Gesetz Zur Wiederherstellung Des Berufsbeamtentums” (Kamu Hizmetleri Yasasının Yeniden Tesisi) yasası ile Yahudiler Almanya'daki kamu yaşamından uzaklaştırdı. Akademik meslekler, okullar, üniversiteler, devlet ve yönetimdeki etkili konumları artık onlara kapatıldı. Konuyla ilgili detaylı bilgilere ileriki sayfalarda yer verilmiştir.

Yahudileri hedef alan yasa bununla kalmayıp 15 Eylül 1935 'de "Reich Vatandaşlık Kanunu" ve "Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Kanunu" kabul edildi. Bu her iki "Nürnberg Yasası" da Yahudi vatandaşlarını aşağı ırk olduğunu onayladı. Konuyla ilgili detaylı bilgiler “Nürnberg Yasası” başlığı altında verilmiştir.

21 Mayıs 1935'de “Wehrgesetz” (Askerlik Yasası) ile Yahudiler Alman halkının bu onurlu hizmetinden el çektiler. Yasanın birinci paragrafı Askerlik gibi onurlu bir görevi yerine getirmek için olmazsa olmaz şartı aryan ırka mensup olmasıydı.¹⁶ Bu da yine Yahudileri aşağı ırktan insan olarak görmenin bir başka adımıydı.

1933-1935 yılları arasında Yahudileri hedef alan birçok yasa çıkarılmıştı. 1933 Yılında çıkarılan Kamu Hizmetleri Yasası sonrasında gidişat az çok belli olmuş ve görevlerinden olan hocalar çareyi ülkeyi terk etmekte bulmuşlardı. Bu minvalde Prof.Dr. Philipp Schwartz Zürihe kaçarak orada “Die Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland”; Yurtdışındaki Almanlara Yardım Cemiyeti'ni kurdu ve birçok Yahudi ve rejim karşıtı bilim adamlarına başka ülkelerde iş bulma imkânı sağladı. Konuyla ilgili detaylı bilgiler ileriki sayfalarda verilecektir.

¹⁴ <https://www.bpb.de/geschichte/nationalsozialismus/gerettete-geschichten/149155/europaeisches-judentum-vor-dem-nationalsozialismus> [Erişim Tarihi 19.02.2020].

¹⁵ Saul Friedlaender, Nazi Almanya'sı ve Yahudiler, Zulüm Yılları 1933-1939, c.1. (İstanbul: İletişim Yayınları, 2016), s. 35.

¹⁶ <http://www.holocaust-chronologie.de/chronologie/1935/mai.html> [Erişim Tarihi 19.02.2020].

Yahudilere uygulanan şiddetin her geçen gün arttığı bir ortamda kaçabilenler hayatlarını kurtarıırken, kaçma fırsatı bulamayanları ise toplama kamplarında acı bir son beklemekteydi. Birçok Yahudi olacıklardan korkarak intihar etmeyi tercih ettiler.

7 Kasım'da vurulan ve 9 Kasım'da Paris'te ölen Alman diplomat Ernst von Rath'ın ölümünden bir gece sonra 9 Kasım 1938'de tarihe “Kristalnacht” olarak geçecek olan katliam gecesi Nazi saldırılarında en az 91 Yahudi öldürüldü. Yaklaşık 20.000 Yahudi tutuklandı¹⁷ ve Dachau, Buchenwald ve Sachsenhausen toplama kamplarına dağıtıldı. Kristalnacht ile ilgili daha fazla bilgi ilgili başlıkta verilecektir.

1.2. Sürgüne Giden Yol – Mülteci Olma Yolunda

Reisman *Nazizimden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu* adlı kitabının giriş bölümünde şu manidar ifadeleri kullanır:

*“Bu, tarihin kavşak noktasında ve ateş hattında yakalanan bireylerin öyküsüdür. Kendi yurtları onları kovarken, hayatları, yabancı bir ülkenin Osmanlı İmparatorluğu'ndan miras kalan bir toplumsal kültürü çöpe atmasıyla kurtuldu.”*¹⁸

Türkiye Cumhuriyetinin kuruluş yıllarında ve sonrasında yabancı ülkelerden çağırılmış ya da II. Dünya savaşı öncesinde ve sırasında yurtlarını terk etmek zorunda kalarak Türkiye'ye sığınmış bilim insanların etkileri kuşkusuz önem arz etmektedir. Konuyla ilgili çalışanlar arasında bunların tesirini abartanlar olduğu gibi küçümseyenler de olmuştur. Gelenler arasında elbette çok değerli insanlar da vardı. Burada tek taraflı faydadan söz etmek ise yanlış olur. Onlar, adeta bir ateş hattından kaçarak kendilerine kucak açan genç bir Cumhuriyet olan Türkiye'ye önemli değerler katarken, Türkiye de, başta onların hayatlarını kurtararak hem kendilerine bireysel olarak, hem de bilim dünyasına önemli katkılarda bulunmuştur. Mülteciler kendilerini maddi manevi kabul ve tatmin edecek başka bir ülke bulamadıkları için, Türkiye'den gelen iş tekliflerini kabul etmişler, hatta bir nevi buna mecbur kalmışlardır. Zamanında sığınacak bir yer bulamayan Yahudilerin maalesef ki birçoğunun hayatı toplama kamplarında son bulmuştur. Reismann bir röportajında, ABD'nin bu bilim insanlarına iş ve vize vermesi durumunda onların Türkiye'yi tercih etmiş olmayacaklarını ifade

¹⁷ a.y.

¹⁸ Arnold Reisman, *Nazizimden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu*, Çev: Gül Çağalı Güven, 2. Baskı (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011), s. 2.

eder,¹⁹ Ne yazık ki Türkiye'nin bu konudaki katkılarının dünya kamuoyu tarafından pek kayda değer bulunmadığı görülür. Neyse ki, aralarında geldiği günden beri Türkiye'de yaşamayı gerçekten bir sürgün hayatı gibi görenler olsa da, genel anlamda Türkiye'ye neler borçlu olduğunun farkında olan birçok mülteci de mevcuttur. Bilim insanlarının bireysel öykülerini anlatırken kimin ne derece memnun veya memnun olmadığını daha net görmüş olacağız.

1933'de Darülfünun'un kapanarak yerine İstanbul Üniversitesinin açılmasıyla birlikte yeni kurulan üniversiteye yeni ve ithal hocalar uygun görülmüştür. Bu minvalde İstanbul Üniversitesi'nin kuruluşunda öncülük eden İsviçreli pedagog Albert Malche ile Macar asıllı patoloji profesörü Philipp Schwartz'ın işbirliği ve Schwartz tarafından İsviçre'de kurulan (Notgemeinschaft Deutscher Wissenschaftler im Ausland) Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları için Yardım Cemiyeti vasıtasıyla Türkiye'ye birçok bilim insanı gelmiştir. İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi, mülteci bilim insanlarının en önemli çalışma alanı olmuştur. Gelenlerden ABD'de veya diğer Batı ülkelerinde işsiz kalma ihtimaline karşın Türkiye'yi tercih edenler de olmuştur. Bunlardan kimisi iş garantisi olduğu için, kimisi ise Türkiye'de daha iyi bir akademik mevkii teklif edildiği veya maddi şartları daha memnun edici olduğu için Türkiye'yi tercih etmişlerdi.²⁰

Çok sayıda tanınmış profesör, aydın ve sanatçı, Türk hükümetinin daveti üzerine 1933'ten itibaren Türkiye'ye geldiler ve özellikle kültürel ve bilimsel alanda, Türkiye için değerli katkılarda bulundular. Türk hükümetinin daveti devletlerarası bir davet değildi ve bu gelenler de Almanya tarafından görevli gönderilmemiş tam aksine 1933 yılında Hitler'in iktidara gelmesiyle başlayan ve gerek ırklarından dolayı, gerekse siyasi fikirlerinden dolayı Nazi teröründen kaçarak gelenlerdir.

Her şeyden önce, Alman bilim adamlarının Türkiye'ye göç süreci önemli aşamalar ışığında değerlendirilmelidir. Bu nedenle öncelikle, Almanya'da Yahudilerin kitlesel göçüne yol açan nedenleri incelemek gerekir. Daha sonraki Bölümde ise Türkiye'nin onları davet etmesini gerektirecek durum ve olaylar ele alınacaktır.

¹⁹ Hürriyet Gazetesi, 07.12.2008.

²⁰ Reismann, a.g.e., s. 12.

Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte çıkartılan yasayla başlayan zorunlu göç elbette ki Yahudilerin ilk göçü değildir ama 1492 yılından sonra yaşadıkları göçten daha büyük ve en tehlikeli göçtür. Yahudiler yine 1492'den sonra en büyük kayıpları bu dönemde vermiştir.

Yahudilerin 1933'ten itibaren yaşadıkları olaylar aniden ortaya çıkmış bir durum değildir. Fakat konumuz 1933-1945 yılları ile sınırlandırıldığı için, burada 1933 yılı başlangıç olarak ele alınacaktır. Zaten yanan ateşin fitili, Hitler'in iktidara gelmesinden sadece 3 ay sonra, 7 Nisan 1933'de çıkarılan bir yasa ile ateşlenmiş oldu.

1.3. Kamu Hizmetleri Yasasının Yeniden Tesisi 7 Nisan 1933

Alman üniversitelerinde binlerce bilim adamı ve profesörün görevden alınmasına yol açan Nisan 1933'te (Das Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums) "Kamu Hizmetleri Yasasının Yeniden Tesisi" yasası geçtiğinde, Almanya'dan bilimsel bir göç dalgası başladı.²¹ Bu yasa, Nasyonal Sosyalistler tarafından yapılan ilk ayrımcılık ve zulüm eylemi değildi, ancak Yahudilerin Almanya'da yaşamasını imkânsız kılacak bir dizi karar ve yasanın başlangıcıydı. Yasa, kamu hizmetinde olan Nazi rejiminin muhaliflerinin görevden alınmasına hizmet etti. Düzenleme aşağıdaki şartlara uyan kişileri kapsıyordu:²²

1) 9 Kasım 1918'den bu yana, kariyerleri için öngörülen niteliklere sahip olmayan memurlar.

2) Aryan kökenli olmayan devlet memurları, yani% 25 veya daha fazla Yahudi kanı taşıyanlar. Ebeveynlerinden biri ve ya büyük ebeveynlerinden biri Yahudi olan ari ırktan sayılmıyordu. İstisnalar: 1 Ağustos 1914'ten önce memur olanlar, cephede savaşmış olanlar ve babası veya oğlunu cephede kaybetmiş olanlar. Bu istisnalar daha sonra 1935 yılında çıkan Nürnberg Yasaları çerçevesinde kaldırıldı.

3) Önceki siyasi faaliyetlerinden dolayı, hiçbir zaman gönülden nasyonal devlete destek vereceklerini garanti edemeyenler. Yani Nasyonal Sosyalist politikayı benimsemeyenler.

²¹ Reismann, a.g.e., s. 4.

²² <https://www.wikizero.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9kZS53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvR2VzZXR6X3p1cl9XaWVkbXJ0ZXJzdGVsbHVuZ19kZXNfQmVydWZzYmVhbXRlbnR1bXM;> [Erişim 29.10.2019].

Yasak kapsamına giren üniversite hocaları ve bilim adamları ya derhal işten çıkarıldılar ve yahut maaşlarından %25’lik bir kesinti ile zorunlu emekli edildiler. Bunlardan boşalan görevlere ise Nasyonal Sosyalist çizgide olanlar yerleştirildiler.

Yasa, küçük memurlardan, önde gelen bilim adamlarına kadar kamu hizmetinin tüm sektörlerine uygulandı. Çoğu zaman, sadece bir şüphelenme veya bir rakibi tarafından şikâyet gibi sebepler bile işten çıkarmayı etkilemek için yeterliydi. Zaten Yahudi veya yarı Yahudi olmak başlı başına işten çıkarılma sebebiydi. 1938 yılına gelindiğinde 1500 profesör işinden oldu. Bu sayı o dönemde mevcut profesörlerin üçte birine tekabül etmekteydi. Üniversite dışındaki araştırmacı bilim adamları veya kültürel kurumlardan ayrılanların kesin sayısı ise net olarak bilinmemektedir.²³

1.4. Haavara (Transfer) Antlaşması - 25 Ağustos 1933

Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesi ile birlikte Hitler Yahudi politikasını en başından beri açık etmişti. Yahudi’leri yaşadıkları yerleri terk etmeye zorlayan Nisan ayında başlayan boykot ve çıkarılan yasaya rağmen Alman Yahudileri arasında başlangıçta göç etme arzusu çok yoktu. Hem Almanya’ya olan bağları ve hem de onları kabul edecek ülkelerin olmaması, üstelik de mal varlıklarını yanlarında götürememe kaygısı Yahudileri göç konusunda tedirgin eden unsurlardı. Yahudi mülteci kabul edebilecek ülkeler arasındaki istisna ve özel anlaşmalar yoluyla hedeflenen göçün teşvik edildiği tek ülke 1933’te Filistin’di. İngiliz Manda Hükümeti Filistin’de göçmen sayısını sınırlamıştı. Göçmenlik örgütlenmesinden sorumlu olan Yahudi Ajansı (Jewish Agency) ile Alman Devleti arasında varlıklı ve orta halli Yahudilerin Almanya’daki mal varlığı ile birlikte Filistin’e göç etmeleri için antlaşma yapmıştır. 7 Ağustos 1933’te kararlaştırılan ve 25 Ağustos’ta Reich Ekonomi Bakanlığı tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu antlaşmaya Haavara Antlaşması denir.²⁴

²³ (Evelyn Lacina, *Emigration 1933-1945*, s. 57.) aktaran Philipp Gaier, *Die deutschsprachige wissenschaftliche Emigration in die Türkei und ihr soziales Umfeld – Das deutsch-deutsche“ Verhältnis in der Türkei 1933-1945*, Yüksek Lisans Tezi (Almanya, 2007), s. 42.

²⁴ “Ha’avara Abkommen”, Dan Diner (ed.), *Enzyklopädie jüdischer Geschichte und Kultur*, Stuttgart: Verlag J.B. Metzler, 2012, c. 2, s. 490-494. Konuyla ilgili geniş bilgi için ayrıca bk. Werner Feilchenfeld, Dolf Michaelis, Ludwig Pinner, *Haavara-Transfer nach Palästina und Einwanderung deutscher Juden 1933-39*, Tübingen: J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), 1972; Edwin Black, *The Transfer Agreement: the Dramatic Story of the Pact Between the Third Reich and Jewish Palestine*, Washington: Dialog Press, 1984, 1999.

Siyonizm'in başlıca amacı Filistin'de bir Yahudi Devleti kurmaktır. Bunun için Avrupa'daki Yahudilerin Filistin'e göç etmelerini sağlamaları gerekiyordu. Birinci Dünya Savaşından sonra Alman Yahudileri Avrupa'nın en eğitimli Yahudileriydi, bankacılık, medya ve sanayi üzerinde bir güce sahiptiler. Dolayısıyla hiçbir Yahudi Filistin'e göç etme taraftarı değildi.

Aslında Siyonistler ile Nasyonal Sosyalistler arasında yapılan bu antlaşma günümüzdeki İsrail'in kuruluşu açısından kilometre taşı niteliğinde bir hadisedir. Zira başka türlü Yahudileri Filistin'e göç ettirmeleri mümkün değildi. Bir Yahudi devletinin kurulması milyonlarca insanın hayatına mal olabilirdi, fakat onların açısından bakıldığında zafere giden her yol mubahtı ve bu uğurda can verilmesi gerekti.

Almanya'nın uyguladığı Yahudi politikasının Alman Yahudilerini Siyonizm adına kazanmak için eşsiz bir fırsat olduğu gözden kaçmamalıdır. Yahudilerin büyük bir kısmı Filistin'e göç etmeyi istemiyorlardı, bu konuda yapılan tüm çabalar boşa gitmişti. Almanya'daki Yahudilere reva görülen zulüm, Siyonistler için, özellikle Filistin'e göçün artması konusunda eşi görülmemiş fırsatlar yarattı. Dönemin Yahudi Ajansı başkanı, gelecekteki İsrail Başbakanı, David Ben Gurion²⁵, Nazilerin zaferinin Siyonizm açısından gelecekte verimli bir güç olacağına inanıyordu.²⁶ İsrailli tarihçi ve gazeteci Tom Segev kitabında Hitler'in iktidara gelmesinden birkaç ay sonra, üst düzey bir Siyonist yetkili Nasyonal Sosyalistler ile Alman Yahudilerinin göçü ve mülklerinin Filistin'e devredilmesi konusunda görüşmek üzere Berlin'e gittiğini yazar.²⁷ Müzakerelerinin sonucu, Alman hükümetinin ve Siyonist hareketin çıkarlarına dayanan "Haavara Antlaşması" idi.

İbranice Haavara kelimesi transfer anlamına gelmektedir. Anlaşma, üç ay süren müzakerelerin ardından 1933 yılının Ağustos ayında imzalanmış ve Yahudi göçmenlerin veya yatırımcıların Almanya'dan Filistin'e mal varlıklarını ihraç edebilmelerine ve böylelikle Almanya'dan Yahudi göçünün kolaylaştırılmasını

²⁵ David Ben Gurion (16 Aralık 1886-1 Aralık 1973) İsrail'in ilk başbakanı, siyonist lider ve İsrail'in ikinci savunma bakanı. İsrail'i kuruluşundan itibaren 30 yıl boyunca yöneten **Mapai'nin** kurucuları arasındaydı. Kişisel nedenlerle 1953 yılında Başbakanlıktan ayrıldı. 1955 yılında hükümete tekrar döndü ve savunma bakanlığı yaptı. 1955-1963 yılları arasında tekrar başbakanlık yaptı.

²⁶ Tom Segev, Die Siebte Million - Der Holocaust und Israels Politik der Erinnerung, (Hamburg 1995), s. 29.

²⁷ Segev, a.g.e., s. 30.

amaçlıyordu. Alman Hükümeti için ise Filistin'e göç yurtdışında Alman mallarının satışını ifade ediyordu.

Nazi rejiminin baskılarına rağmen başlangıçta Yahudilerin göç etmeye pek niyetleri yoktu, hem Almanya'ya olan alışkanlık ve bağlılıkları ve hem de onları kabul edecek ülkelerin sayısının az oluşu onlarda bu göçü zorlaştırıyordu. Çok sayıda Yahudi almaya gönüllü olan tek ülke Filistin oldu. Dünya Siyonist Organizasyonu Temsilcisi Chaim Arlosoroff Filistin'e göçü kolaylaştırabilmek için göç edenlerin mal varlığını da yanlarına alabilmeleri kolaylığı sağlansın diye 1933 baharında Almanya Siyonist Birliği temsilcileriyle birlikte Reich Ekonomi Bakanlığı ile göçün daha iyi koşullarda ve şartlarda olabilmesi için görüşmelerde bulundular.²⁸

Anlaşmaya göre göç edecek olan Yahudiler varlıklarını Almanya'daki bir Transfer Bankasına yatıracaklardı. Bu paralardan Filistinli ithalatçılar Almanya'dan Filistin'de satabilecekleri ürünler alacaklardı. Yahudilere Filistin'de paraları belli masraflar düştükten sonra geri ödenecekti. Sermayenin dışarı transfer edilmesi Alman hükümeti tarafından yüksek vergilere tabii olduğu için, Haavara transferi Yahudilerin mallarını yurtdışına çıkarabilmenin en uygun ve ucuz yolluydu.

Anlaşma Siyonist gruplar içinde de tartışmalara neden oldu. Almanya dışındaki Siyonist gruplar Nazi Almanya'sına karşı uygulanan uluslararası ekonomik boykotu destekledikleri için bu antlaşmanın da bu boykotu deleceğini ve az da olsa Nazilere döviz girdisini mümkün kılacağı kanaatindeydiler. Nasyonal Sosyalistler ise bu antlaşmayı iki yönlü olumlu buluyorlardı. Yahudilerin sahip oldukları malları taşıma imkânı olduğundan dolayı Yahudilerin göçü tercihini kolaylaştıracağı, bir diğeri ise Filistin ve uzak doğudaki ticaretin döviz getireceği umuduydu.

Antlaşma ilk yıllarda Nazi Hükümeti ve NSDAP tarafından desteklenirken, 1935 yılından itibaren nakil mekanizması ile ilgili eleştiriler artmaya başladı. Reichsbank, Haavara'dan dolayı Alman tarafının çok az döviz aldığını ancak bunun yerine "varış ücretini" (Vorzeigegeld)²⁹ kendi para birimi ile finanse etmek zorunda olduğunu söyler. Dışişleri Bakanlığı, Almanya'ya karşı düzenlenen ekonomik boykotun tehlike

²⁸ Segev, a.g.e., s. 29.

²⁹ Almanya dışında yaşayan Yahudi mültecilerin yakınları tarafından, mültecinin göç ettiği ülkeye gelmesi üzerine ödenen ücret.

yaratmadığını belirtir. SS Savunma birimleri ise, anlaşmanın Filistin’de Yahudilere Almanya’ya karşı mücadelede “güç kaynağı” olarak hizmet edebilecek bir Yahudi devletinin kurulmasını destekleyebileceğinden endişe ediyordu.

1937’den sonra hem yönetimdekiler hem de Parti içindekiler artık bu anlaşmanın fayda vermediği görüşündeydiler. Düşünüldüğü gibi Yahudilerin mallarını götürmelerine izin verilmesi göçü çok da teşvik etmemişti. Bunun yerine Yahudileri göçe zorlamak için baskıları arttırmaya başladılar. 1938’de Hitler anlaşmanın devamına karar verdi. 1941’de anlaşma resmen durduruldu ancak savaşın başından beri herhangi bir mal transferi gerçekleşmedi. 1939’a kadar 50.000’den fazla Yahudi Filistin’e göç ederken transfer edilen para miktarı 140 Milyon RM tutarındaydı.³⁰ Almanya bu ticaret anlaşmasından 1933-1939 yılları arasında 105.670.250,06 RM kazanç elde etti.³¹

Revizyonist³² Yahudi basını ve taraftarları Haavara Antlaşmasına başından beri karşı çıkmış ve bu antlaşmayı yapanları hainlikle suçlamış, onları Hitler’in müttefiki olarak adlandırmıştı. Onlara göre Haavara Antlaşması Yahudilerin şeref ve haysiyetini ayaklar altına almak demektir. Her yerde boykot çağrıları yaptılar.³³ Ben Gurion ise her türlü boykota karşı idi ve davalarına zarar vereceği kanısındaydı. Ben Gurion’a göre adeta hedefe giden yolda her şey mubahtı. Segev, Gurion’un kararlılığını belirten şu sözleri nakleder:

*“Bilsem ki eğer Almanya’daki çocukların hepsini İngiltere’ye götürerek kurtarabilirim ama Filistin’e ise sadece yarısını götürerek kurtarabilirim, ben ikincisini tercih ederim, zira biz sadece bu çocuklara karşı sorumlu tutulmakla kalmıyoruz, aynı zamanda Yahudi halkına da tarihsel bir hesap vermeliyiz.”*³⁴

Filistin’de Haavara antlaşması üzerine uzunca bir süre süren tartışmalar, sonunda toplu vicdan muhasebesine sebep oldu. “Biz kimiz, insan mı, Yahudi mi, Siyonist mi? Haklarımız ve sorumluluklarımız ne?” gibi vicdani sorular sorulmaya başlanmıştır.³⁵

³⁰ <https://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/das-haavara-abkommen-1933/> [Erişim 16.05.2019].

³¹ <http://www.luebeck-kunterbunt.de/TOP100/Haawara-Abkommen.htm> [Erişim 16.05.2019].

³² Revizyonist Siyonizm Ze’ev Jabotinsky tarafından geliştirilen, Ben Gurion ve Chaim Weizmann’ın “pratik siyonizmini”, yani Yahudilerin istedikleri gibi biran önce İsrail ülkesini kurma ideolojisidir.

³³ Segev, a.g.e., s. 37.

³⁴ Segev, a.g.e., s. 43.

³⁵ Segev, a.g.e., s. 44.

Haavara antlaşmasının o dönemde iflasın eşiğinde olan Jewish Agency için adeta onu harekete geçirecek itici bir güç olduğu görülür.³⁶ Sonuçta ne boykot ne de başka bir direniş vukuu bulmadı. Tam aksine baştan beri Hitler ile iyi ilişkiler içinde olmak gerektiğini ve öyle de davranıldığını çeşitli yazılardan anlıyoruz. Segev'in kitabı bu konuda oldukça açık bilgiler vermektedir. Hitler'in iktidara gelmesiyle birlikte Yahudilerin ilişkileri Hitler'in zulmüne rağmen devam etti. Yahudi Ajansı'ndan yetkililer zulme rağmen Berlin göç bürosu ile sürekli irtibat halindelerdi. Segev kitabında Siyonistler'in Almanya'da tanıtım çalışmaları dahi yaptıklarını ve hatta 1933 ilkbaharında Avusturya uyruklu gazeteci ve aynı zamanda SS üyesi Baron Leopold Itz von Mildenstein ve eşini Filistin'e davet ettiklerini yazar. Burada ondan Joseph Goebbels'in gazetesi (*Der Angriff*) için bir yazı dizisi başlamasını isterler. Von Mildenstein Filistin'de yaptığı gezilerden "Filistin'de Bir Nazi" başlıklı ve tamamen Siyonizm öven bir yazı dizisi yapar. Gazete bu diziye o kadar önem verir ki von Mildenstein içi, bir yüzünde Nazi gamalı haç, diğer yüzünde ise Davut yıldızı bulunan bir madalya bastırır.³⁷

1.5. Nürnberg Yasaları 17 Eylül 1935

Nasyonal Sosyalistlerin Yahudileri düzenlemelerle, yasalarla yok etmek veya göçe zorlamak için sistematik bir şekilde uyguladıkları politikalar, Yahudilere uygulanan zulmün şiddetini arttırdı. Adolf Hitler, bu terörü yönlendirmek için, 1935 yılında (Reichsparteitag der Freiheit) Özgürlükler Meclisinde "Aryanlar" ve "Aryan olmayanlar" ile ilgili yasal bir düzenleme hazırlattı. 15 Eylül'de "Reich Vatandaşlık Kanunu" ve "Alman Kanını ve Alman Onurunu Koruma Kanunu" kabul edildi. Bu her iki "Nürnberg Yasası" da Yahudi vatandaşlarının aşağı ırk olduğunu onayladı. Yine bu düzenlemeye göre, "Alman veya benzer kana" sahip olması gereken Reich vatandaşının aksine, Yahudiler bundan böyle siyasi haklara sahip olmayan yalnızca Alman Reich'in "vatandaşları" olabilirdi. En az üç Yahudi büyük ebeveyninden olanlar "Volljude" saf Yahudi sayılıyordu. Bir veya iki büyük ebeveyni Yahudi olan ve bir

³⁶ A.y.

³⁷ Segev, a.g.e., s. 45-46.

Yahudi dini cemaatine bağılı olan veya "tam Yahudi " ile evli olanlar da tıpkı diğerk melez Yahudiler gibi, aşıağı ırka mensup sayıldılar.

"Alman Kanını Koruma Yasası", Yahudi olmayanlarla Yahudiler arasındaki evlilikleri de yasakladı ve ayrıca "ırksal kirletme" olarak değerklendirilen cinsel ilişkilere ceza hükmü getirildi. Yahudi hanelerde 45 yaşın altındaki "Aryan" hizmetçilerinin istihdamı ve 1935'te yapılan parti kongresinde ulusal bayrak ilan edilen gamalı haç bayrağının Yahudiler tarafından göklere çekilmesi de yasaklandı, uygulayanlara ise ceza getirildi. "Nürnberg Kanunlarının kurbanı olmak istemeyenler mutlaka Ari ırktan olduklarını belgelemek zorundaydılar.³⁸

Kısaca söylemek gerekirse, 15 Eylül 1935 yılında yapılan bu düzenleme ile Yahudilere uygulanan ve gelecekte de uygulanacak olan zulüm yasa ile bir kez daha desteklenmiş oldu.

1.6. Evien Konferansı 6-15 Temmuz 1938

1933 yılında NSDAP iktidara geldikten sonra ilk icraatlarından biri olarak Yahudileri her açıdan devre dışı bırakacak yasalar çıkartmak oldu. Hitler'in hayalinde Almanya'da saf kan Alman ırkı oluşturmaktı, yani Almanya'yı saf Alman olmayanlardan arındırmak yatıyordu.

İşe önce devlet memuriyetindeki Yahudi, yarı Yahudi ve rejim karşıtı olanları tasfiye etmek için yasa çıkarılmakla başlandı. 7 Nisan 1933 tarihinde "Das Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums" (Memuriyetin Yeniden Tesisi Yasası). Bu konuya yukarıda değinilmiştir. Bu yasayla Yahudiler işlerinden olmuştu ama zulüm bununla bitmedi. Çok kısa bir süre sonra o güne kadar Almanya'da sorunsuzca yaşayan Yahudilere hayatı çekilmez hale getiren bir dizi uygulamalar, boykotlar ve aşaağılamalar gerçekleşmiştir.

Hitler yönetimi Yahudilere zulmü her geçen gün daha da güçlendirmek adına belli başlı düzenlemeler yapıyordu. Bunlardan biri yine 1935 yılında çıkardığı Nürnberg Kanunlarıdır. Nürnberg Kanunları ile birlikte Alman Yahudileri artık vatandaş sayılmıyordu ve kendi vatanlarında adeta bir mülteci sıfatındaydılar. 1938 yılında

³⁸ <https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ausgrenzung/nuernberg/> [Erişim 30.10.2019].

Avusturya'nın ilhakından önce yarım milyona yakın Yahudi Almanya'yı terk etmek zorunda kalmıştı. Avusturya'nın ilhakı ile birlikte vatansız 200 bin Yahudi daha mülteci durumuna düşmüştü. Yahudiler için sığınacak ülkeler bulmak adına ABD Başkanı Roosevelt 1938'in Haziranında Fransa'nın Evian şehrinde bir konferans çağrısında bulundu.³⁹ 6-15 Temmuz 1938'de Evian konferansı gerçekleşti. Konferansın amacı, Almanya ve Avusturya'dan hızla artan sayıda Yahudi mülteciye uluslararası bir çözüm bulmaktır.

1924 ABD Kongresi göçmen sayısını sınırlayan ırk ya da etnik olarak istenmeyen gruplara karşı ayrımcılık güden göçmen kotaları getirmişti. Roosevelt Evian'deki konferansa katılan 32 ülkenin katılımcılarından göçmen kotalarını yükseltmeleri talebinde bulundu ancak kabul eden tek ülke Dominik Cumhuriyeti oldu, o da ciddi meblağlar karşılığında mültecilere kucak açmayı kabul etti. Dokuz gün süren toplantıda söz alan delegeler mültecilerin acısını paylaştıklarını ifade ettiler. Ancak ABD ve İngiltere de dâhil pek çok ülke çeşitli bahaneler ileri sürerek daha fazla mülteci alamayacaklarını bildirdiler.⁴⁰ Roosevelt bu konferansa ülkelerin diplomatlarının yanı sıra 21 Yahudi organizasyonun temsilcilerini de davet etti.

Sonuç olarak Evian konferansı günümüzde başarısız bir mülteci politikasının sembolü haline geldi. Nazilerin zulmü altındaki Yahudiler bu konferans ile birlikte kaderlerine terk edildiler. Bu konferans Yahudiler tarafından kurtuluşlarının son şansı olarak değerlendirildi. Tarih bundan uluslararası toplumun Alman ve Avusturyalı Yahudileri Holokost'tan kurtarılması için kaçırılmış bir fırsat⁴¹ olarak bahsedecektir.

1.7. Kristallnacht (Kristal Gece)⁴² 9-10 Kasım 1938

1933'ten beri çıkarılan yasalarla Yahudiler sosyal, siyasi ve kültür hayatından çıkarıldı ve tüm kamu tesislerine girmeleri yasaklandı. 1935'te Yahudiler Reich Vatandaşlık

³⁹ <http://testofcivilisation.eu/tr/evian> [Erişim Tarihi 13.09.2019].

⁴⁰ <https://encyclopedia.ushmm.org/content/tr/article/the-evian-conference> [Erişim Tarihi 13.09.2019].

⁴¹ <https://www.juedische-allgemeine.de/juedische-welt/zehn-tage-am-genfer-see/> [Erişim Tarihi 15.02.2020].

⁴² Kristallnacht (Kristal Gece) adını 9 Kasım 10 Kasımı bağlayan gecede yakılan ve yıkılan birçok Yahudi işletme ve dükkânlarının, evlerinin ve sinagoglarının yıkılan ve yerlere saçılan cam parçacıklarından almıştır.

Yasası nedeniyle Alman vatandaşlıklarını kaybetti ve bu nedenle seçimlere katılmalarına da artık izin verilmedi. Yasa ayrıca Yahudiler ve Almanlar arasında evlilik ve herhangi bir temasa izin vermiyordu. Yahudilere uygulananlar bunlarla sınırlı kalmadı, her gün yaşanan bir takım olaylar 9 Kasım 1938’de yerini toplu katliamlara bıraktı. Yasaların içeriği ile ilgili tez içerisinde ayrıntılı bilgi verilmiştir.

1.7.1. Ortaya Çıkış Sebebi

Reichskristallnacht⁴³ ya da diğer adıyla Reichspogromnacht⁴⁴ diye adlandırılan katliam gecesinden iki gün önce 7 Kasım 1938’de Paris’teki Alman büyükelçiliğinde 17 yaşındaki Polonyalı Yahudi Herschel Grynszpan Alman diplomatı olan NSDAP üyesi Ernst Eduard vom Rath’ı vurur. Sebep olarak aynı yılın Ekim ayında anne ve babasının da içinde bulunduğu 17 bin Yahudi’nin zorla Almanya’dan Polonya’ya götürülmelerinin intikamı olduğu düşünülür. Naziler, bu suikastı, uzun süredir planlanan ve uygulanamayan Reichskristallnacht için bir sebep olarak görürler. Toplu bir infial yaratmak için artık bir sebepleri vardır.

Pogrom’un yapılmasına NSDAP’nin 9 Kasım 1923’de gerçekleştirdiği başarısız darbe girişiminin yıldönümü toplantısında, Hitler’in propaganda bakanı olan Göbbels’in hararetli konuşması altında karar verilmiştir. Göbbels artık parti tarafından Yahudi karşıtı olaylar organize edilmeyeceğini ama yapılacak olanları da engellemeyeceklerini söyler. Akabinde SA (Sturm Abteilung/Taarruz Bölüğü/Fırtına Birliği) liderleri Münih’ten telefonla bir talimat vererek ekiplerini harekete geçirirler.

Seçilen tarih tam da Hitler’in 9 Kasım 1923’de gerçekleştirmeye çalıştığı başarısız darbeyle aynı gündür. NS Arşivinde bulunan güvenlik polisinin eyalet polisine yazdığı bir teleksle saldırıganlara verilen komutlardan bazıları şu şekildedir;⁴⁵

⁴³ Berlinliler arasında yayılan bu kavrama dönemin Alman basınında veya resmi belgelerinde rastlanılmaz. Bu olaylarda inisiyatif, organizasyon ve yürütme, tüm Nazi partisinin ve bağlı grupları SA ve SS’in elinde olduğu için bazen “parti pogromu” terimi kullanılmıştır. Bk. Walter Laqueur (ed.), *The Holocaust Encyclopedia*, London: Yale University Press, s. 385

⁴⁴ Reichspogromnacht sözcüğü sonradan Reichskristallnacht sözcüğünün yerine günlük dilde kullanılmaya başlandı.

⁴⁵ <https://www.ns-archiv.de/verfolgung/pogrom/heydrich.php> [Erişim Tarihi 24.02.2020].

- Alman vatandaşlarının hayatlarını ve mülklerini koruyacak şekilde tedbirler alınacaktır. Örn. Sinagoglar yakılırken etrafta Almanlara ait ve yangından etkilenebilecek herhangi bir mülk bulunmamasına dikkat edilecek.
- Yahudi evleri ve dükkânları yıkılacak ama yağmalama olmayacak. Polisler yağmacılara göz açtırmayacak ve bunu yapanlar derhal yakalanacaklar.
- Yahudi dükkânlarının bulunduğu sokaklardaki Almanlara ait olan dükkânlar doğacak zararlara karşı sigorta edilecek.

1.7.2. Saldırıları

1938 yılının 9 Kasımı 10 Kasımı bağlayan gecesinde Almanya'nın birçok yerinde Yahudi sinagogları yakıldı. SA Sturmabteilung (Fırtınabirlikleri) ve SS Schutzstaffel (Korumatimleri) üyeleri bütün Yahudi dükkân ve işyerlerinin camlarını yerle bir ettiler. Yahudi evlerini yıktılar ve Yahudileri tartaklayarak şiddet uyguladılar. Sonuç olarak 91 kişi öldü, 267 sinagog ve Yahudilere ait dini mekânlar yakılıp yıkıldı. 7500 bina ve dükkân yıkıldı. Bunlar resmi olarak açıklanan rakamlar oysa gerçekte acı ve korku sonucu ölenler ile daha sonra toplama kamplarında ölen insanların kesin sayısı bilinmemektedir. Bugünkü tarihi araştırmalar, ayaklanmalar sırasında ve sonrasında 1.300'den fazla insanın öldüğünü tahmin ediyor. Ayrıca Almanya ve Avusturya'da 1400'den fazla sinagog ve dükkânların yakılıp yıkıldığı bir gerçektir. Bu olaylarla birlikte 1933'de başlayan antisemitizm de doruk noktasına ulaşmış oldu. Bütün bu olaylarda halk tepkisiz kalmıştı. Sadece çok az bir kısmı Yahudi komşularına yardım etti. Nazi rejimi, NSDAP tarafından kontrollü gerçekleştirilen bütün bu olayları "Alman halkının haklı ve anlaşılabilir öfkesi" olarak ilan etti. Oysa olayların neticesinde Yahudiler ekonomik yaşamdan soyutlandırıldı.⁴⁶

⁴⁶<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ausgrenzung-und-verfolgung/novemberpogrom-1938.html> [Erişim Tarihi 24.02.2020].

1.8. Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti (Die Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland)

1933'te görevlerinden el çektirilmiş bilim adamları için Türkiye adeta yeni bir sığınak yeri olmuştu. Buna kapıyı açan, Türkiye'de başlamış olan eğitim reformuydu, ama bundan daha öncesi ve önemlisi ise bu bilim insanlarını işsiz bırakacak durumun ortaya çıkmasıydı. Yani Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesiyle birlikte çıkarttıkları yasa. Daha önceki bölümde de bahsedilen Kamu Hizmetlerinin Yeniden Tesisi hakkındaki yasa. (Das Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums). Bu yasa ile adeta Nazi terörü estirilerek Yahudi kökenliler ve siyasi otoriteye muhalif vatandaşlar işlerinden çıkarılmışlar, hatta bununla kalmayıp ülkelerinden de ayrılmak zorunda bırakılmışlardı. Bu başlık altında işinden çıkarılan ve yurdundan kovulan bilim insanlarının ne şekilde Türkiye ile irtibat kurdukları ve onlara yardım eden kuruluş olan "Die Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland" (Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardım Cemiyeti) hakkında bilgiler verilecektir.

1933'ün Ocak ayında Nazilerin iktidara gelmeleri ile birlikte işlerinden el çektirilen Yahudiler,(bunlar arasında bilim insanları, sanatçılar vs. de var), kendilerine bir çıkış yolu aradılar. 1933 Mart ayının sonunda, Frankfurt Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji ve Patolojik Anatomi Profesörü olan Philip Schwartz da tıpkı diğer Yahudiler gibi Almanya'yı terk etmek zorunda kaldı. Kayınpederi Prof. Dr.Tschulok'un yaşadığı Zürih'e geldi. Tschulok, Rusya'daki 1905 Devrimi'nden sonra Rusya'dan ayrılmak zorunda kalmış, Cenevre'ye gelerek buraya yerleşmişti.⁴⁷ Schwartz kayınbabasının da yardımıyla burada kendisi gibi ülkeyi terk etmek zorunda kalan bilim adamlarına yerleşim yeri bulmaları ve istihdam konusunda yardım edebilmek için Zürih'e geldikten kısa bir süre sonra Alman bilim adamları için bir danışma bürosu kurdu. Nisan ayının ortalarında *Neue Zürcher Zeitung* bu büro hakkında haber yaptı ve daha çok kişiye ulaşılması sağlandı. Birçok bilim adamı gazetede çıkan haber sayesinde bürodan haberdar olmuş ve yardım istemek amacıyla müracaatta bulunmuştur. Schwartz bu insanlara yardım edebilmek için her ne kadar Fransız, Hollandalı ve İngiliz firar komiteleri ile irtibata geçse de tüm bu ülkelerden olumlu bir cevap

⁴⁷ Fritz Neumark, Boğaziçine Sığınanlar, Çev: Şefik Alp Bahadır (İstanbul: Kopernik Kitap, 2017), s. 7.

alamaz.⁴⁸ *Neue Züricher Zeitung*'da çıkan küçük bir haber büronun adının hızla duyulmasına neden olmuş ve gönüllü yardımcılar çoğalmıştır. Büro kısa bir süre sonra yardımlar sayesinde kendine bir yer edinerek (Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland) Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları için Yardım Cemiyeti adını alır⁴⁹. Bu cemiyet Türkiye'ye gelen bilim insanları konusunda, onları bulma, seçme, yönlendirme vs. gibi konularda oldukça önemli bir rol oynamıştır. Türkiye'ye gelen hemen hemen bütün bilim insanları bu cemiyet üzerinden geldi. Cemiyet ABD'deki Rockefeller Vakfı tarafından finansal olarak destekleniyordu. Daha sonraları cemiyete finansal destek olması açısından yine bu cemiyet vasıtasıyla işe yerleştirilenlerin maaşlarından belli bir miktar cemiyete aktarılıyordu. Schwartz anılarında konuyla ilgili şu satırlara yer verir;

*“Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Cemiyeti'nin ekonomik olarak da bir temele dayanması gerekiyordu. Böylece, bu organizasyonun sayesinde işe yerleştirilmiş herkesin sözleşme süresine bağlı olarak, maaşlarından taksit taksit belli bir miktar ortaya koymasına karar verildi”.*⁵⁰

Schwartz'ın Zürih'te kurmuş olduğu cemiyetin bir benzeri ise Nisan 1933'te William Beveridge tarafından Alman üniversitelerinden gelen ırkçı ve / veya politik gerekçelerle işlerine son verilen akademisyenlere yardım amaçlı Academic Assistance Council (AAC) Akademik Yardımlaşma Konseyi adı altında kurulmuştur. Daha sonra 1936 yılında Yardım Cemiyeti Londra'ya taşınarak AAC ile birleşti. Bundan önce de AAC temsilcilerinden Walter Adams ve Prof. Charles S. Gibson 1933 Haziranında Zürih'e gelerek ortak çalışma teklifinde bulunmuşlardı, fakat cemiyet merkezin Londra'ya taşınmasını istemediği için o tarihte birleşme gerçekleşemedi.⁵¹

Schwartz Türkiye'deki Üniversite reformundan 1933 Mayıs sonunda cemiyete gelen bir posta kartı sayesinde haberdar olur. Her ne kadar bazı kaynaklarda Malche'nin Schwartz'ı bizzat aradığı yazılsa da, Widmann'ın kitabının ekler bölümünde Türkiye'den gelen posta kartının bilgisi ve fotoğrafı yer almaktadır. Kartta Türkiye'de birçok bilim insanına ihtiyaç olduğunu ve konuyla ilgili Tokatlıyan Otelinde kalan

⁴⁸ Philip Schwartz, Kader Birliği, (İstanbul: Belge Yayınları, 2003), s. 39.

⁴⁹ Horst Widmann, Atatürk ve Üniversite Reformu, Çev: Aykut Kazancıgil (İstanbul: Kabalcı, 2000), s. 88.

⁵⁰ Schwartz, a.g.e., s. 62.

⁵¹ Widmann, a.g.e., s. 89.

Cenevrelî Profesör Malche ile irtibata geçmesi istenir. Ayrıca Prof. Malche'nin Cenevrelî olduğu ve Yahudi olmadığı yazmaktadır.⁵² Maalesef gönderenin imzasından adını okumak mümkün olmamaktadır.⁵³

Fritz Neumark ise Malche'nin Schwartz ile irtibata geçmesini, Schwartz'ın kayınpederi ve aynı zamanda Malche'nin bir arkadaşı olan Prof. Tschulok vasıtasıyla olduğunu yazar.⁵⁴ Malche ile irtibata geçen Schwartz, 5 Temmuz 1933'de İstanbul'a gelir. Buradan ertesi günü Ankara'da Prof. Malche ve Eğitim Bakanı Reşit Galip bir araya gelirler.⁵⁵ Uzun süren bir toplantının ardından aynı gün her şey konuşulmuş, gelecek hocaların maaşları vs. ve anlaşma koşulları üzerinde fikir birliğine varılarak bir karara bağlanmıştır. Türkiye'ye gelirken yanında cemiyetin kartoteğinden bazı isimlerin listesini de getiren Schwartz'ın aslında aklında ilk etapta sadece üç isim vardır ama "Bize ... için bir profesör önerebilir misiniz?"⁵⁶ sorusuna tam otuz kez muhatap olmuştur. Schwartz o güne ait hatıralarında yaşadıklarını dile getirirken aynı zamanda da Türkiye'ye bakış açısını "*Batının pisliğinin ulaşmadığı harika bir ülke keşfediyordum!*" diyerek dile getirir;

*"Bize... için bir Prof. önerir misiniz?" Bu sorular bütün bir öğleden sonra 30 kez soruldu ve artan bir heyecanla bunları cevaplandırdım. Ben ve bütün oradakiler zamanı unutmuştuk. Biliyordum ki, bu saatlerin Almanya'dan rezilce alçakça kovulmuş kişiler için yaradılış kadar anlamı vardı. Batının pisliğinin ulaşmadığı harika bir ülke keşfediyordum!"*⁵⁷

Schwartz toplantıdan ayrılır ayrılmaz Zürih'e bir telgraf çeker: "Üç değil, tamı tamına otuz!"⁵⁸

Reşit Galip dışında Sağlık Bakanı Refik Saydam ile de görüşen Schwartz'dan Ankara'da Hıfzıssıhha Enstitüsü ile yapımı devam eden Ankara Numune Hastanesi için açık olan kadrolara Alman profesörler isterler. İstanbul Üniversitesi'nin açılışının 1 Ağustos 1933'te yapılması planlandığından, fazla zamanları yoktur. Schwartz üç

⁵² Widmann, a.g.e., s. 380.

⁵³ Bknz. Ek1

⁵⁴ Neumark, a.g.e., s.9.

⁵⁵ Ayrıca bk. 5 Temmuz 1933 tarihli *Cumhuriyet Gazetesi*, s. 2

⁵⁶ Schwartz, a.g.e., s. 41-43.

⁵⁷ Schwartz, a.y.

⁵⁸ Schwartz, a.g.e., s. 44.

hafta içinde döneceğini söyler ve aynı gün Zürih'e döner. Reşit Galip Schwartz'a ister toplama kampında, ister hapiste, isterse serbest olsun, görevi kabul eden herkesin bir devlet memuru olarak kabul edileceğini ve dolayısıyla Türk Devleti'nin koruması altında olacağı taahhüdünü verir.⁵⁹

Zürih'e dönen Schwartz hemen daha önce bilgi verdiği hocalarla irtibata geçer ve tutuklu olan üç Profesör Kantorowicz, Dessauer ve Kessler de dâhil hepsi Schwartz'ın yanında getirdiği anlaşmaları kabul ederler.⁶⁰

25 Temmuz'da Schwartz Türkiye'ye ikinci gelişinde, Milli Eğitim Bakanı'nın gereksinimlerini ve beklentilerini karşılayan çok sayıda üniversite hocasına sahipti. Bu gelişinde Schwartz'ın yanında İstanbul'daki cerrahlık koltuğu için düşünülen Prof. Nissen de vardı. Türkiye'de yurtdışından gelecek hocalara olan ihtiyaç henüz bitmemişti, zira Eğitim Bakanı Reşit Galip Schwartz'a Güzel Sanatlar ve Müzik akademisi kurmak istedikleri bilgisini vermiştir. Schwartz'ın bu gelişinde Tıp Fakültesinin Haydarpaşa'dan Avrupa yakasına nakli ile diğer bazı fakültelerin yerlerinin değişimi ve yeniden yapılanması, personel alımları vs. gibi durumlar konuşuldu. Göttingen Üniversitesi'nden dünyaca ünlü Matematikçi R. Courant, fizikçi M. Born ve J. Franck Schwartz'ın önerisi ile Fen Fakültesi'nin kuruluşu için Türkiye'ye davet edilirler.⁶¹ Schwartz bu kişiler hakkında şöyle yazmaktadır;

*“Franck'ın soylu nezaketi, Born'un alçak gönüllü tarafsızlığı ve Courant'ın etkileyici zekâsı Türk arkadaşları ve muhalifleri derinden etkiledi. Onların varlığının bizim ve Türkiye'nin kaderi için çok belirleyici bir rol oynadığının farkına ise sonra varacaktım. Böyle değerli insanlar göz göre göre asla ateşe atılmamalı.”*⁶²

1.9. 1933 ve Sonrası Türkiye'ye Yahudi Göçü

1933 yılında Almanya'da NSDAP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Yahudiler zor günler yaşamış, işlerinden ve yerlerinden olmuştur. Artık Almanya'da yaşam hakkı verilmeyen Yahudiler, çareyi doğdukları ve büyüdükleri yerlerden başka ülkelere göç

⁵⁹ Schwartz, a.g.e., s. 45; Widmann, a.g.e., s. 93;

⁶⁰ Widmann, a.g.e., s. 93.

⁶¹ Schwartz, a.g.e., s. 51; Widmann, a.g.e., s. 94;

⁶² Schwartz, a.g.e., s. 51.

etmekte bulmuşlardır. Bu göç İsrail'in kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Almanların Yahudileri ülkelerinden çıkarabilmek için farklı yollara da başvurarak bir önceki bölümde bahsedilen “Haavara Antlaşması” da işe yaramamıştı. Ve sonunda bu insanların ülkeyi gönüllü terk etmeyecekleri anlaşılmış ve artık devreye yüzyılın en şiddetli katliamı girmişti.

Bu bölümde Nazilerin iktidara gelmesiyle birlikte Almanya'dan kaçıp Türkiye'ye sığınan Yahudilerin göçü, Yahudilerin kurtarılmasında Türkiye'nin oynadığı rol ve günümüz dünyasında gördüğü karşılık ele alınacaktır.

Nasyonal Sosyalist İşçi Partisi 1919 yılında Münih'te Deutsche Arbeiter Partei (DAP) Alman İşçi Partisi adı altında kuruldu ve 1921 yılında Adolf Hitler başkanlığında Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP) Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi olarak yoluna devam etti. 25 maddelik bir parti programı ilan eden partinin en önemli ilkelerinden bazıları milliyetçilik, antisemitizm, ağır şartlar içeren Versaille Antlaşmasından kurtulmak, komünizmle mücadele etmek ve Almanların yaşam alanını genişletmektir.⁶³ 1923 yılında Hitler başarısız darbe girişiminden sonra beş yıl hüküm giydi ama dokuz ay sonra serbest kalarak tekrar partinin başına geçti. Mayıs 1924 seçimlerinde NSDAP ilk defa 32 milletvekili ile Alman Parlamentosu'na (Reichtag) girdi. NSDAP bundan sonraki seçimlerde sürekli oylarını arttırarak yoluna devam etti. 1931 seçimlerinde Hitler, Cumhurbaşkanı Hindenburg'a karşı yarıştı ve buradan ikinci olarak çıktı. NSDAP 1932'deki seçimlerde Reichtag'ın 608 üyeliğinden 230'unu alarak birinci parti oldu. Cumhurbaşkanı Hindenburg hükümet kurma görevini eski bir asker olan Franz von Papen'e verir, Papen bu görevde çok fazla kalamaz ve başbakanlık Aralık 1932'de kısa bir süreliğine Schleicher'e geçti. 30 Ocak 1933'de ise Papen'in arabuluculuğu ile Hindenburg başbakanlığı Hitler'e tevdi etti ve Nazi Partisi nihayet iktidar olabildi.⁶⁴

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi (NSDAP) 30 Ocak 1933'te iktidara gelmesiyle 20.yüzyılın ilk büyük Yahudi göçü başlamış oldu. Göçmenler arasında siyasi muhalif ve entelektüellerin dışında siyasetle ilişkisi olmayan Yahudi inancına sahip veya

⁶³ NSDAP parti programının tamamı için bkz.; Gottfried Feder, *Das Programm der NSDAP und seine weltanschaulichen Grundgedanken*, Zentralverlag der NSDAP, (München:1935)

⁶⁴ Fahir Armaoğlu, 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, c.1-2, Alkım Yayınevi, (İstanbul:1999)

Yahudi ırkından gelenler de vardı. Nasyonal Sosyalist diktatörlüğünün ilk yılında yaklaşık 525.000 Yahudi'den göç edenlerin sayısının 37.000 kişi olduğu tahmin edilmektedir. Daha sonraki ilk dört yılda rakamlar ilk yılın rakamlarının çok daha altında kaldı. 1934'de 23.000, 1935'de 21.000, 1936'da 25.000 ve 1937'de 23.000 kişi Avrupa'nın çeşitli şehirlerine göç etti.⁶⁵ Saul Friedlaender göç sayısının ilk yıla nazaran daha düşük olmasını ise sıradan Yahudiler ile Yahudi liderlerinin çoğunun gelecekteki olayların akışını sezememelerinden kaynaklandığını söyler ve devamında şu satırlara yer verir;

*“Yahudilerin çoğu Almanya'daki fırtınanın dineceği beklentisindeydi. Ayrıca, özellikle ekonomik belirsizlik döneminde, göç etmenin zorlukları da önemliydi; doğrudan ve ağır ekonomik kayıplara yol açıyordu. Yahudi mülkleri en düşük fiyattan satılıyordu ve göç vergisi de, (Brüning hükümetinin 1931 tarihli "sermaye kaçışı vergisi" iki yüz bin Reichmark ve üzeri mal varlığına uygulanırken, bu vergi Naziler tarafından elli bin ve üzerine uygulandı), engelleyiciydi. Göçmenlerin döviz alımlarında Reichsbank'ın tamamen keyfi kur uygulaması da giderek azalan mal varlığını iyice kuruttu. 1935'e kadar Yahudi göçmenler Marklarını değerinin yüzde elli altında değiştirebiliyorlardı, bu rakam daha sonra yüzde otuza, savaş arifesinde ise yüzde dörde düştü. Naziler Alman Yahudilerinden kurtulmak istiyor olsalar da önce ve giderek acımasızlaşan yöntemlerle onları mülksüzleştirmek istiyorlardı.”*⁶⁶

Türkiye'nin II. Dünya Savaşı öncesinde ve savaş esnasında, Nazi zulmünden kaçarak Türkiye'ye sığınan Yahudilere vermiş olduğu destek ve yardımlarını dünyanın büyük bir kısmı görmezden gelir. Konu mevzubahis olduğunda göçe ev sahipliği yapan ülkelerden biri olan Türkiye'den pek az söz eden olmuş ya da yazılanlar satır aralarında kalmıştır. Kendisi de bir Yahudi olan Stanford Shaw Türkiye'nin bu konudaki rolünün dünyada değer görülmemesini, 1993 yılında Yayımladığı “Yahudi Soykırımı ve Türkiye” adlı çalışmasında ele almıştır. Binlerce Yahudi'nin Yahudi Soykırımından kurtarılmasında Türkiye'nin oynadığı rolü, ilk defa, 1991 yılında “*The jews of Ottoman Empire and the Turkish Republic*” adlı kitabının araştırmasını yaparken fark etmiştir, ama yeterli belge ve bilgilere söz konusu kitap baskıya gittikten

⁶⁵ Friedlaender, a.g.e., s. 82.

⁶⁶ Friedlaender, a.g.e., s. 82-83.

sonra ulaşmıştır.⁶⁷ Daha sonra oldukça geniş ve kapsamlı bir araştırma yaparak “*Yahudi Soykırımı ve Türkiye*” adlı kitabını 1993 yılında yayımlamıştır.

Shaw eserinde Türkiye’nin oynadığı rolün önemine dikkat çekerken, dünyada hala hak ettiği yeri bulamamasını ise yadırgıyor. Shaw konuyla ilgili kitabında şu satırlara yer veriyor;

*“Yahudi Soykırımı sırasında Avrupa Yahudilerine yardımda Türkiye’nin oynadığı rol, konu ile ilgili inceleme ve konferanslarda büyük ölçüde bilmezlikten gelinmiş ve göz ardı edilmiştir...”*⁶⁸

Shaw Doğu Avrupa’da faaliyet gösteren fakat merkezleri İstanbul’da olan Yahudileri kurtarma örgütlerinin faaliyetlerini kolaylaştırmada Türkiye Yahudilerinden ve Türkiye’nin rolünden üstün körü söz edildiğini söyler. Ama iş olumsuz yorum ve yazılara gelince “*(...) Türkiye’nin rolü hakkında çok az şey söylenmiş, fakat şu veya bu bürokratik sorunlar nedeniyle Türk memurlarının çıkardığı güçlüklerden söz edilmiştir,*” der. Shaw tüm bunların minnettarlık duygusundan yoksun ve Türkiye’ye tepeden bakan bir tavır olduğunu da ilave eder.⁶⁹

Shaw Türkiye’nin Yahudileri kurtarma çabalarının artık tanınması gerektiği kanısındadır. Ayrıca Varlık Vergisi konusunda, Türkiye’de bile büyük bir kesimin bu yasanın özellikle Yahudiler için çıkarılmış bir yasa olduğu görüşü hâkim iken, Shaw bunun antisemittik bir durum olmadığını ve tamamen Savaşa bağlı ekonomik sebeplerden ötürü uygulamaya konulduğunu yazar.⁷⁰

Shaw adı geçen kitabını 1993 yılında kaleme almıştır ve o günden bugüne gelindiğinde ufak tefek anma törenlerinin dışında uluslararası alanda Türkiye’nin rolü ile ilgili kayda değer bir gelişme ve çalışma yaşanmamıştır.

⁶⁷ Stanford J. Shaw, 1933-1945 Yahudi Soykırımı ve Türkiye, Çev.: Fahir Armaoğlu (İstanbul: Timaş Yayınları, 2014), s. 13.

⁶⁸ Shaw, a.g.e., s. 16.

⁶⁹ Shaw, a.y.

⁷⁰ Shaw, a.g.e., s. 63-64.

Corry Guttstadt ⁷¹ “*Türkiye, Yahudiler ve Holocaust*”⁷² adlı kitabında Shaw’ın tam aksi fikirdedir. Guttstadt II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye’nin Yahudi göçmen kabul etme politikası yürütmediğini iddia eder. “*Türkiye Yahudileri zulümden kurtarmamıştır zira henüz o yıllarda zulüm başlamamıştır,*”⁷³ der. Oysa NSDAP iktidara gelir gelmez başta Yahudileri hedef alan bir yasa çıkarır. “Das Gesetz Zur Wiederherstellung Des Berufsbeamtentums (Kamu Hizmetleri Yasasının Yeniden Tesisi). 07 Nisan 1933’de çıkan bu yasanın 3.Paragrafi aryan paragrafıydı ve bu paragrafa istinaden aryan kökenli olmayan memurların hepsi emekli olacaktı. Aynı paragrafın 1.Maddesine göre büyük ebeveynlerinden bir tanesi bile Yahudi olan aryan ırk olarak sayılmıyordu ve bunlar da aynı şekilde işlerini terk etmek zorundaydılar.⁷⁴ Dahası bu yasa çıkmadan bir hafta önce 1 Nisan 1933’de “Yahudileri Boykot Günü” ilan edilerek, Almanya’nın genelinde Yahudilere karşı korkunç olaylar başlamıştı. Sturm Abteilung (SA) Fırtına Birlikleri’nin nöbetçileri Yahudi dükkân ve işyerleri önünde nöbet tutuyor ve onlarla irtibata girilmesini, alış veriş yapılmasını yasaklıyor, müşterileri tehdit ediyorlardı. Ellerinde “Almanlar! Kendinizi sakının! Yahudi ile alış veriş yapmayın!” yazan pankartlar taşıyorlar ve bu pankartlar Yahudilerin işyerlerine, muayenehanelerine, dükkânlara vs, yine kendileri tarafından tehditle ve zorla astırılıyordu.⁷⁵ O günden sonra bütün Almanya’da Yahudi boykotu da başlamış oldu. Yahudilerin nasıl bir zulme maruz kalacağı, Nazilerin iktidara geldiği gün kendini belli etmişti. Guttstadt’ın “*Türkiye Yahudileri holokost’tan kurtardı demek doğru değil...*” sözünü doğrulamak için o günlerde yaşananları görmezden gelmek lazım. Hirsch hatıralarında 1 Nisan 1933’de yaşanan olaylar için Alman halkının, tek tük istisna dışında, olayların bu şekilde terörize edilmesine göz yumduğunu ve medeni cesaret göstermediğini yazar. Ayrıca Alman Utanç Günü’nün 1938 Kasım ayındaki Kristal Gecesi değil de 1 Nisan 1933’deki Yahudi Boykotu olduğunu söyler. Alman halkının NSDAP’nin keyfiliğine karşı koymadaki zaafi Nazilerin daha da keyfi önlemler

⁷¹ Guttstadt kendisinin bir Yahudi olmadığını söylüyor buna dayanak olarak da babasının babası ve onun kardeşinin Hristiyanlığa geçtiklerini ve Yahudi olmayan hanımlarla evlendiklerini dolayısıyla kendisinin de Yahudi olmadığını söylüyor. Bknz. Şalom Dergi (Ocak-Şubat 2014) .

⁷² Guttstadt orijinal adı "Die Türkei, die juden und der Holocaust" olan bu çalışmasıyla doktora aldı. Bu çalışma aynı yıl Geisteswissenschaften International adlı kurum tarafından ödüle layık görüldü.

⁷³ http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-88997-turkolog_corry_guttstadt_holokosta_daha_fazla_yahudi_turkiyeye_donebilirdi_.html [Erişim 14.09.2019].

⁷⁴ <http://www.verfassungen.de/de33-45/beamte33.htm> [Erişim 14.09.2019].

⁷⁵ Ernst E. Hirsch, Hatıralarım – Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi, Çev.:Fatma Suphi, Sevinç Matbaası, (Ankara:1985), s. 204.

geliştirme cüretini arttırmıştır.⁷⁶ Hirsch o güne ve olaylara dair hatıralarında şunları yazar:

“1 Nisan benim için, her zaman, “Alman Utanç Günü” olarak kalmıştır. Çünkü 20. yüzyılın ilk çeyreğinin sonlarında tam bir pogrom kinciliği, Alman halkının büyük kısmında adeta düinden hazırmış gibi, uygun zemin bulmuş, Almanlar Yahudi yurttaşlara karşı ancak ortaçağlara yaraşır bir kıran tutumu alabilmişlerdir. Polis, Yahudilere saldırılmasına, bunların yaralanmasına, aşağılanmasına seyirci kalmış, halk da bütün bu iğrençliklere ve zorbalıklara sanki film perdesinde cereyan ediyormuş gibi kılı bile kıpırdamadan bakmıştır. O gün kim bilir kaç kişi SA’nın adamları tarafından tutuklanmış, hakaretler yağdırılarak temerküz kampına sürüklenmiştir.”⁷⁷

Guttstadt kitabında Türkiye’ye sığınan Yahudilerin sayısının istatistiklere geçmeyecek kadar az olduğunu yazar:

“Diğer ülkelerle kıyaslandığında Türkiye’ye gelen Yahudi mülteci sayısı yok denecek kadar az olduğu için, Yahudilerin kaçtığı ülkelere ilişkin istatistiklerin hiçbirinde Türkiye’nin ismi anılmamaktadır. Örneğin, sürekli sertleştirilen uygulamalar ve 9 Kasım gecesi yapılan pogrom nedenleriyle mülteci sayısının zirveye tırmandığı 1938 yılı boyunca, Berlin’den kaçmak zorunda kalan 14.520 Yahudi’den sadece 3’ü Türkiye’yi tercih etmişti.”⁷⁸

Guttstadt bilgiye ait verdiği dip notunda şu ifadelere yer vermektedir:⁷⁹

“ 3.9.1935 tarihli Jüdische Rundschau’da, o tarihe dek Almanya’dan göç eden 90.000 Yahudi’nin sığındığı ülkelerin listesinin yer aldığı bir makalede, göçe dair diğer önemli yayınlarda olduğu gibi, Türkiye’den hiç bahsedilmiyordu.”

Guttstadt’a karşılık Reisman kitabının önsözünde Türkiye’ye sığınan bilim insanlarının günümüze yaptıkları katkıları ve kendisinin de o insanların Türkiye tarafından kabul edildiklerini duydukça yaşadığı şaşkınlıkları anlatır ve devamında şunları dile getirir:

⁷⁶ Hirsch, a.g.e., s. 205.

⁷⁷ Hirsch, a.g.e., s. 208.

⁷⁸ Guttstadt, a.g.e., s. 165.

⁷⁹ Guttstadt, a.g.e., s. 165-166, 141 numaralı dipnot.

“(…) Holokost'tan kurtulanlardan biri olarak, Türk hükümetinden gelen bir davetin dış hekimliği profesörü Alfred Kantorowicz'i dokuz aylık toplama kampı mahkûmiyetinden kurtardığını, kulak burun boğaz (KBB) uzmanı Karl Hellman'ın kardeşi Bruno'yu Buchewald'dan çekip alarak Türkiye'nin güvenliğine kavuşmasını sağladığını ve çocuk hastalıkları uzmanı Albert Eckstein'in Türk hükümetindeki bakanları, 1944 Temmuz'unda Bergen-Belsen'den çıkan 233 canı taşıyan bir tren de dâhil olmak üzere, Avrupalı Yahudilerin Türkiye'ye girmesine izin vermeye ikna ederek, 20 bin Yahudi'yi ölümden kurtardığını öğrenmekten büyük bir mutluluk duydum.

Yerel okullarda ve üniversitelerde Holokost tarihi öğreten profesyonellerin yanı sıra, yakın geçmişte konu üzerine vaazlar veren hahamlarla temasa geçtiğimde, bu kadar çok entelektüelin kurtulmasında Türkiye'nin rolü hakkında hiçbirinin en ufak bilgisi olmadığını üzümlere gördüm. Türkiye ve Holokost'a ilişkin, ya bölük pörçük bilgilere (Struma adlı mülteci gemisinin çok büyük can kaybıyla Karadeniz'de batışı gibi), ya kabaca yanlış bilgilere, ya olumsuz temayüllere (özellikle Struma olayında) veya bunların tümüne sahiptiler.”⁸⁰

Türkiye'ye müteşekkiri olanlardan Reismann'ın kitabının önsözünün devamında şu sözleri Türkiye'nin ne kadar ciddi bir rol oynadığını gözler önüne seriyor.

“Bu göçmenlerin çalışmaları ve başarıları kadar, her birinin öğrencilerine ve dünyanın her yerindeki meslektaşlarına verdiği esin, insanın hayal gücüne sığmıyor. Onlar hayatlarını kaybetseydi, çok geniş bir dizi disiplin, bazıları onarılmaz biçimde olmak üzere kesinlikle etkilenecekti.”⁸¹

Türklere Yahudilere kapılarını açtığı için teşekkür eden bir başka isim ise, Türkiye'nin tutumunun devlet ve millet olarak her övgüye layık gören Avner Levi'dir.

“Hem Almanya'da, hem de antisemitik diğer Avrupa ülkelerinde yaşayan Yahudiler Türkiye'ye devamlı olarak göç ettiler Türkiye'nin tutumu devlet ve millet olarak her övgüye layıktır. Minnetimizi ifade edecek sözleri bulamıyoruz. Hem toplum olarak

⁸⁰ Reisman, a.g.e., s. XIX-XXIII.

⁸¹ Reisman, a.g.e., s. XXIV.

Türk milletine, hem de bu işe katkıda bulunmuş olan kişileri Saygıyla ve teşekkürle anıyoruz.”⁸²

1.10. Transit Ülke Olarak Türkiye: Struma Olayı

II. Dünya Savaşı sırasında Filistin’e göç eden Yahudiler açısından Türkiye sadece hedef ülke değil, aynı zamanda transit geçit ülkesi durumundaydı.⁸³ Yahudi göçmenlerin Filistin’e taşınma olayı söz konusu olduğunda günümüz dünyasında akla ilk gelen “Struma Olayı” olur. Oysa aşağıda da kısaca değinileceği gibi, Filistin’e göç sırasında giden birçok gemiden batırılanlar olduğu gibi akıbeti belli olmayan gemiler de yer almaktadır. Struma olayı yurtiçinde ve yurtdışında birçok romana konu olurken yaşanan facianın faturası Türkiye’ye çıkarılmak istenir. Oysa o günün şartlarına, devletlerarası yapılan antlaşmalara ve bu antlaşmalara uyulmadığı takdirde olabilecekler ihtimal ki göz ardı ediliyor. Konu hala günümüzde de adından bahsettirdiği için önemine binaen burada ayrı bir başlık altında ele alınmıştır.

1897’de kurulduğundan bu yana, Siyonist hareketin ana hedeflerinden biri, dünyaya dağılmış Yahudi halkına tekrar Filistin’de bir yurt sağlamaktı. Daha önceden Filistin’e yerleşmiş olan Yahudi göçmenlerden sonra Siyonist Örgütlerin gelişmesiyle birlikte öncelikle doğu Avrupa’dan Aliyah⁸⁴ adı verilen yeni bir göç dalgası başlar. Filistin İngiliz mandası altına girdikten sonra, 1917’de ki Balfour Deklarasyonuna bağlı olarak 1920’den 1932’ye kadar resmi bir veriye göre 118.400 Yahudi Filistin’e göç etmiştir. 1935’de göçmenlerin sayısı 134.513’e çıkmıştır. Göçmenlerin büyük bir kısmı Doğu Avrupa’dan gelenlerdir. Sayının artması Filistinli Arapları rahatsız etmiş ve İngiltere’yi daha fazla Yahudi’ye izin vermemeleri konusunda uyarmıştır. Arapları sakinleştirmek isteyen İngilizler onlara Arap nüfusunun Yahudi nüfusuna oranı o tarihte yüzde kaç ise, aynı oranda kalacağı sözünü verir. Kasımda yeni göç alınmaması için sıkı tedbirler alınır. Siyonist Örgütler bir yolunu bulup Yahudileri Filistin’e götürme gayreti içine girerler. Bu bağlamda Yahudileri gemilerle Filistin’e kaçak yollardan taşımaya başlarlar. İlk kaçak transfer 1934 yazında Polonya’da Siyonist öncü hareket "Hechalutz" tarafından Pire’den Yunan trol gemisi VELOS (1906, 174 BRT)

⁸² Avner Levi, *Türkiye Cumhuriyeti’nde Yahudiler- Hukuki ve Siyasi Durumları* (İstanbul, İletişim Yayınları, 1996), s. 99.

⁸³ Konuyla ilgili olarak bkz. Tahir Kodan, “Türk Arşiv Belgelerine Göre II: Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin’e Yahudi Göçleri”, *Atatürk Dergisi*, c.5, S.3, s. 133-163.

⁸⁴ Aliyah: Yahudiler’in kitleler halinde göç etmesi. İlk Aliyah 1881-1891 yılları arasında olmuştur.

300 yolcuyu Tel Aviv yakınlarında bir sahile ulaştırır. Kaçak yolla Filistin'e göçü engellemek için İngiltere kaçakçılara ağır cezalar uygulamalarına rağmen kaçak göç devam eder. Bir yanda İngiliz manda yönetimi ile Filistin'e yasal yoldan göç için yapılan müzakerelerin sonuçsuz kalması, diğer yandan Avrupa'da giderek artan antisemitizm, Siyonist örgütlerine yeni çıkış yolları aramaya itti ve deniz yoluyla yeni bir "Aliyah" harekâtı başlama kararı aldılar. Bu bağlamda 1937'de "Mossad Le Aliyah Bet" (Göç Enstitüsü B) isimli bir örgüt oluşturuldu. Yasadışı göçü planlamak, hazırlamak ve yönetmek için kurulan ve merkezi Paris'te olan Mossad Le Aliyah Bet'in, göçü yerinden idare edebilmek için, Romanya, Polonya, Yugoslavya, Hollanda, Berlin ve Viyana'da da temsilcilikleri kuruldu. Yahudi Ajansı tarafından da desteklenen bu örgüt kurulmadan önce de 1935 yılında sadece Filistin'de değil Doğu Avrupa'da da birçok taraftar bulan revizyonist Siyonist harekâtı Filistin'e yasadışı göçmen taşımaktaydı. Ze'ev Jabotinsky başkanlığındaki bu oluşum üyeleri kısmen Filistin'deki tarımsal faaliyetler için kendi çiftliklerinde yetiştirilmiş olan paramiliter ve üniformalı bir gençlik hareketi "Betar'ı" oluşturdular. 1938'den itibaren bu yasadışı örgütün ajanları Avrupa'nın birçok ülkesinden Yahudileri Filistin'e götürmeye başladılar.

1939 yılının mart ayına kadar taşımalar Yugoslavya üzerinden ve Yugoslavya tarafından vize verilerek gerçekleşiyordu fakat daha sonra İngiltere'nin baskısıyla Yugoslavya'dan geçişler yasaklandı, dolayısıyla artık gemiler Romanya üzerinden, Romanya'nın Köstence Limanı'ndan gitmek zorunda kaldı.

İngilizler tarafından daha sıkı bir denetim altına tutulan Filistin sahilleri artık gemilerin yanaşmasını oldukça zorlaştırmıştı. Zaman zaman yakalanan gemiler tekrar geldikleri limanlara yani Köstence'ye geri gönderiliyordu.

Almanya'da, Yahudilerin durumu Sudetenland'ın "ilhak edilmesinden" sonra, özellikle de Reichskristallnacht'in ardından meydana gelen pogromlardan sonra daha da kötüleşmişti. Başlarına geleceklerden korkan Yahudiler, Alman yönetimi altındaki ülkelere bir an önce kaçmak için yasal olmayan yollara da başvurdular. Bohemya ve Moravya'nın Alman güçleri tarafından Mart 1939'da işgalinden sonra "Yahudi Ajansı" da artık Yasadışı Göç'e göz yumarak destek vermeye başladı. Özel şirketler de işin içine girince Yahudilerin Filistin'e taşınmasına hız verildi.

1939 yılı Nisan sonlarında İngilizler daha katı tedbirler almak zorunda kaldılar ve her nereden gelirse gelsin gemilerin geldikleri yere tekrar göndereceği konusunda uyarılarda bulundular. Ve bununla yetinmeyip sahil güvenlik botlarıyla talimatlara yasadışı göçmenler tarafından uyulmadığı takdirde silahlarını kullanma yetkisi verildi ve Akdeniz'e birçok takviye amaçlı güvenlik botu gönderildi, bunlar açık denizlerde yakaladıkları göçmen gemilerini kıyıya yaklaştırmamak ve geldikleri yere geri göndermekle görevlendirildiler.

17 Mayıs 1939 tarihinde İngiltere hükümeti gelecekteki Filistin politikası için önerilerin yer aldığı bir rapor (White Paper) yayınladı, bu rapora göre gelecek beş yıl içinde, ülke ekonomisinin de iyi olması durumunda, Yahudi nüfusunun ülkenin toplam nüfusunun yaklaşık üçte birini geçmeyecek şekilde kabul edilebileceğini önerdi. Bu da 1944 yılına kadar ortalama 75.000 göçmenin gelmesi demekti, beş yılın sonunda şartlar tekrar gözden geçirilecek ve yeniden bir göç dalgasına Araplar izin verdiği müddetçe onay verilecekti. Ayrıca İngiliz hükümeti hiçbir şekilde kaçak göçmene izin vermeyeceğini ve yakaladıkları her kaçak göçmenin verilmiş olan sayıdan düşürüleceğini yine aynı raporda bildirir. Raporda ayrıca Arap nüfusunun yaşam standartlarını korumak için belirli alanların arazi satışlarını kısıtlamasını veya tamamen önlenmesi yer alır. Raporda yazılanlar çok sayıda Yahudi tarafından protestolara yol açtı hatta Filistin'deki polisle çatışmaya bile girildi. Rapordaki öneriler Araplar içinde kabul edilebilir değildi. Artık Siyonist organizasyon kaçak yoldan daha çok göçmen getirmenin çaresine bakmak zorundaydı. Alınan tüm önlemlere rağmen kaçak yollardan Yahudi göçmenlerin Filistin'e taşınmasına devam edildi. Kaçak göçün artmasından dolayı İngiltere Filistin Komiseri tarafından Ekim 1939'dan Nisan 1940'a kadar Filistin'e yasal yoldan girişler de yasaklandı.

1940'ın kış ortasından 1941'e kadar küçük gemilerle Yahudilerin Filistin'e taşınmasına devam edildi. Bunlar Köstence limanından ziyade başka limanlardan önce Türkiye'ye oradan da Filistin'e gönderildiler. Küçük gemilerde gidenler genelde varlıklı Yahudilerdi.

Mart 1941'de, Almanya'nın Yugoslavya ve Yunanistan'a saldırısından kısa bir süre önce, mültecilerin 185'ine Filistin'e yasal giriş vizesi verildi. Kalan mülteciler Ekim 1941'de Almanlar tarafından Sırp Yahudileriyle birlikte vuruldu. Haziran 1941'den

itibaren Sovyetler Birliği'ne yapılan saldırı ile birlikte Yahudi göçüne imkân veren kapılar da kapanmış oldu.

SS operasyon grupları Baltık Devletleri, Belarus ve Ukrayna'daki yüz binlerce Yahudi'yi cephe gerilerinde vururken, Berlin'de ise bütün Yahudilerin Alman Reich'ından ve işgal altındaki Avrupa'dan tamamen sürölüp ele geçirdikleri Doğu Bölgelerinde de fiziki olarak imhasının planları ve hazırlıkları yapılıyordu.

Sovyetler Birliğine saldırılmasıyla birlikte, Romanya birlikleri tarafından yeniden işgal edilen Bessarabia ve kuzey Bukovina ve Transdinyester'in bölgelerinde Yahudilere karşı zulüm ve terörist eylemler de artmaya başladı. Romanya'nın toprak kaybını Yahudilerin sebep olduğuna inanan Romen halkı Yahudilere yapılanları bir nevi intikam olarak görüyorlardı. Romanya'dan da artık Filistin'e gemi ile göçmen taşınması da mümkün değildi.⁸⁵

Her türlü yasağa rağmen Yahudi göçü devam etti, Filistin sahillerinde yakalanan Yahudi göçmenler, sınırlı geri göndermeler olduysa da, belli bir süre gözetim altında tutulduktan sonra serbest bırakıldı. Böylelikle ilerde kurulacak olan İsrail devletinin 19. yüzyılda atılmış olan tohumlarına can suyu verilmiş oldu.

1941'de uzun bir aradan sonra Romanya'nın Köstence limanından Kasım ayında tekrar Dordeval adlı bir mülteci gemisi hareket eder fakat bunun akıbeti hakkında pek bir bilgi yoktur. Aynı yılın Aralık ayında Köstence'den Filistin'e gitmek üzere Struma isimli bir mülteci gemisi daha hareket eder.

1.10.1. Struma'nın Tarihi

Struma 1880 yılında İngiltere'de 57.1 metre uzunluğunda ve 7.7 metre genişliğinde ve 469 BRT olarak inşa edilen bir gemidir. Gemi 1939 yılına kadar çeşitli ülkeler arasında el değıştirerek ve çeşitli tadilat ve tamiratlar geçirerek Esperos adı altında işletildi. Esperos 1939-1940 yılları arasında Varna'da atıl bir şekilde kaldı ve arada sırada sadece yük taşımacılığında kullanıldı. Aralık 1940 tarihinde gemi bir Bulgar şirketi olan Struma AG tarafından satın alınarak tekrar tadilattan geçti ve 15 Aralık 1940'da

⁸⁵ https://www.wlb-stuttgart.de/seekrieg/ksp/schwarzmeer/juden_flucht_schiffe.htm [Erişim Tarihi 10.03.2020].

Siyonist örgütü üyesi Yahudi göz doktoru olan Baruch Konfino tarafından Struma firmasından satın alınmakla birlikte adı değiştirilmedi. 1 Mart 1941'de Bulgaristan'ın üçlü pakta katılmasıyla birlikte gemi aralarında Betar'ın da bulunduğu Siyonist örgütler tarafından Romanya'nın Köstence limanına getirildi.⁸⁶

1.10.2. Struma'nın Yolculuğu

Hitler 1941'de Romanya'yı işgal ettikten sonra bu ülkedeki Yahudiler Siyonist örgüt tarafından sağlanan gemilerle Filistin'e taşınmaya başlanmıştı. Mossad Aliyah Bet örgütünün Romanya temsilcisi Betar tarafından çok eski ve artık sadece yük taşıyan bir gemi olan Struma büyük ve görkemli bir yolcu gemisi olarak reklamı yapılmış ve Filistin'e gitmek isteyen Yahudilere yüksek fiyatlardan bilet satılmıştır. Geminin kalkacağı gün limanda reklamların aksine köhne bir gemi ile karşılaşan Yahudiler itiraz etseler de Betar yetkilileri tarafında asıl geminin açıklarda beklediği ve orada daha donanımlı bir gemiye binileceği söylenerek, yolcular ikna edilir. Daha doğrusu yolcuların başka bir seçme şansı yoktur her ne şekilde olursa olsun ölümden kurtulabilmek adına tüm şartları kabul etmek zorundadırlar.

Gemi Bulgar kaptan G.T. Gorbatenko kaptanlığında ve Panama bayrağı altında, henüz tadilatı bitmemiş bir şekilde, çoğunluğu Bukovina ve Bessarabia'dan gelen 769⁸⁷ Yahudi mülteci yolcu ile 12 Aralık 1941 tarihinde Köstence'den İstanbul'a doğru yol çıktı. Yolda arızalanan gemi İstanbul Boğazı'nın girişinde işaret ağlarına takılmasının ardından askeri kılavuz tarafından kurtarılarak 15 Aralık 1941'de Büyükdere kontrol sahasına ulaştırılmıştır. Burada yapılan incelemeler neticesinde motorun arızasından dolayı geminin yoluna devam edemeyeceği İstanbul Valiliğine iletilmiş, Valilik de İçişleri Bakanlığına gemideki yolcuların iskânı ve nasıl beslenecekleri hakkında bilgi vermiştir. İçişleri Bakanlığı, Kızılay'ın İstanbul Şubesinin yolculara yiyecek

⁸⁶ <https://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/1340241> [Erişim Tarihi 27.03.2020]

⁸⁷ Yolcu sayısını birçok kaynakta 769 olarak verilmiş, fakat batırılan gemide de 769 kişi vardı diye yazar kaynaklar, oysa gemi hareket etmeden önce daha önceden Filistin'e vizesi olan bazı yolcuların indiğini ve bunların dışında Vehbi Koç'un araya girmesiyle indirilen 3 kişiyi ve bir de hamile kadını listeden düşülmesi gerekir. Kaynaklarda bilet adedi 780 olarak geçmektedir.

vermesine izin vermiştir.⁸⁸ Cengiz Özakıncı Kızılay'ın erzak listelerini konuyla ilgili yapmış olduğu çalışmasında yayınlamıştır.⁸⁹

Türk Dışışleri Bakanlığı Yahudi göçmenlerin taleplerini ve Struma Gemisi'nin durumunu 20 Aralık 1941'de başta İngiltere olmak üzere Ankara'daki temsilciliklerine iletmiştir. Türk Dışışleri Filistin'i kendi himayesi altında tutan ve Yahudilerle çatışma aşamasına gelen İngiltere'nin Ankara Büyükelçiliği'ndeki girişimlerini arttırmıştır. İngiltere'nin Yahudilere Filistin'e vize vermesi durumunda Yahudilerin sevkıyatı için Türkiye maddi manevi yardımın yapılacağını açıkça dile getirmesine rağmen, İngiltere'nin büyükelçisi Knatchbull-Hugessen İngiltere'nin bu göçmenlerin Filistin'e gitmelerini istemediğini bildirmiştir.⁹⁰

Bütün diplomatik uğraşlara rağmen maalesef bir sonuç alınamaz ve Türkiye gemiyi geri göndermeye karar verir. Struma gemisi Alemdar motoru ile 23 Şubat 1942'de Karadeniz'e çıkartılmıştır. Ancak Struma ertesi gün Sovyet denizaltısı tarafından torpillenerek batırılmıştır. *Der Spiegel* dergisi Struma'nın Sovyet denizaltısı tarafından batırıldığına ilişkin Sovyet resmi açıklamasını tüm dünyaya duyurur. Gemiden sadece 20 yaşındaki Yahudi genci David Stolier sağ olarak kurtulmuştur.⁹¹

Tarihe “Struma Faciası” olarak geçen bu elim olaydan Türkiye sorumlu tutulmaya çalışılmıştır. Birçok yayın bu konuda Türkiye'yi suçlamış ve ölenlerden Türk hükümetini suçlu göstermeye çalışmıştır. Cengiz Özakıncı bu konuda geniş çaplı bir araştırma yapmış ve Başkent Üniversitesi Kültür Yayınlarından aylık olarak çıkan *Bütün Dünya* adlı dergide bir yazı dizisi yayınlamıştır. Özakıncı Türkiye'nin bu olaydaki yerini gerek olayın içinde yer alan Musevi örgütlerin belgeleri, gerek Yahudi Ajansı arşivlerinden elde ettiği belgeler ile ele almıştır. Ayrıca dönemin gazetelerini ve çıkan kitapları inceleyerek elde ettiği bilgileri bu yazı dizisinde paylaşarak Struma olayı ile ilgili tüm suçlamalara belgelerle cevap vermiş ve Türkiye aleyhine yapılan tüm suçlamaları çürütmüştür.⁹²

⁸⁸ Tahir Kodal, “Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) Yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin'e Yahudi Göçleri”, *Erzurum Atatürk Üniversitesi Atatürk Dergisi*, c. 5 (2007), s. 149-150, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/atauniad/issue/2367/30337#author56917> Erişim Tarihi 07.06.2020

⁸⁹ Cengiz Özakıncı, “24 Şubat 1942 Struma Faciası”, *Bütün Dünya* (1 Ekim 2012), s. 62-63.

⁹⁰ Kodal, a.g.m., s. 150.

⁹¹ <https://magazin.spiegel.de/EpubDelivery/spiegel/pdf/46272609> [Erişim: 09.07.2020]; Cengiz Özakıncı, “24 Şubat 1942 Struma Faciasında Katil Kim?”, *Bütün Dünya* (1 Mart 2013), s. 65.

⁹² Bknz., aylık yayın yapan *Bütün Dünya Dergisi* Ekim 2012-Eylül 2013 tarihleri arasındaki yazı dizisi.

O tarihlerde yaşanan olaylara kısaca göz atıldığında da görülecektir ki ilk zamanlar Türkiye bu konuda suçlanmazken daha sonraları ve özellikle İsrail devletinin kurulması ile birlikte rüzgâr birden bire ters esmeye başlamış ve Struma'nın olanca suçu Türkiye'ye yüklenmeye çalışılmıştır. Örnek olarak gemiden tek sağ olarak kurtluna David Stplier'in kurtulduktan sonra yapmış olduğu açıklamalarla aradan geçen zamanda yaptığı çelişkili açıklamalara dikkat çekmek gerekir.

Faciadan sağ kurtulan tek kişi olan David Stplier olaydan kısa süre sonra gittiği Filistin'de 03.05.1942 günü İngiliz yetkililere verdiği ifadesinde, özetle: 23 Şubat 1942 günü saat 17:00 sularında gemiye çıkan Türk jandarmaların gemiyi dezenfekte etmek amacıyla yakın bir sahile getireceğiz dediklerini; fakat bunlardan birinin yolculara Bulgaristan'a ya da Romanya'ya götürüleceksiniz dediğini; bu söz üzerine yolcuların isyan ettiklerini; Bu arada bir Türk jandarma subayının Struma'nın kaptanına çok yavaş sesle bir şeyler söylediğini; kaptanın Türk subayının kendisine fısıldadıklarını onaylayarak dinledikten sonra, geminin bir römorka bağlanarak Karadeniz'e götürülmesine hiçbir itirazda bulunmadığını; römorka bağlanıp çekilen gemi saat 22:00 sularında Yön burnunun beş mil açıklarında bırakıldığında, kaptanın buna da hiçbir itirazda bulunmadığını; o anda gemide ancak birkaç gün yetecek kadar yakıt bulunduğunu; kendisinin 5 saat kadar sonra yani 24 Şubat 1942 saat 03:00 sularında güverteye çıktığını; mürettebatı motorla uğraşırken gördüğünü; ardından kaptanla konuştuğunu; kaptanın da motor çalıştırılınca gemiyi bir Türk limanına götüreceğini söylediğini; fakat sabahleyin bir patlama sonucu geminin battığını; kendisinin denizde ölmek üzereyken altı kürekli çekdiri ile yetişen Şileli balıkçılar tarafından kurtarıldığını ve Şileye götürüldüğünü, anlatmıştır.⁹³ Özakıncı kısaca, Rus denizaltısının Struma'yı torpilleyerek batırmış olmasaydı yolcuların büyük bir ihtimalle Şile sahillerinde karaya çıkartılarak kurtarılabilecekleri iddiasında bulunur.⁹⁴

David Stplier'in olayı takip eden ilk zamanlarda verdiği mülakatlarda Türkiye aleyhine ifadelerde bulunmamakla birlikte İsrail'in kuruluşundan sonra yaptığı

⁹³ Cengiz Özakıncı, "24 Şubat 1942 Struma Faciası'nda Türkiye'yi Suçlayanların Değınmediğı Gerçekler", *Bütün Dünya*, (1 Şubat 2013), s. 46.

⁹⁴ Özakıncı, a.y.

açıklamalarda tavır değişikliğine giderek olaydan Türkiye’yi sorumlu tutan suçlayıcı açıklamalar yapmaya başlamıştır.⁹⁵

Struma Faciası, Yahudilerin İngiltere’yle tarihsel dostluk ilişkilerini kökten sarsacak; Filistin’deki Yahudiler, bu olaydan sonra, İngiltere’yi de tıpkı Hitler Almanya’sı gibi “Yahudi Düşmanı” olarak niteleyecek ve İngiliz ordusunu Filistin’den kovmak üzere, örgütlü silahlı eylemlere başlayacaklardır. 1943’te Filistin’de Yahudi örgütü İrgun’un başına gecen Menahem Begin, bu facianın baş sorumlusu olarak suçladığı İngiliz yönetimini Filistin’den kovmak amacıyla bombalı saldırılar gerçekleştirecek; İngilizlere ait King David Oteli’ni Struma’nın intikamını almak amacıyla bombalayıp 91 kişinin ölümüne neden olacaktır. 1977’de İsrail’in başbakanı olacak olan Begin 1943 yılında Filistin’de İngiliz ordusu tarafından terörist olarak aranmıştır.⁹⁶

Daha sonra yayımlanan yabancı kaynaklarda dönemin şartlarına dikkat çekilirken olayda ihmal olan yasadışı göç örgütü olan Mossad Aliyah BET’in sorumsuzluğuna ve göçmenleri bile bile motoru arızalı olan yolcu gemisi olmaya uygun olmayan bir gemiye bindirmelerine dikkat çekilmiştir. Özakıncı bununla ilgili olarak D. Frantz, C. Collins’in “*Karadeniz’de Ölüm; Struma’nın Anlatılmayan Öyküsü*” adlı kitabına atıfta bulunarak; Struma’daki yolcuların neden Mossad Aliyah’ın sahip olduğu ve aynı tarihte İstanbul’da bulunan Lily-Ayala adlı gemiye aktarılmadığını sorgular.

Mossad’ın İstanbul’daki “Dani” kod adlı baş ajanı Zeav Shind; Mossad adına satın aldıkları sağlam gemi “Lily-Ayala’nın”, köhne gemi Struma’ya yardım için kullanılmamasına karar vermişti. Faciadan sonra Shind bu kararından dolayı sorgulanır. Tel Aviv’deki Haganah arşivinde muhafaza edilen ifadesinde amaçlarının Struma’daki yolcuların Filistin’e gönderilmesi için Türkleri ikna etmek olduğunu, Lily’nin bayrağı olmadığını ve hiçbir ülke Lily’i kendi korumasına almak istemediğinden geminin bu haliyle işe yaramadığını ifade eder. Struma’nın içinde bulunduğu durum göz önüne alındığında, yardım edebilecek tek güç vardı o da müttefiklerin ve özellikle de İngiltere’nin gücü olduğu ifadesinde yer almaktadır.

⁹⁵ Cengiz Özakıncı, “24 Şubat 1942 Struma Faciasından Kurtulan David Stoller’ın Yalanları ve İftiraları”, *Bütün Dünya*, (1 Ağustos 2013), s. 43-50.

⁹⁶ Özakıncı, a.g.y., s. 44.

Yahudi tarihçi Dalia Ofer 1939-1944 arası Filistin'e yasadışı göçleri irdeleyen *In Escaping the Holocaust* (New York: Oxford University Press, 1990) adlı kitabında Shind'in ifadesinde öne sürdüğü bahanelerin geçersiz olduğunu yazar. Ofer ayrıca Mossad'ın Romanya'da Struma'ya Panama bayrağı sağlayabildiye, İstanbul'da da "Lily"e kolaylıkla Panama bayrağı sağlayabileceğini söyler zira Panama henüz savaşa girmemiştir. Açıkçası ilk haftalarda Yahudi göç örgütü Mossad Struma'nın kurtarılması için hiç bir çaba sarf etmemiştir.⁹⁷ Bu ve bunun gibi daha birçok kaynakta asıl sorumluların İngiltere ve Mossad olduğu yer almaktadır.

Türkiye'de de Struma'yı konu alan romanlar yazılmıştır. Zülfi Livaneli'nin *Serenad* ve Halit Kakinç'ın *Struma, İstanbul Açıklarında 72 gün boyunca 769 Yahudi'nin Dramı* başlıklı romanlarıdır. Bir yıl arayla neşredilen bu romanların her ikisi de Türkiye'yi suçlayıcı ifadelerle yer vermektedirler.⁹⁸ Kakinç kaynaklara ve belgelere dayandığını⁹⁹ iddia ettiği kitabına İshak Alaton'un devleti suçlayan bir yazısı ile başlar.¹⁰⁰ Ayrıca David Stoiler'in 1942-43 yıllarında yaptığı açıklamalardan bahsetmezken, 1945 - 1950'lerde tam da İsrail devletinin kurulduğu bir zaman diliminde söylem değiştirerek Türkiye'yi suçlayan açıklamalarını kitabına almıştır.

Serenad başlıklı romanın yayınlanmasından kısa bir süre sonra 24 Şubat 2012 yılında yazar Livaneli ve İshak Alaton'un da içinde bulunduğu bir grup, Sarayburnunda Struma'yı anma adına toplanarak bir basın açıklaması yaptılar.¹⁰¹

Yahudilerin gemi ile Filistin'e göçü konu edildiğinde nedense akıllara ilk gelen Struma gemisi olmaktadır. Oysa Struma'dan önce de sonra da çok sayıda dramatik gemi yolculukları yapılarak Filistin toprakları hedeflenmiştir.¹⁰² Struma hadisesi modern dönem tarihçiliği açısından da ibretlik bir olay sayılabilir. İfadeleri döneme göre değişen çelişkili bir tavır sergileyen tek bir görgü tanığının söyledikleri etrafında bir

⁹⁷ Cengiz Özakıncı, "24 Şubat 1942 'Struma Faciası'nda Mossad'ın Sorumluluğu", *Bütün Dünya* (1 Aralık 2012), s. 27-29.

⁹⁸ Zülfi Livaneli, *Serenad*, (İstanbul: Doğan Kitap, 2011), s.172; Halit Kakinç, *Struma: İstanbul Açıklarında 72 gün boyunca 769 Yahudi'nin Dramı*, (İstanbul: Destek Yayınevi, 2012), s. 13.

⁹⁹ Halit Kakinç, *Struma, İstanbul Açıklarında 72 gün boyunca 769 Yahudi'nin Dramı*, (İstanbul: Destek Yayınevi, 2012), s. 13.

¹⁰⁰ Kakinç, a.g.e., s. 11-12.

¹⁰¹ <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/hukumet-struma-icin-ozur-dilesin-19996499>, Erişim Tarihi 07.06.2020

¹⁰² Bunlarla ilgili olarak bk. Jürgen Rohwer, *Jüdische Flüchtlingsschiffe Im Schwarzen Meer (1934-1944)*, Ursula Büttner: *Das Unrechtsregime. C 2: Verfolgung / Exil / Belasteter Neubeginn*. (Hamburg: Christians Verlag 1986), s. 197-248.

tarikh kurgulanarak gerçek hadisenin üstü örtülmeye çalışılmış ve Soğuk Savaş döneminde olayın asıl failleri İngiltere ve Sovyetler Birliği yerine Türkiye sanık sandalyesine oturtulmak istenmiştir.

1.11. Fransa’da Yaşayan Yahudilerin Kurtarılması ve Türk Diplomatların Rolü

Türkiye sadece Almanya veya Avusturya’daki Yahudilere yardım elini uzatmamış Fransa’daki birçok Yahudi’ye de yardım etmiştir. Bunlardan birçoğu Türkiye zerinden Filistin’e veya başka yerlere gitme imkn bulmuşlardır. Bu konuda Fransa’daki Türk diplomatlarının gerek şahsi gerek resmi gayretleri önemli rol oynamıştır.

Mütareke yıllarında Türkiye’den ayrılan ve daha iyi bir yaşam koşulları elde edeceklerine inandıkları için Avrupa ülkelerine yerleşmeyi tercih eden Türk Yahudileri, Türk vatandaşlığında kalabilmeleri için belli aralıklarla Türk konsolosluklarında kayıt yenileme işlemine yaptırmaları gerekirdi. Bunlardan bazıları artık Türk vatandaşlığına ihtiyaç duymadıkları için kayıtlarını kendi istekleri ile yenilemezken, bazıları da kayıt yenilemeyi unuttuklarından dolayı Türk vatandaşlığından çıkmışlardır.

Her ne kadar bazı yazarlar Türkiye’nin rolünü kmsese de¹⁰³, Nazi kontrolünde bulunan Avrupa lkelerinde yaşayan birçok Türk ve Türk vatandaşlığından çıkmış Yahudileri kurtaran Türk diplomatlarının çabaları takdire şayandır. Bu konuda hayatlarını hiçe sayarak Yahudileri korumak adına canla başla alışan Türk diplomatlarını, başta Türkiye’nin Paris Büyükelçisi Behiç Erkin (1939-1943) olmak üzere, anmak gerekir. Ayrıca Paris Konsolosluğunda Başkonsolos Cevdet Dülger (1939’dan 1942’ye kadar), Fikret şefik zdoğanc (1942’den 1945’e kadar), ve savaş boyunca Konsolos Muavini Namık Kemal Yolga’nın aynı şekilde hayatlarını hiçe sayarak verdikleri mücadeleyi unutmamak gerekir. Bunlar, 1935 yılı pasaport kanununun bir sonucu olarak artık Türk vatandaşı olarak kabul edilmeyen ve Türkiye’ye girmesine izin verilmeyen Türk Yahudilerine vize, pasaport ve vatandaşlık belgesi verilmesi konusunda önemli rol oynadılar.

¹⁰³ Mesela Corry Guttstadt bunlardan birisidir.

1935'te kabul edilen Türk Vatandaşlığı Kanunu, Milli Mücadele döneminde ve Milli Mücadeleyi izleyen ilk beş yılda Türkiye'ye dönmeyenlerin Türk vatandaşlığından otomatik olarak düşmesini öngörüyordu. Daha sonra yurtdışına gidenler ise her beş yılda bir bulundukları ülkedeki Türk konsolosluklarında kayıtlarını yenilemek şartı ile Türk vatandaşlık hakkını koruyabiliyorlardı. Bunu yapmadıkları takdirde vatandaşlık haklarını kaybedecekler ve Türk vatandaşlığından çıkmış olacak dolayısıyla da Türk konsolosluklarının koruması altında bulunamayacaklardı.¹⁰⁴

Almanya'nın Blitzkrieg taktiğini kullanarak Mayıs 1940'da Fransa'ya saldırarak bozguna uğratmasının ardından 14 Haziran 1940 tarihinde Fransa'nın başkenti Paris Almanlara teslim olmak zorunda kaldı. Yapılan ateşkes antlaşması sonucunda Haziran ayında Almanlar Fransa'nın kuzeyini işgal ederken güneyi işgal edilmez. Fransa kendi çıkarlarını korumak doğrultusunda Alman yanlısı, yani Nazi yanlısı bir politika izleyerek Vichy'de bir hükümet kurar. Bunun anlamı Almanya'da Yahudilere hangi politika uygulanıyorsa Fransa'da da aynısı uygulanacaktır, yani Yahudilere yaşam hakkı tanınmayacaktır. 27 Eylül 1940'da doğrudan Yahudilere karşı bir dizi tedbirler alınır, buna göre en az iki kuşak Yahudi dinine mensup olanlar Yahudi sayılacaktır. Ancak 26 Nisan 1941'de yayımlanan yeni bir emirname ile ailesinde Yahudi bulunanlar ile Yahudi ile evleneler de Yahudi sayılacaktır. Fransa bunu aynen uyguladı. Artık Fransa'da yaşayan Yahudiler kaymakamlıklara gidip kayıt yaptırmak zorundaydılar ve bulundukları yeri izinsiz terk edemeyeceklerdi. Yahudilere ticaret ve esnafılık da yasaklanmıştı. Var olan işyerlerini ise Hristiyanlara terk etmek zorundaydılar.¹⁰⁵ Artık Yahudiler türlü yasaklar ve zorlamalarla karşı karşıyaydı. Lakin Türkiye tarafsız olduğu için Türk Yahudileri bu uygulamalara maruz kalmayacaktır. Ama ortada bir sorun vardır, zira Türkiye'den Fransa'ya giden birçok Türk Yahudi'si Batı Avrupa ülkesinin vatandaşı olma avantajlarına kapılmışlar, bir kısmı Türk olmayan kadınlarla evlenmişler ve bir kısmı ise doğrudan Fransız vatandaşı olmayı tercih etmişlerdi. Kimileri ise konsolosluga gidip kayıt yenileme işlemini yapmamışlardı.¹⁰⁶ Diplomatların ve diğer konsolosluk görevlilerinin çabaları nedeniyle, vatandaşlıklarını kaybeden bu Türk Yahudilerin bazılarına "gayri

¹⁰⁴ Shaw, a.g.e., s. 73.

¹⁰⁵ Shaw, a.g.e., s. 74.

¹⁰⁶ Emir Kıvrıcık, *Büyükelçi* (İstanbul: GOA Yayınevi, 2007), s. 18-20.

muntazam vatandaş" özel statüsü verildi. Bu adeta onların vatandaşlıklarının onaylanması beklenirken, zulme karşı koruma belgesiydi. Bazı durumlarda konsolosların inisiyatif kullanarak sahte pasaport düzenledikleri de oluyordu.¹⁰⁷

Namık Kemal Yolga hatıralarında Türk vatandaşlığını kaybetmiş Yahudileri kurtarmak ve onlara bir şekilde tekrar Türk vatandaşlığı verebilmek için verdiği uğraşları anlatır. Bunlar arasında Yahudilere ellerinde Osmanlı dönemine ait yazılı ne varsa getirmelerini ister. Bazılarının belge olarak Osmanlı döneminde ödedikleri makbuzları dahi getirdiklerini söyler. Bunların hepsine talep ve belgelerinin Ankara'ya gönderildiğine dair bir onay belgesi verilir. Onlar da bu belgeyi adeta bir vatandaşlık belgesi olarak kullanırlar.¹⁰⁸

Türk konsoloslukları kendisine müracaat eden her bir Türk Yahudi'si vatandaşını kurtarmak için elinden gelen çabanın fazlasını göstermiş olup gerektiğinde bir kişi için bile olsa defalarca yazışmalar yaptığı ve vatandaşını gerek hapisten ve gerekse toplama kamplarından kurtarabilmek için sonuna kadar takip etmiştir. Konsolosluğun çabaları bununla da kalmayıp evleri mühürlenelerin mühürlerini açtırmak, el konulan eşyalarını geri alabilmek ve onları satmalarına yardımcı olmak gibi faaliyetleri de belgelerle sabittir.¹⁰⁹

Burada Necdet Kent'in 1941 yılında Türkiye Cumhuriyeti Marsilya Başkonsolosluğu'nda muavin konsolos olarak görev yaparken yaşadığı, adeta macera filmlerini anımsatan olaylardan bir tanesini anmak bile, o insanların kurtarılmasında harcanan emeklerin ne kadar önemli ve değerli olduğunu anlamaya yeter. Necdet Kent hatıratında şöyle bir olaydan bahseder: Bir akşam konsoloslukta tercüman memur olarak çalışan İzmirli Türk Musevi'si Sidi İşcan kendisine gelir ve Almanların 80'e yakın Musevi'yi toplayarak Almanya'ya gönderilmek üzere Hayvan vagonlarına yükledikleri haberini verir. Bunun üzerine Necdet Kent hiç düşünmeden İşcan ile birlikte Marsilya'da Saint Charles İstasyonuna gider. Orada gördüğü manzara karşısında dehşete düşen Kent hiç tereddüt etmeden trene biner ve Gestapo amirinin tüm ısrarlarına rağmen trenden inmez ve tren hareket eder. Kent hatıratında olayı şu

¹⁰⁷ Shaw, a.g.e., s. 90-91.

¹⁰⁸ Shaw, a.g.e., s. 405-409.

¹⁰⁹ Shaw, 1933-1945 Yahudi Soykırımı ve Türkiye, adlı eserinde konuya belgeleriyle birlikte geniş çaplı yer vermiştir.

şekilde anlatır: “(...) Arles ya da Nimes’e geldiğimizde tren durdu. Vagona birkaç Alman subayı bindi ve hemen yanıma geldiler. Ben kendilerini gayet soğuk karşıladım, hatta selamlamadım. Bir yanlışlık olduğunu trenin ben inmeden hareket ettiğini, mesullerinin cezalandırılacağını, trenden indiğimde emrime tahsis edilecek bir araba ile Marsilya’ya dönebileceğimi söylediler. Kendilerine bir yanlışlığın söz konusu olmadığını, sekseni aşkın Türk vatandaşının Musevi oldukları gerekçesiyle bu hayvan vagonlarına bindirildiğini, dini inanışların bu tür muamelelere sebep olamayacağına inanan bir milletin ve bir hükümetin ferdi olarak onları yalnız bırakmamın söz konusu olmadığını söyledim.(...) Etrafımızdaki kadın, erkek, çoluk-çocuk bir sürü insan kendi hayatları üzerine oynanan bu oyunu taş kesilmiş seyrediyorlardı. Benim uzlaşmaz tavrım kadar, Nazi subaylarının aldıkları emir gereği olacak, hepimiz trenden indik.(...) Ben o günün sabahına karşı girdiğim yatağımda duyduğum iç huzurunu hayatta pek az tatmışımdır.”¹¹⁰

Lazare Rouso 9 Kasım 2011 Tarihinde *Hürriyet Gazetesinden* Ayşe Arman’a verdiği röportajda Fransa’daki ölüm kamplarından Türk olduğu için kurtulduğunu söyler. Bir akşam yolda giderken Alman askerlerinin kimlik kontrolü yaptığını ve kendisini herhangi bir şey demeden bir toplama kampına götürdüklerini ve orada haftalarca kaldığını söyler. Oradan tek kurtulmanın kendisi olduğunu ve Türk olduğu için öldürülmediğini söyler. Devamında; “O yıllarda Türk olmak ayrıcalıktı. İkinci Dünya Savaşı’nda bin küsur Yahudi sadece Türk pasaportu taşıdığı için kurtuldu. Babam gidiyor Türk Konsoloslugu’na, “Oğlumu aldılar” diyor. Konsolosluk yetkilileri de, “Merak etmeyin, biz gerekli girişimleri yapacağız! Diyor.” Rouso babasının konsolosluga müracaatı ve Türk konsolosluginun titiz bir çalışmasıyla kendisini ölümden kurtardığını söyler.¹¹¹

Olay yaşandığı sırada Behiç Erkin Paris Büyükelçisi olarak görev yapmaktaydı. Erkin görev yaptığı sırada birçok Türk Yahudi’sine yardım etmiştir. Bundan da Almanya ve Vichy hükümeti çok memnun değillerdir ve Türkiye’ye Behiç Erkin’in alınması için baskı yaparlar. Ankara baskılara daha fazla dayanamaz ve 1943 Ağustos’unda Erkin

¹¹⁰ Necdet Kent’in İstanbul, Beşyüzüncüyıl Vakfı’nda yaptığı konuşmadan ve vakfın yayınından alınmış, Shaw, a.g.e., s. 410-413; Kıvırcık, *Büyükelçi*, s. 181-190.

¹¹¹ <http://www.hurriyet.com.tr/toplama-kampindan-turk-oldugum-icin-kurtuldum-19195461> [Erişim 15.02.2019]; Rouso’nun yaşadıkları Kıvırcık’ın *Büyükelçi* adlı eserinde detaylı bir şekilde yer almaktadır (s. 181 vd.)

görevinden ayrılır.¹¹² Aslında bunlar gibi niceleri kurtarılmıştır. Burada sadece birkaç örnek göstermekle yetinilmiştir.¹¹³

¹¹² Kıvırcık, a.g.e., s.191 vd.

¹¹³ Daha fazla örnek için bk. Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust*, s. 46 vd.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE YAHUDİLER

Türkiye’de hâlihazırda yaşayan gayrimüslimlerin, özellikle de Yahudilerin durumunu ele almadan sadece gelenlerden bahsetmek konuyu eksik bırakacaktır. Bu bakımdan bu bölümde Yahudi göçmenlerin nasıl bir ortama geldiklerini tarihi bağlamında kısaca ele alarak konuya bir bütünlük kazandırmaya çalışacağız.

2.1. Osmanlı Döneminde Yahudiler

Tarihte Yahudilerin Türklerle ilk temasları Iraklı Türkler ile olmuştur. Yahudiler Selçuklu Devleti ile I. Beylikler zamanında sorunsuz bir yaşam sürdürmüşlerdir. Osmanlı Yahudi ilişkileri 1326 senesinde Orhan Bey’in Bursa’yı fethetmesi ile başlar. Savaş esnasında şehirden kaçan Yahudiler, Savaş bittikten sonra tekrar şehre dönerler. Orhan Bey şehre dönen bu Yahudilere özel ilgi gösterir, hal böyle olunca Şam ve Bizans'tan birçok Yahudi de bu topraklara göç ederler. Osmanlı gerek kendi topraklarındaki vatandaşlarını gerek yeni fethedilen topraklardaki halkları Müslümanlaştırmaya zorlamamış, inançlarını özgürce yaşanabilmesi için gerekli olan kurumları da bizzat tesis etmiştir. Orhan Bey'in oğlu Süleyman Bey, Gelibolu’yu fethettiğinde, Sultan Murat Ankara'yı ve Edirne’yi aldığında şehirde bulunan Musevi cemaatlerine zarar vermemiş onların orada yaşamalarına ve dini vecibelerini yerine getirmelerine izin verilmiştir.¹¹⁴

1453 yılında Fatih Sultan Mehmet İstanbul’u fethettikten sonra, yeni payitahtını emniyetli unsurlarla zenginleştirmeyi düşünerek Anadolu’nun pek çok yerlerinde yaşayan Ermenileri ve Yahudileri İstanbul’a davet etmiş ve gerektiğinde de zorla getirtmiştir. O sıralarda Anadolu’dan gelen Yahudiler arasında Balat, Tire, Antalya,

¹¹⁴ Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler*, (İstanbul: Tan Matbaası, 1947), s. 8-9.

Sinop Yahudileri vardı ki şehirlerinin isimlerine izafeten İstanbul'da ibadethaneler inşa etmişlerdi.¹¹⁵

Ayrıca muhtelif devletlerin idaresi altında zulüm gören Museviler için Osmanlı Devleti adeta bir sığınak vazifesi görmüştür. 1394'de II. Murat zamanında Fransa Kralı 6. Şarl tarafından kovulan bir kısım Yahudi de Osmanlı Devleti'ne sığındı.¹¹⁶ Aynı şekilde 15. yüzyılda Endülüs'ün düşüşü ve Reconquista hareketinin başlamasıyla birlikte Avrupa'daki Yahudiler için de zorlu bir süreç başladı. Reconquista, İspanya ve bütün Avrupa'nın Hristiyanlaştırılmasını amaçlıyordu. Bu da Yahudilerin ve Müslümanların yok edilmesi ya da dinlerini değiştirmeleri demekti. 1469'da Kastilya ve Leon Kraliçesi I. İsaabel ile Aragon Kralı II. Ferdinand beraberliğinden büyük güç sahibi olan Katolikler Ülkede bulunan herkesin Hristiyanlaşması adına yürüttükleri faaliyetler neticesinde Yahudiler ve Müslümanlar ya dinlerini değiştirmek ya da ülkeyi terk etme zorunda kaldılar. Bu konuda sıkı denetimler yapılıyor ve dininde kalmaya ısrar edenler için engizisyon mahkemeleri devreye giriyordu. Dolayısıyla Yahudiler üzerindeki baskı her alanda devam ediyordu.¹¹⁷

Bir kısım Yahudi hayatlarına dönme olarak devam etmeyi tercih ederken, büyük bir kısmı inançlarından ödün vermeyerek ülkeyi terk etmek zorunda kaldılar. Yahudiler gemilere binerek kendilerine yeni sığınaklar aradı. Birçok ülkenin kabul etmediği bu Yahudilerin büyük bir kısmını Osmanlı padişahı II. Bayezid kabul etti. Sanat, ticaret, hekimlik, matbaacılık, ateşli silah üretimi, tekstil boyama ve dokuma, dericilik, bakırcılık gibi konularda başarılı ve üretken olan Yahudiler Osmanlılar tarafından memnuniyetle karşılanmış, devletin gelişiminde önemli rol oynayacakları düşünülmüştür. Osmanlı Devleti'nin ve halkın hoşgörüsü, dindashlarının maddi ve manevi desteğiyle bulundukları çevreye uyum gösteren Yahudiler, gerek zanaatlarıyla gerek idari yetenekleri ve gerek ticari kabiliyetleriyle Osmanlı topraklarında önemli roller oynamışlardır.¹¹⁸

¹¹⁵Galanti, a.g.e., s. 15-16.

¹¹⁶ Galanti, a.g.e., s. 15.

¹¹⁷ 1492 İspanya sürgünü: Müslümanlar ve Yahudiler, <https://www.youtube.com/watch?v=v8hPk u2rFR 4&t=1097s> [Erişim 01.03.2019].

¹¹⁸<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRWxoYW1yYV9LYXJhcm5hbWVzaQ;> [Erişim 07.05.2019]. Ayrıca bk. B.E. Vooijs, *From Tolerance to Emigration The history of Turkey's Jewish Community*, (Yüksek Lisans Tezi, Leiden Üniversitesi, 2019), s. 5-7.

Osmanlı Yahudileri, diğer gayrimüslim topluluklar (Ermeni ve Rumlar) gibi tek ve birleşik bir millet organizasyonuna sahip değillerdi. Tam tersine, çok çeşitli alt gruplara bölünmüş durumdaydılar. Klasik sınıflamaya göre; Osmanlı Devleti topraklarında yaşayan dört ayrı Yahudi cemaati vardı. Bunlardan birincisi, Bizans döneminden beri Anadolu topraklarında yaşayan "Romanoitler"di. Romanoitler, kendi içlerinde "Rabbanî" ve "Karay" olmak üzere ikiye ayrılmaktaydılar. Orta, Kuzey ve Batı Avrupa ile Rusya'dan göç eden 'Aşkenazlar', İspanya ve Portekiz'den gelen "Sefaradlar" ve Arapça konuşan "Mustarab'lar" ya da Araplaşmış Yahudiler ise diğerleriydi.

Karaylar, diğer Yahudi gruplardan tamamen farklı olarak, yalnız Tevrat'ı Yahudiliğin inanç ve hukuk kaynağı olarak kabul ediyordu. Daha açık bir anlatımla, Karaylar Tevrat'ı yazılı olduğu gibi görürler ve kelimelerin olağan anlamlarıyla ilgilenirlerdi. Bu noktada, Tevrat'ı yorumlayan ve Tevrat'taki metinlere verilen yorum niteliğindeki anlamları yasa olarak kabul eden geleneksel Rabinik Yahudilerinden farklıydılar. İnanç sisteminin temelindeki bu farklılık, ayin şekline, dinî tatillere, temizlik biçimi ve evlilik şartlarına da yansımış, hatta Karayların diğer Yahudi cemaatler tarafından tamamen reddedilmelerine sebep olmuştu.¹¹⁹ Karaylar bu kimlikleri ile ilerde Nazi soykırımından kurtulabilen kesimler arasında olacaktır.

1492 İspanya Sürgünü ve 1881-1882 Rus pogromu II. Dünya Savaşı sırasında yaşanan Holokost dışında Yahudilerin başına gelmiş büyük felaketlerden bir kaçıdır. Gerçi Nasyonal Sosyalizm döneminde Yahudilere uygulananların başta gelen amacının Yahudileri Filistin'e göçe zorlamak olduğunu dile getiren bazı kaynaklar¹²⁰ dikkate alındığında, uygulananlar ve yaşananlar diğerlerinden farklı bir yer tutmaktadır.

¹¹⁹ Yasemin Avcı, "Tanzimat Reformları ve Osmanlı Yahudi Toplumu", KÖK Araştırmalar Dergisi, c. II, sy. 2 (Ankara, 2000), s. 122.

¹²⁰ O dönemdeki Siyonist politikaları eleştiren İsrailli tarihçi Tom Segev bu konudaki görüşlerini *Die siebte Million: der Holocaust und Israels Politik der Erinnerung* (terc. Jürgen Krause und Maja Ueberle- Pfaff, Hamburg: Rowohlt, 1995) başlıklı kitabında toplamıştır. Ayrıca bk. "'Diese revolutionäre Kälte': Der israelische Autor Tom Segev über sein Buch 'Die siebte Million', die Israelis und den Holocaust", <https://magazin.spiegel.de/EpubDelivery/spiegel/pdf/9181114> [Erişim Tarihi: 15.07.2020].

2.2. Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler

1919-1922 yılları arasında İstanbul, Trakya ve Batı Anadolu işgal altındadır. Rum ve Ermeni gayrimüslim azınlıklar da işgalcilerle işbirliği içindedirler. Yunanlılar işgal ettikleri bölgeleri Yunanistan'a ilhak etmek istiyorlar ve Yahudileri de diğer azınlıklar gibi yanlarına çekmek istiyorlar, fakat Yahudilerden bir karşılık görmüyorlardı. İstiklal harbi yıllarında Yahudi kurumları ve resmi temsilci ve yöneticileri, Türk çıkarlarına göre hareket ettiler ve Yunanlılarla işbirliği yapmaktan kaçındılar.¹²¹ Bu durumu Nora Şeni Yahudiler diğer cemaatlerin aksine “milliyetçilik girdabına sürüklenmeyen ve fırtınanın geçmesini beklerken kabuğuna çekilen tek cemaattir,” diye özetler.¹²² Savaş döneminde Yahudiler de tıpkı Müslümanlar gibi sıkıntılar çektiler, evlerinden ve işlerinden oldular özellikle büyük İzmir yangınından sonra yerlerinden göç etmek zorunda kaldılar. Savaştan sonra bir kısım Yahudiler yerlerine dönerken bir kısmı deniz aşırı ülkelere gidip oradan geri dönmediler. Rum ve Ermenilerin bölgeden gitmeleri ve ticaretin orta kesiminde doğan boşluktan yararlanan Yahudiler 1920-1930'lu yılların Türkiye iktisadi hayatında pay sahibi olacaklardır.¹²³

İlber Ortaylı Yahudilerin Osmanlının dağılma sürecinde kendilerini Hristiyan dünyanın amaç ve faaliyetleri dışında tutmayı başarak batının yayılmacı siyasetinin dışında kaldıkları görüşündedir.¹²⁴ Ayrıca Yahudilerin diğer gayrimüslim azınlıklardan bir farkları da 1920 yılında Meclis-i Mebusan'a giren tek gayri Müslim unsur olmalarıdır.¹²⁵

Osmanlı Devleti, birçok dini ve etnik grubun belli bir hak ve sorumluluk anlayışı içinde yan yana, hatta iç içe yaşamasını öngörürdü. Levi, Cumhuriyet kurulduktan sonra Cumhuriyet Anayasasının günlük hayatta Yahudi toplumu için bir avantaj olmadığını, Cumhuriyetle birlikte yeni umutlar arayan Yahudilerin umduklarının aksine inanç ve gururu zedelenmiş bir toplum olarak varlığını sürdürmek zorunluğunu yaşamış olduklarını dile getirir.¹²⁶

¹²¹ Levi, a.g.e., s. 15.

¹²² Nora Şeni, “Çayınıza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz?” İstanbul 1914-1923, Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, 2. baskı, çeviren Cüneyt Akalın, (İletişim Yayınları: İstanbul 1997), s. 162. akt. Rahime Demir, <https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1806> Erişim Tarihi 21.12.2019.

¹²³ Levi, a.g.e., s. 17.

¹²⁴ <http://arsiv.salom.com.tr/news/detail/14585-360-Derecede-bu-hafta.aspx> [Erişim Tarihi 61.04.2020].

¹²⁵ Levi, a.g.e., s. 8.

¹²⁶ Levi, a.g.e., s. 9.

Osmanlı'dan sonraki yeni dönemde Yahudiler devlete olan bağılıklarını her fırsatta dile getirmişlerdir, dönemin Yahudi gazetesi olan *El Tyempo*'dan David Fresko Yahudileri yeni açılan dönemde devlete iyi bir vatandaş olmaya, görev ve haklarını bilmeye çağırır. Fresko görev ve haklarda eşitlik isteyip sosyo-siyasi bakımdan da Türk toplumu ile bütünleşmiş Musa dininden bir Türk olmak arzusundadır. Aynı zamanda Hahambaşı vekili Moşe Becerano *Journal D'Orient* gazetesine verdiği bir mülakatta Yahudileri vatanlarına karşı her türlü görevi yerine getirmeleri çağrısı yapar. Lozan görüşmeleri sırasında ise Türk tarafından daima Yahudilerin devlete ve vatana karşı sadakatle bağlı oldukları dile getiriliyordu. Dönemin Türk gazetelerinde de Yahudilerin sadakatinden ve iyiliklerinden bahsediliyordu.¹²⁷

1923 Lozan Barış Antlaşması'nın 37 ila 45. maddeleri azınlıkların kendilerine yönelik din, dil eğitim vs. gibi hakları içermektedir. Osmanlı döneminde azınlıkların sahip oldukları hakları Cumhuriyet Türkiye'sinde de Lozan Barış Antlaşması ile garanti altına alınmıştır.

Rudolf Nissen *Helle Blätter, dunkle Blätter* başlığıyla kaleme aldığı hatıralarında Türkiye'deki Yahudilerin çok fazla antisemitik muameleye maruz kalmadıklarını, Ermeni ve Rum azınlıklardan daha ayrıcalıklı olduklarını iddia eder. Buna rağmen devletin ve ordunun üst makamlarında yer alamadıklarını da yazar. Her iki toplumun da birbirinden izole olarak yaşamalarına rağmen Yahudilerin kendi aralarında da homojen bir birliktelik sağlayamadıkları görüşündedir. Nissen Alman Yahudileri ile İspanyol Yahudilerinin farklı yerlerde, farklı şartlarda yaşadıklarını da dile getirir. Tespitlerine göre Alman Yahudileri daha iyi şartlarda yaşarken İspanyol Yahudileri genelde Balat çevresinde adeta bir dilenci fukaralığında yaşamaktadırlar.¹²⁸

2.2.1. Avrupa'daki Irkçılığın Türkiye'ye Yansıması: 1934 Trakya Olayları

1933 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi NSDAP'nin iktidara gelmesiyle birlikte Avrupa'da her ülkede olduğu gibi antisemitizm ile birlikte faşizm dalgası yayılmış ve yaşanan olumsuzluklardan Türkiye'de de etkilenenler olmuştur. Yahudi karşıtı görüşler Türkiye'de de taraftar toplamıştır. 1934 yılında yaşanan ve günümüze

¹²⁷ Levi, a.g.e., s. 21-24.

¹²⁸ Rudolf Nissen, *Helle Blätter, dunkle Blätter. Erinnerungen eines Chirurgen*, (Stuttgart: Deutsche Verlags Anstalt, 1969), s. 202-203.

kadar tartışılabilen siyasi ve toplumsal olaylardan Trakya olayları bunun en somut örneklerinden biri olarak tarihe geçmiştir.

1934 yılında kimine göre dönemin belki de en büyük antisemittik olayı kimine göre ise kışkırtmalar neticesinde halkın ayaklanması olup Türkiye Yahudileri liderleri tarafından münferit olarak görülen olaylar yaşanmıştır.¹²⁹ 1934'te Nihal Atsız'ın *Orhun* dergisinde ve Cevat Rifat Atilhan'ın ise *Milli İnkılap* dergisinde Yahudi karşıtı yayınlarının Trakya olaylarının başlamasına sebep olduğu iddia edilmiştir. Önceleri söz ve yazı ile başlayan daha sonra fiiliyata dönüşen olayların ilk adımı Çanakkale'de atıldı. Türklerin Yahudi tüccarları tarafından sömürüldüğü söylentisine karşı başlayan bir kampanyadan sonra haziran ortalarında Yahudilere ticari boykot ilan edildi. Tarihe Trakya olayları olarak geçen bu olaylarda özellikle Edirne, Kırklareli, Çanakkale ve Keşan merkezli olaylarda birçok Yahudi tüccara karşı önce boykot ilan edildi sonra dükkânları yağma edildi. Birçok Yahudi İstanbul'a kaçmak zorunda kalmıştır.¹³⁰

Olaylar basına geç yansımış ve olayın basına yansımalarıyla birlikte Başbakan İsmet İnönü derhal olaya el koymuş¹³¹ ve Dâhiliye vekili Şükrü Kaya'yı bölgeye göndererek rapor hazırlatmıştır.¹³² Olayların basında neden geç yer aldığına dair net bir görüş yoktur.

Şükrü Kaya'nın hazırladığı raporda olayların 24 Haziran'da Çanakkale'de başlayıp 30 Haziranda Trakya'nın diğer çeşitli yerlerine yayıldığı ve 3 Temmuzda birden bire olayların genişlediği bildirilmektedir. Rapora göre Trakya ve Çanakkale'de yaşayan yerli ve yabancı 13 bin Yahudi'den 3 bin kadarının İstanbul'a gittiği, Edirne ve kazalarda boykotların olduğu, Kırklareli'nde bazı çapulcuların Yahudi evlerine saldırdığı ve soygunculuk yaptığı, 65 evin soyulduğu belirtilmiştir. Ayrıca raporda bu olaylar esnasında bir jandarmanın şehit olduğu yer almaktadır.¹³³

¹²⁹ Rifat Bali, "1934 Trakya Olayları II", *Tarih Toplum*, S. 187, (Temmuz, 1999), s. 43-45.

¹³⁰ Levi, a.g.e., s. 108-113; Özgür Mert, "Cumhuriyet Döneminde Azınlık ve Türkleştirme Bağlamında 1934 Trakya Yahudilerinin Göç Olayına İlişkin İddialar Ve Cevapları", c.11, sy.22, (*Akademik Bakış*, 2018), s. 152.

¹³¹ Cumhuriyet Gazetesi, 06.07.1934, s. 1.

¹³² Mert, a.g.m. s.148-149; Levi, a.g.e., s. 115-118.

¹³³ Mert, a.g.m., s. 151.

Tüm bu olaylarda da ihmali olan ve sorumlu tutulanlar hakkında tutuklama kararı çıkmıştır.

Trakya Olaylarının sonucunda Yahudilerin Filistin'e göç etmelerini organize edecek ilk Yahudi teşkilatının İstanbul'da kurulmasına izin verilmesi dikkate şayan bir husustur. Nitekim 1934 yılında 512, 1935 yılında ise 1445 Yahudi Filistin'e göç etmiştir.¹³⁴

Olaylar hakkında Yahudi lider Moiz Kohen (Munis Tekinalp) bunun Türkiye'de antisemitizme bağlanamayacağını ve müsebbiplerinin Nazilerin Türkiye'deki sempatizanları olduğunu söyler. Hukukçu Prof. Mişon da olaylar hakkında Tekinalp gibi düşünür ve bunların münferit olaylar olduğunu ve antisemitizm tarzında telakki etmenin yanlış olduğu vurgusu yapar.¹³⁵

Almanya'dan gelen mültecilerin Trakya olaylarından etkilenip etkilenmediği net bir şekilde bilinmemektedir. Mültecilerin hatıratlarında da bu konuyla ilgili pek bir bilgi yer almamaktadır. Ancak gerek Almanya'da gerek Alman istilasını altındaki ülkelerden gelmek isteyen Yahudi mültecilere daha temkinli davranılmıştır.¹³⁶

Türkiye'de her ne kadar bu olaylar yaşanmış olsa da Avrupa'da yaşananların şiddetinden kaçmak isteyen birçok Yahudi çareyi Türkiye'ye sığınmakta aramıştır. 1937'nin sonlarında Yahudi aleyhtarı uygulamalarından kaçan çok sayıda Yahudi Polonya, Macaristan ve Romanya'dan kaçarak Türkiye'ye sığındılar. TBMM Yahudi Göçünün sınırlanması için verilen yasa teklifleri, TBMM'de oy çoğunluğu ile reddedildi. Ret gerekçesi ise zaten göçler konusunda hükümetin tedbir alma yetkisinin var olduğuydu. Yine aynı teklifle birlikte bütün Türk vatandaşlarının Türkçe konuşması zorunluluğunun getirilmesi isteniyordu. Türkçenin kullanılması ile ilgili bir mevzuat da zaten 1928'de çıkarılmış ve hala devam ediyordu. Dolayısıyla bu teklif de reddedildi.

Rıfat Bali'ye göre Cumhuriyet'in kuruluşuyla birlikte Tek Parti döneminin hedeflerinden biri de azınlıkları Türkleştirme siyasetidir. Bali Osmanlı İmparatorluğu'nun son bakiyesi olan Doğu Trakya ve Anadolu topraklarında kurulan

¹³⁴ Bali, a.g.m., s. 43.

¹³⁵ Balli, a.g.m., s. 43-44.

¹³⁶ Reiner Möckelmann, Wartesaal Ankara Ernst Reuter Exil und Rückkehr Nach Berlin, BWV (Berlin 2013), s. 73.

Türkiye Cumhuriyeti'nde yaşamakta olan değişik etnik kökenli Müslümanlar ile gayri Müslimleri Türk millî kimliği potasında eriterek birleştirmek ve yeniden birer Türk yurttaşı olarak yaratmayı hedeflediğini iddia eder. Bununla Türk dilini, Türk kültürünü, Türk ülküsünü benimsetmek, özümsetmek ve bu ülke etrafında toplamaya amaçladığını söyler. Hem Bali, hem de Avner yeni bir ulus-devletin kurulmakta olduğu bir ortamda bu taleplerin “makul” ve anlaşılabilir” olabileceğini, fakat uygulamada bazı problemlerin olduğu kanaatindedirler.¹³⁷

Türkleştirme konusuna Yahudi ileri gelenleri arasında destek verenler de vardı. Bunların arasında adından en çok söz edileni (Moiz Kohen) Munis Tekinalp'tır. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde azınlıkların maruz kaldıkları sadece Türk dili konuşma mecburiyetiyle sınırlı kalmamıştı, bunun yanı sıra birçok olumsuzluklarla da yüz yüze kalmak zorunda kalmışlardı. Her ne kadar hala tartışmaya açık bir konu olsa da, bunlardan bir tanesi İkinci Dünya Savaşı esnasında getirilen Varlık Vergisi olmuştur.

¹³⁷ Levi, a.g.e., s.96; http://www.rifatbali.com/images/stories/dokumanlar/turkce_konusma_birgun.pdf [Erişim 13.01.2019]

III. BÖLÜM

TÜRKİYE-ALMANYA İLİŞKİLERİ (1933-1945)

Prusya ile başlayan köklü bir temele ve geçmişe sahip olan Türkiye-Almanya ilişkileri 1871 yılında Alman Birliğinin kurulması ile birlikte Almanya ile devam etmiştir. Prusya ile Osmanlı Devleti Yakınçağdan itibaren savaş halinde karşı karşıya gelmemiş ondan sonraki Türk-Alman ilişkileri de karşılıklı faydalanma ve dostluk esasına dayanmıştır. 18. ve 19. yüzyılları boyunca ilk Alman tüccarları, esnaf ve sanatkârlar gelişen ticaret kenti İstanbul’da yerlerini almışlardı. 1850 yılında yayımlanan “*Fliegende Blätter*” (Uçan Yapraklar) adlı dergi İstanbul’da yaşayan çoğu sanatkâr, az sayıda da memur ve tüccar olan Almanların sayısını 1000 olarak tahmin edilmektedir.¹³⁸ Prusya döneminde yakın olan Osmanlı-Almanya ilişkileri özellikle II. Abdülhamid döneminde daha da artmış, ondan sonra da Genç Türkler de Almanlarla yakın ilişkiler kurmuşlardır. Bu ilişkiler, Birinci Dünya Savaşı öncesinde ve esnasında, Almanların Türkler üzerindeki nüfuzlarının doruk noktasına ulaşmasını sağladı. İki ülkenin ilişkileri Birinci Dünya Savaşı ile birlikte silah arkadaşlığına dönüşmüştür. Birinci Dünya Savaşı iki imparatorluğun da yıkılmasına neden olmuş ve savaş öncesi ve esnasında yakın ilişkide olan iki müttefik kendi sorunları ile baş başa kalmıştır.¹³⁹

3.2. II. Dünya Savaşı Öncesi İlişkilere Genel Bir Bakış

Birinci Dünya savaşı öncesinde Osmanlı döneminde sıcak ilişkilere sahip iki İmparatorluğun Birinci Dünya Savaşı sonrasında 30 Ekim 1918’de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında yapılan ateşkes antlaşmasıyla, ilişkileri zorunlu olarak sona erdi. Osmanlı Devleti 30 Ekim 1918’de imzalanan Mondros Mütarekesi’nin 19.Maddesi¹⁴⁰ gereğince, Almanya ile her türlü ilişkisini kesmek zorunda bırakılmıştır. Bu maddeye istinaden 1918 – 1919’da Türkiye’de yaşayan bütün Almanlar ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır. Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra her

¹³⁸ Anne Dietrich, *Deutschsein in Istanbul: Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843 1956*, Türkiye Araştırmaları Serisi 13, (Opladen, 1998).

¹³⁹ İlber Ortaylı, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Alman Nüfuzu* (İstanbul, 1983), s. 33-141.

¹⁴⁰ Nihat Erim, *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*, cilt: 1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları), Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1953, s. 519-524.

iki ülkenin de kader alanında ortak paydaları olmuştu. Her iki devlet de imparatorluklarını kaybetmiş ve dar bir alana sığınmak zorunda kalmıştı. Her iki İmparatorlukta da çeşitli mücadeleler neticesinde rejim değişikliği oldu ve iki eski müttefik İmparatorlukların yerini 9 Kasım 1918’de Weimer Cumhuriyeti, 29 Ekim 1923’de ise Türkiye Cumhuriyeti’i aldı.

1919-1923 Milli Mücadele döneminde Türkiye-Almanya artık arasında herhangi bir resmi veya diplomatik ilişkisi olmayan iki eski müttefikti. Bu ayrılık tam beş yıl sürdü ve Almanya ile Türkiye arasındaki ilk diplomatik ilişki 3 Mart 1924’te Ankara’da imzalanan Alman-Türk Dostluk Antlaşması¹⁴¹ ile yeniden resmiyet kazandı. Bundan sonraki süreçte karşılıklı imzalanan çeşitli antlaşmalarla Türk-Alman ilişkileri iki eski müttefiki yeniden sıkı ilişkiler içine aldı.

Bununla birlikte her iki ülkenin dış politikadaki tutumları farklı oldu. Türkiye Lozan ile düzenlenen coğrafi sınırları konusunda bazı talepleri olmasına rağmen, genelde Birinci Dünya savaşı sonunda barış antlaşmaları ile belirlenen mevcut durumu kabullenirken, Almanya kabul etmiyor ve her fırsatta değiştirmeye çalışıyordu. Bunun için fiili durum yaratıyor ve hatta zaman zaman askeri güç de kullanıyordu. Hitler kafasında şekillendirdiği dünyayı kurmak için bazı hedefler koymuştur. Bununla ilgili dış politikada 3 hedefe yönelmiştir.

- Versaille Antlaşmasının şartlarından kurtulmak
- Bütün Almanları tek devlet altında toplamak
- Almanların Hayat Sahasının gerçekleştirilmesi¹⁴²

Hitler iktidara gelir gelmez amacının Versaille Antlaşması’nın şartlarını kaldırmak olduğunu herkese ilan etti. Versaille Antlaşmasının şartlarından kurtulmak istemesi ile birlikte aslında İkinci Dünya Savaşı’nın da fitilini ateşlemiş oldu. Almanya sınırlarını yeniden belirleyecek adımları atmakta geç kalmadı. Güneydoğu Avrupa ülkeleri ile Balkan devletleri üzerinde ekonomik ve siyasal egemenlik kurma mücadelesi önceliklerinden biriydi. Bu mücadele esas itibarıyla Birinci Dünya Savaşı sonunda

¹⁴¹ Cemil Koçak, *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*, (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2013), s. 9.

¹⁴² Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1990*, (Ankara 1995), s. 27.

İngiltere ve Fransa'nın önderliğinde oluşturulmuş Avrupa merkezli uluslararası politika dengesinin temelden bozulmasını ve yeniden düzenlenmesini öngörüyordu.¹⁴³

Hitler'in iktidarına kadar Türk-Alman ilişkileri genelde ticari ve kültürel olarak iki devlet arasında bir dostluk çerçevesinde sürüyordu, lakin Hitler'in dış politika uygulamaları Türkiye'yi ister istemez bir endişeye sokmuştur. Zira bir Balkan, Ortadoğu ve Akdeniz ülkesi olarak Türkiye de Hitler'in göz diktiği coğrafya içerisindeydi. Ayrıca Türkiye'nin 10 Nisan 1936'da Lozan Barış Antlaşması'na taraf ülkelere bir nota göndererek yeni bir rejim saptanması için bir konferans toplanmasını istemesi ile Almanya o günden itibaren yakından ilgilenmiş ve 20 Temmuz 1936'da Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması sonrasında ise benzer bir sözleşmeyi Türkiye ile yapma girişiminde bulunmuştur. Ancak bir sonuç elde edemeyince bu kez sözleşmeye dair itirazlara başlamıştır¹⁴⁴. Almanya'nın boğazlar konusundaki olumsuz tavrı ve sınır değişikliğinden bahsetmesi Türkiye'yi endişelendirmiş ve Almanya'ya karşı ihtiyatlı davranmaya sevk etmiştir. Fakat bütün bu olumsuzluklara rağmen Türkiye Almanya ile olan iktisadi politikasını değiştirmemiş ve hep olumlu yönde ilerlemiştir. 10 Ağustos 1933 tarihinde Berlin'de imzalanan Türkiye-Almanya Ticaret Antlaşması ile iki ülke arasındaki ticaret giderek artmıştı, oysa o yıllarda Hitler'e tepki gösteren Avrupa ülkeleri Almanya ile ticari ilişkilerini kesmişler ve Alman mallarını boykot ediyorlardı.¹⁴⁵

Hitler Birinci Dünya savaşındaki yenilgiden sonra çok ağır şartlar içeren Versaille Antlaşmasından kurtulmak için harekete geçmek istediğinde, İtalya Almanya'nın yanında yer aldı. 1943'te Müttefiklerin İtalyan yarımadasını işgaliyle, İtalya saf değiştirecektir. (Roma-Berlin Mihver Hattı 1936, daha sonra Japonya da bu hatta dâhil olacaktır.) Almanya Türkiye üzerinde iktisadi ve siyasi nüfuz kurarak Türkiye'yi Berlin-Roma Mihverine çekmeye çalıştı.

Berlin-Roma Mihverinin ortak menfaatleri;

¹⁴³ Koçak, a.g.e., s. 98.

¹⁴⁴ Sezen Kılıç, "Montreux Boğazlar Sözleşmesi İle İlgili Almanya'nın Görüş ve İtirazları", *Akademik Bakış Dergisi*, sy: 33 (Kasım-Aralık 2012), <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423867896.pdf> [Erişim: 23.05.2020]

¹⁴⁵ Ramazan Çalık, *Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=354633> [Erişim 06.01.2020].

- Bölgesel genişleme, askeri zafere dayalı imparatorluklar kurma ve Birinci Dünya Savaşı sonrası oluşan uluslararası düzeni yıkma.
- Sovyet komünizmini yok etmek ya da etkisizleştirmek

Türkiye'nin stratejik konumunun öneminden dolayı hem Müttefik Devletler hem de Mihver Bloğu Türkiye'yi yanlarına çekmeye uğraştılar fakat Türkiye bu baskılara savaşın son anlarına kadar dayandı ve bir denge politikası yürüterek tarafsızlığını korudu.

1936 yılında Montreux Boğazlar sözleşmesi ve Musul meselesi yüzünden kötüleşen Türkiye-İngiltere ilişkileri düzelirken, Sovyetler ile olan ilişkiler bozulmaya başlamıştır.¹⁴⁶

3.5. İkinci Dünya Savaşının Başlaması ve Türk-Alman İlişkileri

1 Eylül 1939'da Almanya'nın Polonya'ya savaş ilan etmeden saldırması 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın Almanya'ya savaş ilan etmesine neden oldu ve böylelikle, aslında Hitler'in iktidara gelmesiyle fitili ateşlenen İkinci Dünya Savaşı fiilen de başlamış oldu. Savaş aslında Hitler'in iktidarı ele geçirdiği günden itibaren kendisini göstermişti, Türkiye çıkabilecek bir savaşta tarafsız kalmalıydı zira hem maddi hem de manevi gücü yeni bir savaşa girmeye uygun değildi. Savaşın başından beri denge politikası izleyerek savaşın dışında kalmayı istedi ve bunda da başarılı oldu. Türkiye, yayılmacı Alman ve İtalyan politikalarının görüldüğü ve savaşın henüz başlamadığı 1939 yılı başlarında İngiltere ile olan ilişkilerini hızlandırmıştır. 12 Mayıs 1939'da Türk-İngiliz Ortak Deklarasyonu yayınlanmıştır. Fransa ile ise Hatay Meselesinin halledilmesinden sonra 23 Haziran 1939'da Türk-Fransız Deklarasyonu yayınlanmıştır.

Sovyetler Birliği'nin boğazların ortaklaşa savunulması ve Montreux sözleşmesinin değiştirilmesini istemesi Türkiye tarafından kabul edilmemiştir. Savaş öncesinde Çekoslovakya'nın Almanya tarafından ve Arnavutluk'un ise İtalya tarafından işgallerinden endişelenen Türkiye, denge politikası adımlarından biri olarak, 19 Ekim 1939 tarihinde İngiliz-Fransız İttifakını imzalamıştır. Bu ittifak ile eğer İngiltere veya

¹⁴⁶ Semih Yalçın, *Atatürk'ün Milli Dış Siyaseti*, (Ankara: Berikan Yayınevi, 2000), s. 237-240.

Fransa Akdeniz'e yayılan bir savaşa katılırsa Türkiye onların yanında yer alacak, eğer Türkiye'ye Avrupa'dan bir saldırı olursa her iki Devlet de Türkiye'nin yanında yer alacaktır. Bu sayede Türkiye her iki ülke ile yapılan iktisadi ve mali antlaşmalar sayesinde büyük oranda savaş malzemeleri ve maddi güce sahip oldu. Üçlü ittifak Antlaşması Sovyetler Birliği tarafından tepkiyle ve aptallık olarak karışlandı ve neticesinde Sovyetler Birliği Türkiye'ye petrol sevkini durdurdu.¹⁴⁷

1940 yılına gelindiğinde savaş Akdeniz'e sıçramış, Almanya Fransa'ya saldırmış, İtalya ise Almanya'nın yanında yer almıştır. 10 Haziran 1940'da İtalya Fransa'ya savaş ilan ettiğinde Türkiye, Müttefik Devletlerin yanında savaşa girmekten kaçındı ve Almanya'ya karşı daha ihtiyatlı ve ılımlı bir politika izlemeye başladı.

Mart 1941'de Türk-Alman ilişkilerinde yakınlaşma daha da belirginleşti. Mihver Devletler Balkanlar'ı işgal etmişti. Bulgaristan sınırına kadar olan bölge Almanlar tarafından işgal edilmişti. Alman Ordusu Bulgaristan'a girmeye başladıktan hemen sonra Hitler Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye bir mektup göndererek endişelenmemesini yazdı. Hitler mektubunda, 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa'nın ortaklaşa savaş ilan etmesiyle, Almanya'nın zorla savaşa dâhil edildiğini, kendisinin amacının ise Avrupa'yı İngiliz hâkimiyetinden kurtarmak olduğunu, Almanya'nın amacının o bölgede kesinlikle toprak işgalinde olmadığını yazar. Mektubun devamında İngilizlerin askeri nüfuz kazanma ve Yunanistan'a yerleşme yolundaki çabalarından dolayı, Almanya'nın işgalci ve siyasi olmayan tedbirler alması gerektiğini yazar. Hitler Bulgar Hükümeti'nden, Alman Silahlı Kuvvetleri'nin bir kısım birliklerine, bu yoldaki belirli emniyet tedbirlerini uygulamak için müsaade etmesini rica ettiğini ve onların buna izin verdiğini yazdığı mektubunda amacının kesinlikle Türkiye'ye saldırmak olmadığını, birliklerine de Türk sınırlarına maksadı hakkında yanlış bir yorumda bulunulmasına mahal vermeyecek mesafede kalmalarını söylediğini yazar. Mektubun sonunu "*Türk hükümeti bizi bu tutumumuzda bir değişiklik yapmağa mecbur edecek tedbirlere tevessül etmeyi lüzumlu görmesin*", diyerek bitirir.¹⁴⁸ Aslında Hitler mektubun sonunda kibarca aba altından sopa gösterip Türkiye'yi tehdit etmiştir. İsmet İnönü bu mektuba verdiği cevabında Hitler'in taahhüt

¹⁴⁷ Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*, C. 1 (İstanbul: İletişim Yayınları 2015), s. 270-282.

¹⁴⁸ ADAP, *Der Führer an den Präsidenten der Türkischen Republik*, Serie D, (1937-1941), Band XII, (1 Şubat-5 Nisan, 1941).

ettiği saldırmazlık teminatını samimi bulduğunu, Alman Orduları ile Türk Ordularını karşı karşıya getirecek herhangi bir sebep bulunmadığını ve Hitler tarafından verilen teminattan memnuniyet duyduğunu dile getirir. İnönü geçmişte olduğu gibi gelecekte de Türk Ordusunun daima uyanık olacağını ve karşısına çıkacak her türlü olumsuzluklara da göğüs gereceğini nazik bir dil ile anlatır.¹⁴⁹ Kısaca İsmet İnönü Hitlere ne seninleyim ne de sana karşıyım, istiklalime el uzatmazsan ben de sana el uzatmam diyordu.

Mart ayındaki Hitler-İnönü mektuplaşması Türk-Alman Saldırmazlık Antlaşması için önemli bir zemin hazırlamıştır. Bu antlaşmanın kabulü ile her iki ülke de fayda elde edecektir. Almanya'nın Türkiye'ye böyle bir antlaşma imzalatmaya çalışmasındaki asıl amacı, Alman Dış İşleri Bakanlığı ile Ankara Büyükelçisinin yoğun yazışmalarından da anlaşılacağı gibi, Türkiye üzerinden yapılması planlanan büyük sevkiyata zemin hazırlamak. Zira Nisan 1941'de Irak'ta bir darbeye işbaşına gelen Alman yanlısı yeni yönetim, açıkça Alman askeri gücünü yardıma çağırdı. Almanya, İngiliz işgali altındaki Ortadoğu topraklarına geçebilmek için Türk topraklarından geçmek zorundaydı. Alman Dışişleri'nin von Papen ile yapmış olduğu yazışmaların büyük bir kısmı Türkiye'yi ürktümeden silah sevkiyatına hazırlaması yönündeydi. Aslında böyle bir antlaşma Türkiye'nin de işine gelmekteydi, zira böyle bir Antlaşma ile Türkiye'nin savaşa girme olasılığı daha da zayıflayacaktı. Almanya'nın Ankara Büyükelçisi von Papen Türkiye ile antlaşma görüşmelerinden edindiği izlenimi bir süre Alman Dışişleri Bakanı Rippentrob'a rapor eder. Raporda Türkiye'nin İngilizlerle olan antlaşmasından dolayı çekindiklerini yazar. Ayrıca Saraçoğlu ile görüşmelerinden edindiği kanaatin artık Türkiye'ye teklif yapılabileceği yönünde olduğunu belirtir. Daha önce Almanya hakkında olumsuz yazılar yazan gazeteler de artık son 14 gündür olumlu yazılar yazmaya başlamıştır. Aynı Raporunda von Papen ertesi günü İsmet İnönü ile olan görüşmesinden bahseder. İnönü bir antlaşma yapıldığı takdirde Almanya'dan silah ve savaş malzemeleri ister ve bu silahları Almanya'nın aleyhine kullanmayacağı konusunda da söz verir. Tıpkı Saraçoğlu gibi İnönü'de İngilizlerle antlaşması olmasına rağmen, Almanlarla herhangi bir anlaşmazlığın içine girmeyeceklerini söyler. İnönü Rus çekincemesini de dile getirir ve bir Rus-Alman

¹⁴⁹ A.y.

çatışmasında Türkiye'nin Almanya'nın yanında yer alacağını söyler. İnönü antlaşma yapma taraftarıdır fakat bunu İngilizler ile sıkıntı yaşamayacak şekilde bir kılıf uydurulması gerektiğini söyler. Von Papen raporunda artık Türklerin teklif götürülebilecek kıvamda olduğunu belirtti.¹⁵⁰

16 Mayıs'ta gizli şifresi ile gelen telgrafta von Papen'den Türkiye'yi İngilizlerin bağımlılığından kurtarıp kendi taraflarına çekecek olan antlaşmayı yapmadan önce, böyle bir antlaşmanın Türkiye içerisinde bir darbeye neden olup olmayacağını öğrenmesi istenir.¹⁵¹

17 Mayıs'ta Ribbentrop, von Papen'a gönderdiği mesajında Türkiye ile ilişkilerin bir süre daha kendisine sözlü¹⁵² olarak belirtildiği şekilde devam etmesini ve istenilen noktaya geldiğinde teklifin yapılması söylenir. Türkiye'nin İngilizlerden çekinmeleri konusunda artık bir sebep yoktur, zira Fransa Almanlara yenildiğinden dolayı artık bir ittifak söz konusu değildir. Von Papen'den bu konuda Türkiye'yi ürkütmeden kendi taraflarına çekmesini uygun bir dil ile söylemesini istenir. Ayrıca eğer Türkiye Silah, mühimmat ve Askeri Birliğin geçişine izin verirse Türkiye'nin Trakya sınırlarını genişletmeyi ve Ege'de birkaç adayı verebileceklerini söylenir. Yalnız bir şartları daha var o da bütün bu sevkiyat esnasında bütün yetki kendilerinde olacaktır. Sevkiyat sadece basit bir silah sevkiyatı olmayacaktır, kapsamlı bir sevkiyat olacaktır ve bu sevkiyata çok sayıda askerler de eşlik edecek, bu da gizli bir şekilde olacaktır, yani İngilizlerin haberi olmamalı. Mesajda ayrıca resmi bir antlaşmanın yan sıra gizli bir antlaşma da yapılacağı için Türkiye'nin İngilizlere karşı yüzü yere gelmemiş olacaktır.¹⁵³ Daha sonra zaten İngiltere'nin Irak'a girmesi ile durum değiştiği için silah sevkiyatına da gerek kalmamıştır. Bundan sonra Antlaşma görüşmeleri siyasi alanda devam etmiş ve Almanya ile 18 Haziran 1941'de Türk-Alman Saldırmazlık Paktı imzalanmıştır. TBMM tarafından 25 Haziran 1941'de onaylanmıştır¹⁵⁴. Bu Antlaşma ile Almaya Türkiye'den yüklü miktarda Krom alacak bunun karşılığında ise Almanya Türkiye'ye Silah ve araç verecektir.

¹⁵⁰ ADAP, a.g.e., s. 514.

¹⁵¹ ADAP, a.g.e., s. 522.

¹⁵² Kaynaklarda bir talimattan söz ediliyor fakat sözlü verilen bu talimatın ne olduğu yazılmamış

¹⁵³ ADAP, Der Reichsaußenminister an die Botschaft in Ankara, 265/172 850-52, (17 Mayıs 1941).

¹⁵⁴ TBMM Zabıt Ceridesi, 6/19 (25 Haziran 1941).

Alman-Türk Saldırmazlık Paktının imzalanmasından kısa bir süre sonra 12 Temmuz 1941'de İngiltere-Sovyet Rusya ortak hareket antlaşması imzalandı. Bu antlaşmanın ardından Almanya sevkiyat konusunda Türkiye'ye baskı yapmaya başladı. Ne var ki 10 Ağustos 1941'de Rusya ve İngiltere, ortak notayı Türkiye hükümetine iletiler. Bu notada, Türkiye'nin toprak bütünlüğüne saygılı olunacağı ancak, Montrö Antlaşması gereği Türkiye'nin boğazları savaş gemilerine kapalı tutma taahhüdüne sadık kalmasının gereği belirtilmiştir.¹⁵⁵ Yapılan antlaşmalara çok da sadık kalındığı söylenemez zira komşu ülke İran, saldırmazlık paktına rağmen Ağustos 1941'de Sovyet-İngiliz ortak saldırısına uğradı, aynı şekilde saldırmazlık paktı imzalanalı 2 yıl olmadan Almanya da Sovyet Rusya'ya saldırmıştır. Türkiye bunun farkındaydı ve her iki tarafın sıkıştırmasına rağmen savaşa girmemek için denge politikasını sürdürmeye devam etti.

14 Ocak 1943'te müttefik devlet başkanlarının katılımıyla Casablanca (Kazablanka) Konferansı düzenlendi. Konferansta Türkiye'nin güçlendirilmesi ve savaşa sokulması kararlaştırıldı. Konferanstan sonra ABD'nin diplomatik ve maddi temasları İngiltere üzerinden kurmayı tercih etmesi Türkiye'de tepkiyle karşılandı.

3.6. İsmet İnönü ile Winston Churchill arasında 30-31 Ocak 1943 tarihinde Yenice Görüşmeleri ve Almanya

30 Ocak 1943'de Adana'ya gelen Churchill'in amacı Balkanlarda açılması düşünülen yeni bir cepheye Türkiye'nin de müttefiklere destek vermesini sağlamaktır. Güvenlik nedeniyle, Adana'nın dışında bulunan Yenice istasyonunda bir tren vagonunun içinde yapılan Yenice görüşmelerinde, Sovyetlere olan güvensizlik ve Türk ordusunun donanımsızlığı gerekçeleriyle Churchill'in talepleri reddedildi. Türk dış politikasında herhangi bir değişim olmayacağını basın yoluyla açıkça ifade eden Türkiye bu şekilde Almanlarla olan ilişkileri güçlü tutmak istediğini belli eder. Türkiye müttefiklerin baskılarına rağmen 1943'ten sonra da bir süre daha Almanya ile olan ilişkilerinde denge politikasına devam eder. Türk-Alman ilişkileri müttefiklerin savaşta üstünlük kazanmasıyla beraber olumsuz yönde etkilenir ve 20 Nisan 1944'de Türkiye

¹⁵⁵ Koçak, a.g.e., s. 699.

Almanya'ya Krom göndermeyi durdurur. Alman savunma sanayi için önemli bir yer tutan Krom özellikle Alman jet uçaklarının gelişimi, mermi, motor ve dış yüzey kaplamada önemli bir hammaddedir.¹⁵⁶ Türkiye'nin Krom sevkiyatını durdurması Alman harp sanayini zora sokmuştur. Krom madeninin azlığı nedeniyle Almanya'da silah yapımı neredeyse durma noktasına gelmiştir. Almanlar için çok önemli bir silah olan Panzer III'lerin üretimi bu nedenle durdurulmuştur.¹⁵⁷

3.7. Türkiye'de Alman Propagandası

Gerek mihver ve gerek müttefik devletler için Türkiye konumu itibarı ile büyük önem arz etmekteydi. Türkiye üzerinde nüfuz kurmak isteyen Nazi Almanya'sı özellikle eğitim, basın ve kültür yoluyla Türkiye'de propaganda girişimlerinde bulunmuştur. Mondoros Mütarekesiyle zayıflayan Alman kültür politikası yeniden güçlenmiştir. İki ülkede cereyan eden siyasi, kültürel ve ekonomik gelişmeleri Almanca ve önemli ölçüde Alman perspektifi ile takip etme olanağı sunması açısından bir gazetenin kurulması fikri hâsıl olmuştur. Bu bağlamda Ağustos 1925'de Berlin'in maddi ve diplomatik destek sözü alınarak Rudolf Nadolny'in desteği ile Türkische Post gazetesi kurma kararı alınmıştır. Tecrübeli bir gazeteci olan ve Türkçeye de iyi derecede hâkim olan Schmidt-Dumont Nisan 1926'dan itibaren Türkische Post gazetesinin yöneticisi olarak görevine başladı ve bu görevini 1934 yılına kadar sürdürdü.

1926-1933 yılları arasında Türkiye'de 1923'den itibaren gerçekleştirilen reformları iki ülke arası ilişkileri bozmamak adına över içerikte ve Türklerin hassas olduğu ideolojik konulara dikkat ederek içerik üretmiştir. Adolf Hitler'in iktidara gelişiyle Türkische Post gazetesinin yayın politikası Berlin'de Alman Dışişleri Bakanlığı'ndan Josef Goebbels'in yönetimindeki Reichsministerium für Volksaufklärung und Propaganda'nın (Reich Halkı Aydınlanma ve Propaganda Bakanlığı) emrine ve güdümü altına girmiş ve Nazi Rejiminin tezlerini mümkün olduğunca savunmakta geri kalmamıştır.¹⁵⁸

¹⁵⁶ Abidin Temizer ve M. Selçuk Özkan, *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları*, Studies Of The Ottoman Domain, C3, S4, (Şubat 2013), s. 10.

¹⁵⁷ Temizer ve Özkan, a.y.

¹⁵⁸ Resul Alkan, Die "Türkische Post": Türkiye'de Bir Nazi-Propaganda Gazetesi ve Matbuat Umum Müdürlüğü, *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Der.* 2019, (Prof. Dr. Fuat Sezgin Özel Sayısı), 200-208.

1931 yılında kurulup 1945 yılına kadar görev yapan (NSDAP / AO) Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi/Yurtdışı Organizasyonu'nun tüm parti üyelerinin görevi Alman halkının ve Alman ulusunun ideolojisini, eğitim ve kültürünü bulundukları ülkede, Almanların çıkarları doğrultusunda, yaymak ve sevdirmektir.¹⁵⁹ Bu bağlamda 1933 yılında Türkiye'de de Ankara, İstanbul ve İzmir'de gruplar oluşturdular.¹⁶⁰ 1937'de NSDAP-AO'nun da çalışmaları ile 1937'den itibaren Türkiye'de Alman propagandası artmaya başladı. Aslında 1926'dan beri Türkiye'de siyasi ve dini propagandalar ve siyasi oluşumlar yasaklanmış olmasına rağmen NSDAP-AO'nun yaptığı propagandalara ses çıkaran olmuyor, Türkiye bu örgütü siyasi bir örgüt olmaktan öte kültürel amaçlı kurulmuş bir örgüt olarak görüyordu.¹⁶¹

Yerel gruplar, hem resmi olarak Türkiye'de yaşayan Almanları hem de Türkiye'deki Alman mültecileri izlemekte ve onlar hakkında Almanya'ya raporlar yazmaktaydılar.¹⁶²

Kroll NSDAP'nin çalışmaları ile ilgili 18 Ocak 1938'de Alman Dışişlerine hazırladığı raporunda konuyla ilgili şunları yazmaktadır;

*“(...) Aynı zamanda Türk mevzuatı yabancıların siyasi ve ırkçı nitelikteki dernekler kurmalarını yasaklamaktadır. Aynı şekilde, Türklerin ve Türkiye'de yaşayan yabancıların, yabancı siyasi veya askeri kuruluşların geleneksel kostüm ve üniformalarını giymeleri ve rozet, nişan veya amblemlerini taşımaları yasaklamaktadır. Söz konusu yasa eski tarihlidir. Emniyet makamlarınca, bu düzenlemelerin tümüne yabancı gruplar tarafından titizlikle uyulması konusunda dikkatle takip ediliyor ve gerektiğinde resmi makamların sert tepkisine neden oluyordu.”*¹⁶³

Kroll raporunda bir Nazi kulübü olan Teutonia'da Nazi Partisi'nin toplantılarını üniformaları içerisinde serbestçe yapabildiği, partinin bayraklarının asılabildiğini, parti sembolleri ve nişanlarının kullanmalarında bir engel olmadığını yazar ve Türk hukukuna aykırı olan bu olayların grup yöneticisinin Türk polisi ile olan iyi ilişkilerinden dolayı yasaklanmadığını söyler. Tüm bunlar hem Türk Dışişleri ve

¹⁵⁹ <https://de.wikipedia.org/wiki/NSDAP/AO> [Erişim Tarihi 01.04.2020].

¹⁶⁰ Heinz Glaesner, Das Dritte Reich und der Mittlere Osten, Würzburg 1976, akt. Dalaman, a.g.t., s. 72.

¹⁶¹ Dalaman, a.g.t., s. 73.

¹⁶² Koçak, a.g.e., s. 177.

¹⁶³ ADAP, Serie D 1937-1945, Band V (Juni 1937-Maerz 1939), Baden-Baden, Kapitel VII, Die Türkei, (16 Juli 1937-10.Feb.1939), “Der Botschafter in Ankara an das Auswärtige Amt“, Nr.539, 18.01.1938.

hem de İçişleri bakanlığı tarafından da bilinmektedir. Kroll bu toplantılara karşı Türkiye'nin harekete geçebileceğini bu yüzden İstanbul grup yöneticisi ve Nazi Partisi üyesi Meves'in bu toplantıları artık sadece İstanbul'daki Alman Başkonsolosluğunda devam edeceğini yazar. Ankara ve İzmir başından beri toplantı ve programlarını Alman Büyükelçiliğinde yapmaktaydılar. Kroll Türkiye'de faaliyet gösteren yerel gruplar yasalara bağlı kaldığı sürece Türk Hükümeti'nin tavrının değişmeyeceğini de raporuna ilave eder.¹⁶⁴

Yurtdışındaki diplomatik misyonlara talimatları ulaştıran temel emir – komuta merkezleri Dışişleri ve Goebbels'in Propaganda Bakanlığı'ydı. Haber ve Basın Dairesi'nin yansira, 1939 yılında Dışişleri Bakanlığı çatısı altında kurulan Enformasyon Dairesi bu konularla ilgileniyordu. Savaşın başlamasıyla Hitler yurtdışı propagandasının sorumluluğunu, Propaganda Bakanlığı'nın kurumlarından faydalanmakla yükümlü olan Dışişleri Bakanı Ribbentrop'a verdi. Basın propaganda da en etkili araç olarak kullanılıyordu. Bu bağlamda Türkiye'de Fransızca yayımlanan “*Beyoğlu*” ve “*İstanbul*”, Türkçe yayımlanan “*Yeni Dünya*”, Goebbels bakanlığınca Fransızca, İngilizce, Almanca ve Türkçe yayımlanan “*Signal*” ve Almanca yayımlanan “*Türkische Post*” gazeteleri doğrudan kontrol altında idiler. İstanbul'daki Alman kitabevleri “*Völkische Beobachter*” ve “*Deutsche Allgemeine Zeitung*” gazetelerini satıyorlardı. Altı Alman haber bürosu (Deutsches Nachrichtenbüro ve Transcontinent Press gibi) Türkiye'ye çalışıyordu.¹⁶⁵ Alman Nazi Propaganda faaliyetleri Cağaloğlu Divan yolunda açılan Alman haberler Merkezi tarafından yürütülürken, bazı Türk basınından da destek görüyordu. Yunus Nadi yönetimindeki *Cumhuriyet Gazetesi* de Nazileri destekleyenler arasındaydı. Almanlar Türk basınının kendilerine destek vermesi için zaman zaman hem kendi aralarında hem de diplomatik kanallarla iki ülke arasında görüşmeler yapıyordu. Rippentrop'un 5 Nisan 1938 tarihli raporunda; Büyükelçi Hamdi Arpag'ın aynı gün kendisini ziyaret ettiğini ve Türkiye'deki durumlar hakkında bilgi verdiğini, Türkiye'nin komşu devletlerle her zaman dostane ilişkiler sürdürmeye gayret ettiğini ve bunu yaparken de Alman çıkarlarını da göz önünde bulundurduğunu söylediğini belirtir. Raporun devamında kendilerinin de iyi

¹⁶⁴ ADAP, a.y

¹⁶⁵ Joachim Von Ribbentrop, Zwischen London und Moskau, Aus dem Nachlass, Hrsg. Annelies von Ribbentrop, (Leoni 1953), s. 126.

ilişkileri içinde kalmak istediklerini ama Türk hükümetinin bu çabalarına karşın, Türk basının daha objektif olmasını beklediklerini Arpag'a söyler. Raporunda Arpag'ın Türk basının Almanya lehine tutumunu iyileştirmesi hakkında derhal Ankara'ya bir rapor yazacağını ve ayrıca bu konuyu hafta içinde Aschman¹⁶⁶ ile de görüşeceğini bildirdiğini yazar.¹⁶⁷

Türkiye'nin 1939'un sonlarına doğru Alman haber alma merkezini kapattığını da burada belirtelim. Buna karşılık da Almanya'da tepki olarak Alman Bayer ilaç fabrikaları ile daimler Benz otomobil fabrikaları gibi büyük şirketlerin de içinde bulunduğu Türkiye ile iş yapan Alman firmalarının, özellikle yazdığı Alman aleyhtarı yazılarla ön plana çıkan Tan gazetesini ve bazı diğer gazeteleri boykot etmesi ile sonuçlanmıştır. Almanya'nın bu tutumu savaş içinde de bir süre devam etmiştir.¹⁶⁸

Almanlar Türk basınına hükmetme konusunda rüşvetin yanı sıra tehdit etme cüretini de göstermişlerdir. 9 Mart 1941 tarihli Reich Dışişleri'nin Almanya'nın Türkiye Büyükelçiliğine, Büyükelçi ve elçi Jenke'nin şahsına "Gizli" ibaresi ile yolladığı yazılı mesajında Rippentrop şunları kaydetmiştir;

*"Türk basınının ve Türk radyosunun tutumlarının hala Almanya'ya olağanüstü düşmanlık göstermeye devam ettiğini fark ettim. Bana öyle geliyor ki, bunun derhal uygun bir şekilde ele alınması gerekiyor. Öncelikle Türk basını ve Radyosunun bu tutumunun devam etmesi halinde, Türkiye-Almanya ilişkilerinin ciddi şekilde zarar göreceği konusunda ve bu durumun iyileştirilmesi ile ilgili gerekli önlemlerin alınması konusunda Türk hükümetinin uyarılması gerekir. Ayrıca, görünüme göre İngiltere tarafından satın alınan Türk basını ve radyosunun yetkili kişilerine ulaşp doğrudan onlara etki edilmesi gerektiğini düşündüm. Gerekirse bu konu için birkaç milyon döviz sağlamaya hazırım. Sizden derhal fikirlerinizi ve gerekirse önerilerinizi iletmenizi istiyorum.(...)"*¹⁶⁹

¹⁶⁶ Ernst Raimund Gottfried Aschmann, 1933-1939 yılları arasında Reich Dışişleri Bakanlığı Basın Bölümü Başkanı.

¹⁶⁷ ADAP, Serie D 1937-1945, Band V (Juni 1937-Maerz 1939), Kapitel VII, Die Türkei, (16 Juli 1937-10.Feb.1939), "Aufzeichnung des Reischausenministers", Pol. VII.464, 05.04.1938

¹⁶⁸ Shaw, a.g.e., s. 46.

¹⁶⁹ ADAP, Serie D 1937-1941, Band XII 1, "Der Reichsaußenminister an die Botschaft in Ankara", Nr. 179, 09.03.1941.

Görüldüğü gibi Almanlar Türk basınını etkili bir propaganda aracı olarak kullanmakta her türlü yolu denemekten çekinmiyorlar. Türk basını ve Nazi propagandası, gerek Alman arşivlerinde, gerekse Türk arşivlerinde yayınlanmış raporlar ışığında başlı başına bir tez konusudur. Burada basının propaganda aracı olarak kullanılmasındaki önemine dikkat çekilmek için bu örnekler verilmiştir.

Shaw’a göre Nazilerin propagandaları Türkiye sınırları içerisinde kalmayıp Nazi işgali altındaki Avrupa’da yaşayan Türk ve Ermeniler arasında da milliyetçilik duygularını körükleyerek nifak tohumlarını saçıyorlardı. Bu propagandalar Türkiye ve özellikle Ermeniler üzerinde etkili olmuştur¹⁷⁰.

Ermenilerin tarihten gelen ve geçmişi uzanan Yahudi aleyhtarlığı ve Nazilerin 1930’ların sonlarına doğru ortaya koyduğu Yahudi saldırılarının yansıması Hitler’in Rusya işgalini “ Tarihi Ermenistan’ı”, Türk ve Sovyet hegemonyasından kurtarmanın altın fırsatı olarak gördüler ve bu konu Türkiye Yahudileri kadar Türk halkını da kaygılandırdı.¹⁷¹

¹⁷⁰ Shaw, a.g.e., s. 44-45.

¹⁷¹ Shaw, a.g.e., s. 45.

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE'DE EĞİTİM REFORMU VE ALMAN GÖÇMENLER

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra atılan adımlardan en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz saltanat ve hilafetin kaldırılışının ardından gerçekleştirilen eğitim reformudur. 1 Kasım 1922 tarihi itibarıyla Saltanat kaldırılmıştır. Hilafet makamının devamı Osmanlı hanedanına ait olduğu kabul edilmiştir fakat halifeyi TBMM seçecektir.¹⁷² Bundan sonra hızla gelişen olaylar, cumhuriyetin ilanı ve çok geçmeden Hilafetin kaldırılması inkılapların devamını getirir. Halifeliğin kaldırılışıyla aynı gün 3 Mart 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu da çıkarılarak mektep ve medrese altında eğitim veren bütün eğitim kurumları Maarif Vekâletine bağlanarak bütün medreseler kapatıldı. Ancak yüksek eğitim reformu tamamlanmadan yaklaşık on yıl sonraya bırakmıştır. Bunun için belki de istenilen reformun yapılabilmesi için öncelikle diğer inkılaplarının halk tarafından benimsenmesi ve sindirilmesi gerekiyordu. Aslında Mustafa Kemal eğitimle ilgili düşüncelerini daha Cumhuriyet kurulmadan önce 1 Mart 1922 tarihinde Meclis'teki yaptığı açılış konuşmasında şu sözleri ile dile getirmişti;

*"Efendiler, yetişecek çocuklarımıza ve gençlerimize görecekları tahsilin hududu ne olursa olsun, en önce ve her şeyden evvel Türkiye'nin bağımsızlığına, her şeyden evvel Türkiye'nin istikbaline, kendi benliğine ve an'anatı millisine (geleneklerine) düşman olan bütün anasırla (unsurlarla) mücadele etmek lüzumu öğretilmelidir,"*¹⁷³ demiştir.

¹⁷² Ali Satan ve Süleyman Beyoğlu, Modern Türkiye Tarihi (İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi, 2014), s. 146.

¹⁷³ TBMM Zabıt Ceridesi, c.18 (Ankara 1922), s. 8.

4.1. Eğitim Alanında Yapılanlar

Cumhuriyet devrimlerinin amacı ülkeyi “çağdaş muasır devletler” seviyesine çıkarmaktı. Bu minvalde 1924 Anayasası ile en önemli aşamalardan biri olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu kabul edilmiş eğitimde birlik ve laiklik sağlanmıştır.¹⁷⁴ Dini içerikli bütün okullar (medrese vs) kapatıldı veya eğitim bakanlığına devredildi. Arap alfabesi kaldırıldı yerine Latin alfabesi getirildi. Buna gerekçe olarak Arap alfabesi ile Türkçenin daha zor öğrenildiği öne sürüldü. Yeni okulların öğretim programlarında din, Arapça, Farsça ve dini konular silindi. Türk Dil Kurumunda yapılan kurultayla Türk dili Arapça ve Farsça unsurlardan arındırılmaya çalışıldı.

Medreseler ile ilgili reformalar yapılırken ilk etapta Darülfünuna el atılmadı, kendi kendini ıslah edeceği umuluyordu onun için bu kuruma tüzel kişilik tanınmakla beraber bilimsel özgürlük de verildi.¹⁷⁵ Ancak bu pek bir işe yaramamıştı. Öklem Reşit Galib’in Darülfünun’un duyarsızlığı üzerine yaptığı konuşmayı şöyle aktarmaktadır;

*“Türkiye gibi radikal bir inkılabın memleketinde, vatanın gelecek yöneticilerinin eğitimi, hayattan bu kadar uzak kalan, inkılabın seyrinden bu kadar geride duran bir müesseseye artık daha uzun süre bırakılamazdı. Esasen on yıldan beri, İstanbul Darülfünunu kendi kendisine verilmiş olan ve her yıl tekrarlanan bol ve geniş fırsatlardan faydalanamadı. Geçen zaman ile geçirilen tecrübe yeterliydi....”*¹⁷⁶

1933’de gerçekleştirilen Üniversite Reformu aslında Cumhuriyet tarihinin üniversite düzeyinde yaptığı ilk reform değildi. Daha 1927 yılında Ankara’da geçici bir Hukuk Fakültesi açıldı, bu minvalde bazı yabancı eğitimciler Ankara’ya davet edildi. 1928 yılında ise bir ziraat reformu çerçevesinde kurulmak istenen bir okul için Almanya’dan Prof. Dr. Oldenburg başkanlığında 11 kişiden oluşan bir bilim adamları heyeti Türkiye’ye gelerek kurulması düşünülen okul hakkında hükümete bir rapor sunmuşlardı. Oldenburg ve beraberindeki heyet tarafından sunulan raporda ziraat alanında modern bir yükseköğretim kurumunun kurulması tavsiye edilmiştir. Aynı yıl binaların temeli atılmış ve 1933 yılında binalar inşa edilene kadar, ziraat eğitimi ve öğretimi 1930 yılında Etlik’te açılan Yüksek Ziraat Mektebinde sürmüştür. Bu okulda

¹⁷⁴ Necdet Öklem, *Atatürk Döneminde Darülfünun Reformu* (İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası, 1973), s. 14.

¹⁷⁵ Öklem, a.g.e., s. 27.

¹⁷⁶ Öklem, a.g.e., s. 28.

1930'dan 1933 yılına kadar Türk ğretim görevlilerinin dışında dört Alman hoca da görev almıştır. 30 Ekim 1933 tarihinde inşası biten ve Tabii Bilimler, Ziraat, Veterinerlik ve Zirai Teknolojileri fakültelerinden oluşan Yüksek Ziraat Enstitüsü açılır. Aynı zamanda Enstitünün kuruluşunda da görev almış ve aslen iktisatçı olan Prof. Dr. Friedrich Falke rektör olarak görev alır. Falke 1938 yılına kadar görevine devam eder. Onunla birlikte yirmi kadar Alman profesör de yine bu fakültede görev alır. 1938 yılında Falke'nin ayrılışıyla artık Fakültenin Alman hocalar da yavaş yavaş ayrılmaya başlar ve savaşın patlak vermesiyle bu ayrılmalarda hızlanır. 1942 yılında son Alman hoca da ülkeyi terk etmiştir.¹⁷⁷ İstanbul niversitesinde oğunluk göçmen hocalar görev alırken Ankara'da daha çok Almanya tarafından izinli olarak görevlendirilmiş hocalar görev almaktaydı.

Gerçek manada ses getiren niversite reformu ise Cumhuriyetin kuruluşundan on yıl sonra gerçekleştirildi. lke, kurtuluş savaşından sonra yeni bir başlangıç noktasındaydı. Mustafa Kemal'in hedefi ülkeyi her alanda muasır medeniyetler seviyesine ulaştırmaktı, fakat Osmanlı eēitim sistemiyle bu mümkün deēildi. Bir yanda Mustafa Kemal'in batı tarzı eēitim düşüncesi diēer tarafta geleneksel eēitim sisteminin devam etmesini isteyen bir grup vardı. Ayrıca halkı batı eēitim sistemi için ürkütmeden alıştırma alıştırma hazırlamak gerekti. Darlfnn reformu 1932 yılı bütçesi görüşülürken ortaya ıktı. Bu grşmelerde de Darlfnna aēır eleştiriler yneltirmiştir. Bu tartışmalardan sonra, Darlfnn bütçesi, bir düzenleme yapılması şartıyla, kabul edilmiştir.¹⁷⁸

4.2.Darlfnn

Osmanlıda ilk kez ilim ve fen ēretmek üzere 1845 yılında bir Darlfnn açılmasına karar verilmiş fakat fikirden öteye gidilememiş ve ancak 18 yıl sonra 14 Ocak 1863 yılında açılmıştır. Tam manada bir niversite olmasa da mevcut okullardan farklı olarak açılmıştır. Maalesef cehalet ve taassubun hedefi olan ilk Darlfnn, ēretim yesi ve ērenci yoksulluēu da araya girince açılışından iki yıl sonra binasının yanması sebebiyle zorunlu tatile girdi. Bundan sonra 1870 yılında Darlfnnn Osmani adıyla

¹⁷⁷ Widmann, a.g.e., s. 66-69.

¹⁷⁸ klem, a.g.e., s. 28.

yeniden faaliyete geçer, fakat bu sefer de yine aynı sebeplerden dolayı henüz iki yıl bile dolmadan kapatılmıştır. 1874 yılında Maarif Nazırı Saffet Paşa tarafından tekrar açılması sağlandı. Daha çok bir yüksekokul niteliğinde olan Darülfünunu Sultani 1881 yılında tekrar tatil edildi. Bu sefer tatil tam on dokuz yıl sürmüş ve nihayetinde 1900 yılında Darülfünunu Şahane adıyla yeniden açılmıştır. Şartlar da toplum da artık değişmiştir, Batı'nın etkisi kendini göstermeye başlamıştır. Bu seferki Darülfünün İlahiyat, Matematik, Edebiyat, Hukuk ve Tıp olmak üzere beş fakülteye sahipti.¹⁷⁹

Darülfünunla ilgili 1933 reformundan önce iki kez reform adı altında düzenleme yapılmıştır. Biri Osmanlı döneminde Birinci Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiş ve Darülfünunda eğitim ve araştırma için Alman hocalar görev almıştır. 1910-1914 yılları arasında görev yapan Türk Eğitim Bakanı Emrullah Efendi, Alman eğitim sisteminden çok etkilenecek Osmanlı İmparatorluğu'nda da benzer şekilde bir eğitim sistemi inşa etmek istedi. Önerisi üzerine Prusya Kültür bakanlığı tarafından Geheimrat Franz Schmitt Türk eğitim sistemi ve üniversitelerle ilgili çalışmaları için İstanbul'a gönderilmiştir. 1915 yılının kış sömestinde 19 Alman yüksekokul hocası Darülfünunda ders vermeye başladılar. Anlaşmaları gereği en geç bir yıl içinde Türkçe dilinde ders verecek seviyede Türkçe öğrenmeleri gerekiyordu, bu süre zarfında derslerini Almanca ve Fransızca tercüman aracılığı ile yaptılar. Bütün hocalar, savaşın bitiminde, yapılan antlaşmalar gereği, 1918 yılında Türkiye'yi terk etmek zorunda kalmıştır.¹⁸⁰ Fritz Arndt da bu hocalar arasındadır ve 1933 yılında tekrar aynı üniversiteye gelecektir,¹⁸¹ fakat bu sefer Almanya tarafından görevlendirilmiş olarak değil, ırkından dolayı ülkesinden kovulmuş bir mülteci olarak.

Darülfünunda yabancı öğretim üyelerinin ikinci defa görevlendirilmeleri 1926'da Türkiye ile Fransa arasındaki bir kültür anlaşması çerçevesinde gerçekleştirilmiş ve Fransa'dan bir grup öğretim üyesi davet edilmiştir. Fen Fakültesi'nde görevlendirilen öğretim üyeleri şunlardır. Mentere (matematik), Fleury (Fizik), Faillebin (Fizikokimya), Hovasse (Zooloji) ve Duscio (Elektromekanik)¹⁸²

¹⁷⁹ Öklem, a.g.e., s. 21-26.

¹⁸⁰ Dalaman, a.g.e., s. 87.

¹⁸¹ Neumark, a.g.e., s. 9.

¹⁸² Fahir Yeniçay, "İstanbul Üniversitesi'nde Fiziğin Gelişmesi", İstanbul Üniversitesi Fen Fakültesinde Çeşitli Fen Bilimi Dallarının Cumhuriyet Dönemindeki Gelişmesi ve Milletlerarası Bilime Katkısı, İstanbul 1982, s.41.; akt. Sevtap Kadioğlu, "Raymond Hovasse'ın Türkiye'deki Bilimsel Çalışmaları Ve Baltalımanı Hayvanat İstasyonu'nun Kuruluşu", Osmanlı Bilimi Araştırmaları IV/2(2003), s. 63.

4.3. Reform İçin Atılan Adımlar

Yeni bir Cumhuriyet kurulmuş, bunun gereği olarak harf devrimi, kılık kıyafet devrimi vs. gibi birçok devrimler tamamlanmıştır. Sıra çok istenilen fakat gerekli şartların oluşması beklenen üniversite reformuna gelmişti. O zamana kadar Darülfünunun kendi kendini ıslah etmesi beklendi lakin bu olmadı. Dönemin (Maarif Vekili) Eğitim Bakanı Reşit Galip bu konuda Darülfünunu eleştiren bir konuşma yapar;

“Memlekette, siyasi, içtimai büyük inkılaplar oldu. Darülfünun bunlardan habersiz göründü. Hukukta radikal değişiklikler oldu. Darülfünun yalnız yeni kanunları tedrisat programına almakla yetindi. Harf inkılabı oldu, Öz dil hareketi başladı. Darülfünun hiç tınmadı. Yeni tarih anlayışı, milli bir hareket halinde bütün ülkeyi sardı: Darülfünunda buna alaka uyandırabilmek için üç yıl kadar uğraşmak ve beklemek gerekti... İstanbul Darülfünunu artık durmuştu, kendisine kapanmıştı. Vustai bir tecerrüt içinde dış âlemden elini ayağını çekmişti...”¹⁸³

4.4. Malche ve Raporu

1933’de İstanbul’da yeni üniversitenin açılışıyla sonuçlanacak olan üniversite reformuna özel bir önem verildi. Darülfünun dönemin siyasi yönetimi ile uyumsuz bulunuyor, kurumun “medreseden kalma ezberci öğretim metotları ve döneme ayak uyduramayan müderrisleri ile” uluslararası ilmî standartların arkasında kaldığına inanılıyor, bu sebeplerden dolayı Darülfünun’da reforma gidilmek isteniyordu. Darülfünunda yapılacak düzenlemeler hakkında rapor hazırlamak üzere 1931 yılında Cenevre Üniversitesi öğretim üyelerinden Prof. Albert Malche, hükümet tarafından Türkiye’ye davet edilmiştir.¹⁸⁴ Malche o zamanlar İsviçre’de, Cenevre Üniversitesi’nde eğitim profesörü ve aynı zamanda 'Eğitim Fakültesi' rektörüdür. Reform için neden Malche’nin çağrıldığına dair kaynaklarda açıklayıcı bir bilgi ve belgeye rastlanılmamıştır. Davetin sözlü mü yazılı mı yapıldığı hususu da belli değildir. Yazılı kaynaklarda sadece Malche’nin davet edildiği belirtilmektedir. Ayrıca

¹⁸³ Öklem, a.g.e., s. 49.

¹⁸⁴ Dalaman, a.g.t., s. 94; Neumark, a.g.e., s. 8.

böyle bir reform için neden Malche seçildi, bunun özel bir sebebi var mıydı, bu konuyla ilgili de araştırmalar arasında herhangi bir bilgi ve belgeye maalesef ulaşamamıştır. Cem Dalaman'ın yapmış olduğu araştırmalar neticesinde de o tarihe kadar Malche'nin Türkiye ile veya Türkiye'ye dair herhangi bir irtibatı ya da çalışması bulunmamaktadır. Kendi yaptığımız gerek yurtiçi ver gerek yurtdışı araştırmalar neticesinde hiçbir yerde Malche'nin daveti ile ilgili yazılı bir belge tespit edilememiştir.¹⁸⁵ Cem Dalaman ise bu konuda Eğitim Bakanlığına sorar, fakat 1948 yılında bakanlık binasında çıkan bir yangında Malche'nin davetine ait yazılı belgelerin hepsinin yanmış olabileceği cevabını alır. Yani öyle bir belge olup olmadığı net değildir. Dalaman ayrıca araştırmalarında Malche'nin o güne kadar Türkiye ile herhangi bir bağı, bir bilimsel ilişkisini araştırmalarında bulamadığını da yazar.¹⁸⁶

Malche 16 Ocak 1932 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve 24 Ocak 1932'den itibaren Darülfünunda incelemelerine başlamıştır. 29 Mayıs 1932 günü "İstanbul Darülfünunu Hakkındaki Rapor"unu bitirerek 1 Haziran 1932'de Ankara'ya gelmiş ve Maarif Vekili Esat Sagay'a raporunu sunmuştur.¹⁸⁷

Malche Raporunun girişinde sadece dört aylık kısa bir çalışma sonucu elde ettiği bilgilerden hazırladığı rapor için 15 soruluk bir anket yaptırdığını yazar. Ayrıca Darülfünundaki hocalar ve öğrencilerle de konuşur. Darülfünunun fiziki çevresini de tetkik ettiğini yazar.¹⁸⁸

Malche'nin raporu üç kısımdan oluşur. Birinci kısım araştırmalarının amacı ve yöntemlerini kapsar. İkinci kısım Darülfünun'un o günkü durumunu eleştirel bir inceleme söz konusudur. Üçüncü kısım ise Reform tekliflerini içerir.

Malche raporunda özetle şu konular dile getirilmektedir: Türkiye'de yeterli ilmi yayın yoktur, var olan kitapların birçoğu Arap alfabesi ile yazıldığı ve Latin alfabesine geçildiği için faydalanılamıyor. Yabancı eserleri ise okuyabilecek öğrenci çok azdır.

¹⁸⁵ TC Dışişleri Bakanlığı ve Eğitim Bakanlığına yazılı müracaat ederek davet hakkında belge olup olmadığını sordum lakin olumlu cevap alamadım, konuyla ilgili çalışmaların dijital ortama aktarılma çalışmalarının sürdüğünü ve ancak arşivlere yüklendiğinde bilgi elde edebileceğim cevabını aldım.

¹⁸⁶ Dalaman, a.g.t., s. 94.

¹⁸⁷ Sevtap İshakoğlu Kadioğlu, "1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", C.2, S.4, (İstanbul: Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi, 2004), s.474; Latif Çelik, Alman Kaynaklarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Dış Politikası, Yüksek Lisans Tezi (Konya: Selçuk Üniversitesi, 2012), s. 52.

¹⁸⁸ Albert Malche, İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor (İstanbul: Devlet Basımevi, 1939), s. 1-4.

Fakülteler arasında bilimsel işbirliği yoktur. Hocalar ders vermekle yetinmekte, araştırma yapmamakta, en basit çevirileri bitirme tezi olarak kabul etmekte, derslerde çok yüzeysel olarak not tutturmaktadır. Ders dışında hocaların rehberlik yapmaları söz konusu değildir. Kurum dışında işleri olan hocaların özel işlerini ön planda tutarak asıl işlerini savsakladıkları. Aralarında bilimsel işbirliği değil, ayrılık ve çekişme yaşadıklarını yazar.¹⁸⁹

Türkiye’de bu raporun ışığı altında üniversite yeniden yapılandı. Tam o sırada Almanya’da bütün Yahudi ilim adamları, ırkçı Nazi yönetiminin yasaları gereğince, üniversitelerdeki görevlerinden olmuşlardı. Malche önceki bölümlerde bahsi geçen, Zürih’te kurulan (Die Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland) Yardım Cemiyeti’nden Philipp Schwartz ile irtibata geçerek Üniversitede eksik olan kadrolar için ortak bir çalışma yaptılar. Türkiye’deki üniversite reformu Nazi Almanya’sından kaçan bilim adamları için bir nimet olurken aynı şekilde de Türkiye makamları için Almanya’dan kovulan bilim adamları bir fırsat oldu. Kısaca bu durumun her iki taraf için de bir kazanç olduğu söylenebilir.

4.5. Darülfünun’dan İstanbul Üniversitesi’ne

5 Temmuz 1933’de Malche’nin çağrısıyla İstanbul’a giden Schwartz burada Prof. Malche ile birlikte Eğitim Bakanı Reşit Galip, Eğitim Bakanlığı Sekreteri Salih Zeki Bey ve Bakanlık Müdürü Rüştü bey ile Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları Yardımlaşma Cemiyeti adına Türkiye’ye getirilmesi düşünülen Bilim adamları hakkında görüşmek için toplanırlar. Schwartz’dan tam 30 bilim dalı için 30 profesör istenir. Yanında bir isim listesi getiren Schwartz memnuniyetle gereken isimleri önerir. Yedi saatlik bir toplantının sonunda toplamda otuz bilim adamı için şartlar konuşulur ve imzalar atılır. Schwartz anılarında Dr. Reşit Galip’in imza atmadan hemen önce söylediği şu sözlerine yer verir;

“Örnek alınacak bir oluşumu gerçekleştirmek için yelken açmıştık. 500 sene önce Konstantinopolis feth edildiğinde, Bizanslı öğretmenler ülkeyi terk etmişti, onları burada tutmak mümkün olmamıştı. Çoğu Bizans’tan sonra İtalya’ya gitmişti. Bu da

¹⁸⁹ Malche, a.y.

*Rönesans'ı doğurmuştu. Bugün Avrupa'dan tam tersi bir akımı karşılamak için buradayız. Milletimizin zenginleşmesini ve yenileşmesini ümit ediyoruz. Bize bilginizi ve yöntemlerinizi getirin, gençliğimize gelişmenin kapılarını aralayın. Size minnetimizi ve saygımızı vaat ediyoruz”.*¹⁹⁰

Schwartz İsviçre'ye geri döndükten sonra aday gösterdiği hocalarla irtibata geçer ve şartları bildirir. Gerekli görüşmeleri yaptıktan sonra 25 Temmuz'da tekrar Türkiye'ye gelir bu sefer yanında İstanbul'daki cerrahlık kürsüsü için önerilen Dr. Nissen¹⁹¹ de vardır. Schwartz müzakerelere devam ederken Nissen'in hocası olan Sauerbruch da Numan¹⁹² bey'in daveti ile Türkiye'ye gelir. Sauerbruch İsmet İnönü, Refik Saydam ve Numan Menemencioğlu ile Tıp Fakültesi ve Cerrahi Bölümü hakkında konuşmak için Ankaraya gider.¹⁹³ Schwartz anılarında Sauerbruch'un İsmet İnönü ile yalnız görüşmek istediğini ve „*İnsan yalnız olunca kendini her şey konuşmak için daha rahat hissediyor*“ dediğini yazar.¹⁹⁴ Sauerbruch'un İnönü ile yalnız görüşmek istemesinin arkasındaki gerçek daha sonra ortaya çıkacaktır. Dönemin Sağlık Bakanı Refik Saydam Schwartz'a, Sauerbruch'un İnönü'ye Schwartz'ın önerdiği hocaların yerine kendi önerdiği ve tamamı aryan hocalardan oluşan bir liste sunduğunu söyler. Saydam, bu listedeki adaylar ile irtibata geçildiğini fakat hiç birinin Türkiye'de çalışmayı kabul etmediklerini belirtir.¹⁹⁵

Müzakerelerin sona ermesinden sonra, Profesör Schwartz Ağustos ayının sonunda İsviçre'ye döndü, buradan son hazırlıkları düzenledi ve sözleşmenin imzalanması için ilgili profesörlerle temasa geçti. İlk sözleşmeler 04.09.1933 tarihinde Cenevre'de, Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi Cemal Hüsnü, Albert Malche ve Philipp Schwartz eşliğinde, Profesör Erwin Freundlich, Richard Honig, Hugo Braun ve Fritz Neumark ile imzalandı. Almanya'dan kendi istekleri ile ayrılan ya da işten çıkartılan hocalar anlaşmaları tarafsız ülke olan İsviçre'de sorunsuzca imzaladılar.

¹⁹⁰ Schwartz, a.g.e., s. 44.

¹⁹¹ Prof. Dr. Sauerbruch'un öğrencisi olup 1931'de dünyada ilk kez pnömonektomi (yani akciğerin bir kısmı ya da tamamının ameliyatla alınması) başarılarak adını Almanya dışında da duyurmuştur. Dr.Ernst Ferdinand Sauerbruch, 20. yüzyılın ilk yarısının en önemli ve etkili Alman cerrahlarından biri olarak kabul edilir. Hitler'e muhalif gibi gözükür ama aslında değildir.

¹⁹² Numan Menemencioğlu

¹⁹³ Nissen, a.g.e., s. 193-194.

¹⁹⁴ Schwartz, a.g.e., s. 54.

¹⁹⁵ Schwartz, a.g.e., s. 95.

4.6. Bilim Adamlarının Geliş Hazırlıkları

Schwartz Zürih'e döndükten sonra Türk hükümetinden gelecek öğretim görevlisi sayı ve şartları ile ilgili haberleri tam iki hafta beklemek zorunda kalır. Ancak iki hafta sonra beklenen haber gelir. Schwartz anılarında bundan sonrasını şöyle anlatır;

“Prof.Malche ve Nissen'den rahatlatıcı haberler geldi. Böylece resmi maaş çizelgeleri, sözleşme sürelerinin ve unvanlarının belirlendiği resmi telgraflar çekilmeye başlandı. Sözleşmeleri Zürih'ten istek üzerine üç ya da beş yıllık yapıyorduk. Profesör Malche adı geçenleri Cenevre'de karşılayarak, devletin kendisini imza yetkisi ile görevlendirdiği Türk temsilci Hüseyin Cemal Bey'e gönderiyordu (...) İçimizde, arkadaşlarımın ve benim bugün hala duyduğumuz bir huzur hissi ve şükran duygusu geliyor ve Türk halkına karşı bağlılığımız artıyordu.”¹⁹⁶

Anlaşma şartı olarak gelecek hocalarda aranan özellik olarak unvanlarının en az profesör olması, kendi alanlarında ünlü kişiler olmaları isteniyordu. Tüm hocalar üç yıl içinde Türkçe ders verecek kadar Türk dilini öğrenmeleri ve yabancı literatürü Türkçeye çevirmede yardımcı olmaları şartı da anlaşmalarda yer almaktaydı. Anlaşmalar yapıldıktan sonra görev alan bütün hocalar hemen hemen hepsi aileleri ve asistanları ile birlikte İstanbul'a gelmişlerdi. Schwartz;

“Çoğu doğrudan doğruya, her an izlendikleri ve evlerini terk etmek zorunda kaldıkları Almanya'dan gelmişti. İngiltere'nin saygın kentlerinden veya çaresiz mülteciler gibi yaşadıkları Paris'in ucuz pansiyonlarından gelenler de vardı. Şimdi rahat ve huzur içinde, konuksever bir halkın, sevilen ve sayılan konukları gibi yaşıyorlardı.”¹⁹⁷

Philipp Schwartz ile başlangıçta çoğu doğa bilimci olmak üzere 33 Profesör, İstanbul Üniversitesi'nde Kasım'da göreve başlamak üzere istihdam edilmişti.¹⁹⁸ Daha sonra da sayıları artarak gelmeye devam ettiler. Daha önceki bölümde de bahsi geçen 1935 yılında (Nürnberger Rassengesetz) ırkçı yasasından dolayı da bir göç daha oldu. Bunun yanında 1938'de Avusturya'nın ilhakı ile oradaki Yahudiler de tıpkı Almanya'da

¹⁹⁶ Schwartz, a.g.e., s. 59.

¹⁹⁷ Schwartz, a.g.e., s. 66.

¹⁹⁸ Widmann, a.g.e., s. 97.

olduğu gibi göçe zorlandılar. Bunlardan da Türkiye'ye gelenler oldu ve bunların da gelmelerinde Schwartz'ın kurmuş olduğu yardımlaşma cemiyeti etkili olmuştur.

Gelen göçmenlerin net sayısı üzerine pek ortak bir görüş oluşturulamamış. Ericson 1933'ten itibaren Türkiye'ye gelenlerin sayısını profesörler, aileleri, asistanlar, teknik ve yardımcı elemanlar olarak 1000 kişi olduğunu yazar.¹⁹⁹

Kemal Bozay ise profesörlerin sayısını 80'den fazla olduğunu söyler ve devamında aralarında bilim adamları, asistanlar, kütüphaneciler, vs. de bulunan 100 kadar mültecinin üniversitede görev aldığını yazar. 1936 yılında İstanbul Üniversitesi'nde görev yapan hocaların üçte ikisi mülteci hocalardan oluştuğunu belirtir.²⁰⁰ Neumark ise gelen mültecilerin tam sayısını belirlemenin güç olduğunu, zaman zaman gidenlerin yerine gelenler olabildiği gibi akademik çevrenin dışında da gelenler olduğunu belirtmektedir. Kitabında kendisi ağırlıklı olarak bilim adamlarını ele aldığı için bilim adamlarının sayılarını tahmini olarak 70-80 kişi diye vermektedir. Ayrıca bunlara aileleri de dahil olmak üzere sayının 200 olduğunu belirtir.²⁰¹ Widmann ise 1933-1945 yılları arasında sadece İstanbul Üniversitesinde 98 mülteci hocaların görev aldığını yazmaktadır.²⁰²

Gerçek sayılar çok net değildir. Dalaman Dışişleri Bakanlığından konuyla ilgili yaptığı bir araştırmada 1933-1945 yıllarında gelenlerin sayısını 150 olarak bildirir. Bunların aile efradı ile birlikte 600-800 arası tahmin edilmektedir.²⁰³

4.7. Bilim Adamlarının Türkiye'ye Gelirken Kullandığı Yollar

İlk katile ile gelen profesörlerden birçoğu İtalya üzerinden gemi ile geldiler. Türkiye'ye göç 3 dönemde gerçekleşti. İlk dönem Yardımlaşma Cemiyeti vasıtasıyla 1933 sonbaharında gelenler. İkinci grup 1937 sonlarından 1938 sonlarına kadar devam eden bir sürede gerçekleşti. Bu sürede gelenler ilk etapta Avusturya'nın Almanlar tarafından ilhak olmasıyla işlerinden ve yerlerinden olan Avusturyalılardan oluştu.

¹⁹⁹ Regina Ericson, *Deutsche Wissenschaftler Im Türkischen Exil*, Istanbul Texts Und Studien, Orient-Institut Istanbul, Band 12, (Würzburg, 2016), s. 41.

²⁰⁰ Kemal Bozay, *Exil Türkei - Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in der Türkei (1933-1945)*, (Münster 2001), s. 43-44.

²⁰¹ Neumark, a.g.e., s. 17.

²⁰² Widmann, a.g.e., s. 211.

²⁰³ Dalaman, a.g.t., s. 105.

Bunlara ilaveten Kristalnacht katliamı sonrası Alman Yahudiler de vardı. Üçüncü dönem ise savaşın başlamasıyla birlikte gelenlerden oluşmaktadır. Ayrıca Alman Yahudileri gemilerle Türkiye üzerinden Filistin'e gitmek için de yola çıkmışlardır.²⁰⁴

4.8. Resmi Olmayan Mülteciler

Türkiye'ye sadece bilim adaları ve uzmanlar gelmedi bunların dışında resmi davetli olmadan gelen Almanca konuşan kişiler de vardı, bunların arasında değişik sınıflardan doktorlar, öğretmenler, çocuklar vs. de bulunmaktaydı. Bu kişilerden erkekler çoğunluk olarak dekoratör, öğretmen veyahut da satış elemanı olarak iş bulurken, kadınlar ise gazetelere mürebbiyelik, özel öğretmen, sekreter vs. gibi ilanlar vererek iş ararlar. Bunlar ülkeye kaçak yollardan, gemi, tren, bisiklet ve hatta sınırdan yaya olarak bile gelenler olduğunu Dietrich kitabında belirtir. Dietrich dönemin tanıklarından Dr. Julius Stern ile 24 Nisan 1991'de yaptığı bir söyleşide bazı kişilerin sınırda yakalanıp defalarca geri gönderilmelerine rağmen pes etmeden tekrar geldiklerini söylediğini yazar.²⁰⁵ Bu gelenler maalesef bilim adamlarının gölgelerinde kaldılar ve kendlerinden pek bahsedilmedi.

²⁰⁴ Dalaman, a.y.

²⁰⁵ Dietrich, a.g.e., s. 277-278.

V. BÖLÜM

ALMANCA KONUŞAN GÖÇMENLERİN TÜRKİYEDEKİ YAŞANTILARI

5.1. Zorunlu Sığınak Türkiye

“Türkiye bu bilim adamlarını kabul etmeseydi gidecek başka yerleri var mıydı?” sorusuna en net cevabı kendisi de aynı kaderi yaşamış Polonyalı bir Yahudi olan Arnold Reismann Hürriyet Gazetesine verdiği röportajda verir. Gazetenin, “Eğer ABD bu bilim adamlarına iş ve vize verseydi yine de Türkiye’ye gelirler miydi?” sorusuna cevabı nettir;

“Hayır sanmıyorum. Sonradan Einstein’ı da ameliyat eden Rudolf Niessen adlı bir cerrah vardı. ABD’den vize almıştı²⁰⁶ ama işi yoktu. ABD’ye giderken yolda Türkiye’nin kendisine iş teklif ettiğini öğrendi ve Türkiye’yi tercih etti. Ama hem ABD vizesi olup hem de ABD’de bir iş teklifi alan hiçbir bilim adamı Türkiye’ye gelmedi.”

Ayrıca gazetenin bu bilim adamlarının Türkiye’ye gelmesinde "Sıfırdan bir üniversite sistemi kurulmasına önayak olalım" motivasyonu var mıydı sorusuna ise;

“Hayır, Türkiye’ye geldiler çünkü başka şansları yoktu. İdeolojik bir sebep aramayın. ABD üniversiteleri, Princeton, Harvard, Dartmouth, Yale, hepsi Nazilerin deyimiyle Judenfrei’di, yani Yahudi’den arındırılmıştı. Örneğin Einstein, Princeton Üniversitesi’ne değil, Princeton Yüksek Öğrenim Enstitüsü’ne gitti. İkisi birbirinden tamamen farklı, hala da öyledir,” cevabını vermiştir.

Reismann Türkiye’nin Yahudi Bilim adamlarına kapılarını açtığını ise tesadüfen öğrendiğini söyler, oysa holokost üzerine her şeyi bildiğini düşünüyordur ta ki tesadüfen Beyoğlu’nda bir kitapçada Bernard Shaw’ın *Yahudi Soykırımı ve Türkiye* adlı kitabını görene kadar.²⁰⁷ Reismann’ın böyle bir olaydan tesadüfen haberdar

²⁰⁶ Nissen anılarında ABD’de iş imkânı olsaydı orayı tercih edeceğini yazar yine de vize müracaatında bulunmuştur. ABD’de sade be cerrah olabilme şansı yakalamka için İngiltere üzerinden ABD’ye gitmek için hazırlık yaparlar lakin geminin kalkacağı sabah uyanamaz ve gemiyi kaçırlar. Aynı gün annesinden aldığı telgraf üzerine Philip Schwarz ile irtibata geçerek rotasını Türkiye’ye çevirir. Nissen Türkiye’ye geldikten sonra da ve her fırsatta da ABD’ye gitmenin yolunu aradığını beirtir. Bknz.; Nissen, a.g.e., s. 189-191.

²⁰⁷ Hürriyet Gazetesi, 06.12.2008.

olması, dünyanın Türkiye'nin rolünü ne derece ciddiye aldığını daha doğrusu almadığını gözler önüne sermektedir.

Bu bilim adamlarının Türkiye'den başka yerden teklif almaları durumunda sanırım Türkiye ilk tercihleri olmazdı. Neumark anılarında 1938 yılında ABD'de kendisine bir yer arar fakat iş garantisi elde edemeyince o an için gitmekten vazgeçer. Zira şartlar henüz onun için uygun değildir. Eğer altı ay kendisini orada idare edecek kadar bir birikimi olsaydı gitmeyi düşündüğünü belirtir.²⁰⁸ Daha sonra ise Türkiye'de kaldığına memnun olur.

Hüsamettin Arslan, Alman Kültür Merkezi ile Alman Araştırmalar Birliği (Deutsche Forschungsgesellschaft-DFG)'nin işbirliği ile 5-7 Aralık 1997'de İstanbul Teknik Üniversitesi'nde düzenlenmiş *"Türkiye'deki Sürgün Alman Bilim adamları, 1933-45"* başlıklı bir sempozyumda sunduğu bildirisinde, Nazi kurbanlarının gidebilecekleri ülkeler arasında öncelikli tercihleri, hem hayat şartları ve kültürel şartlar hem de iş imkânları açısından, Amerika ve İngiltere'nin öncelikli olduğunu söyler. Tabii gidilebilecek ülkelerin de kendi şartları vardı. Dünyaca ünlü bilim adamı olanların şansları bilim adamı olarak daha az başarılı olanlara göre çok daha yüksekti. Arslan'a göre Türkiye'deki o dönemdeki imkânlar bilim yapmak için cazip ortamı sağlamıyordu. Dolayısıyla Nazizm'den kaçan bilim adamları için Türkiye tercih edilebilecek son sıradaki ülkeler arasında yer almaktaydı.²⁰⁹ Arslan'ın da belirttiği gibi Türkiye gönüllü seçilmiş zoraki bir sürgün yeri idi.

5.2. Mültecilerin Sosyal Yaşantıları

Sürgün tarihinin başlangıcından itibaren mülteci grupları Türkiye'de azınlıkları oluşturmuştur. Üniversitedeki meslektaşları dışında yerli halk ile iletişimden hep geri durmayı tercih etmişlerdir. Elbette ki üniversite dışında Türk aileleri ile iletişim kurmalarında herhangi bir yasak ya da kısıtlama yoktu ama mülteciler kendilerini zorunlu da hissetmiyorlardı. Bunun nedeni belki dilini, dinini ve kültürünü bilmedikleri, kendilerine tamamen yabancı olan bir ülkede olmanın vermiş olduğu

²⁰⁸ Neumark, a.g.e., s. 110-111.

²⁰⁹ Hüsamettin Arslan, "Aydınlanmış devlet himayesinde bilim: 1933 Türk üniversite devrimi ve sürgün alman bilim adamları", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 13-14, (İstanbul, 2003), s. 142.

korku veya kendilerini kısıtlı bir süre kalacaklarına inandırmış olmalarından dolayı yerli halk ile temas etmek istememelerinden kaynaklanıyor olabilir. Zaten kendi aralarında olmaktan şikâyetçi değillerdi, ama bu da mülteci gruplarının sosyal dışlanmasına neden oluyordu.

Mülteciler daha çok kendi aralarında bir sosyal yaşantı sürdürüyorlardı. Aslında yaşantıları hakkında çok detaylı bilgiye ulaşamamıştır zira hem kendi içlerinde hem de içinde yaşadıkları ülkenin insanları ile olan ilişkilerinden hatıratlarında da çok fazla bir bilgi yer almamaktadır. Mültecilerin sosyal çevrelerini oluşturan bir başka grup ise mülteci olmayan Almanlar yani Alman kolonisinde yaşayanlardır. Her iki Almanca konuşan grup arasındaki ilişki giderek artan bir Nazileşme ve İkinci Dünya Savaşı esnasında Türk-Alman ilişkilerinin durumundan etkileniyordu.

Mültecilerin kaçıp geldikleri yerdeki gerek yaşam şartları gerek iklimsel şartlar elbette birbirini tutmuyordu. Yemek kültüründen tutun da evlerin kullanımına kadar birçok alışık olmadıkları şeylerle karşılaşmak ve bunlara zaman içinde uyum sağlamak zorunda kaldılar. İklim koşulları onları etkileyen bir başka meseleydi. Aşırı sıcaklar yüzünden neredeyse çalışamaz hale gelenler bile oldu. Reuter mektuplarında karşılaştıkları sorunları yazarken özellikle havanın alışılmadık kadar sıcak olduğunu ve bundan dolayı da evden çıkamayacak kadar etkilendiklerini yazar.²¹⁰

5.3. Göçmenlerin Kendi Aralarındaki İlişkileri

Neumark Türkiye'ye göçen Yahudileri “birbirine sıkı sıkıya bağlı, kapalı bir topluluk” (verschworene Gemeinschaft)²¹¹ olarak adlandırır. Bunun böyle olması göçmenlerin kendi aralarında sosyal çevre oluşturup genellikle birbirleri ile iletişim içinde olarak günlük hayattaki zorlukları birlikte aşmak ve Boğazda izole olmamalarını sağlamak istediklerini gösteriyordu. Göçmen hocalar her ne kadar gerek mesleki açıdan, gerek farklı göç sebeplerinden ve gerekse kişisel hayat görüşlerinden dolayı heterojen bir yapıda yaşasalar da Widmann’a göre kendi aralarında güçlü bir dayanışma içindeydiler.

²¹⁰ Ernst Reuter, *Schriften Reden*, c.2, (Berlin: Propylaen Verlag, 1973), s. 472.

²¹¹ Neumark, a.g.e., s. 71.

Widmann mültecilerin özel yaşantılarındaki ilişkiye, Schwartz'ın sözleri ile kitabında şöyle yer vermektedir:

“Ev ararken, eşya satın alırken birbirine yardımcı oluyor, ilk zamanın acıları sevinçleri paylaşıyor, -bir kere yerleştikten sonra- sık sık evlerde davetler düzenleniyor, birçok söyleşiler yapılıyordu. Ayrıca bilim adamlarından kurulu küçük bir dernek ortaya çıkmıştı. Bu dernekte değişik bilim dallarında düzenli olarak tertiplenen konferanslarla, düşün hayatlarının dar bir çerçeveye sınırlanması tehlikesinden kendilerini kurtarmaya çalışıyorlardı. Bir yardım fonu kurdular ve biz de gerektiğinde buradan çok özel durumlarda destek sağladık.”²¹²

Hirsch mültecilerin üniversite dışındaki ilişkilerini etkileyen bir başka durumun mekânsal mesafelerin de olduğunu söyler. Mesela Bir müzik grubu kurulmak istense aradaki ulaşım güçlüğü engel oluyordu. Bunun yanında beş ailenin altı dairelik bir apartmanda yan yana veya altı üstü oturdukları da oluyordu.²¹³

Fritz Neumark üniversite dışındaki hayatlarını kitabında şu sözlerle dile getirir;

“Çalışma zamanınızın uzun bir süresinde, özellikle İstanbul'da, Ankara'da ve bu iki il arasında, mülteci Alman ve Avusturyalı bilim adamları ve sanatçıların büyük bir kısmı, sıkı ilişkiler içinde bulunuyorlardı. En azından savaşa kadar, sırf eğlence havası taşıyan toplantılar oluyordu. Bunun dışında, mesleki bir konferansın akabinde çeşitli dallarda ilmi tartışmalar yapmak amacıyla, 2-3 haftalık aralıklarla bir arkadaşın evinde buluşuyorduk. Sosyal bilim dallarında çalışanların verdikleri konferanslar, sayısal olarak ilk planda olmasına rağmen, fen bilimleri ve tıbbi dallardaki arkadaşlarımız da, bize problemlerinden ve dertlerinden bir şeyler aktarmaya çalışıyorlardı.”²¹⁴

Neumark ayrıca mültecilerin birçoğunun üniversite dışında da zamanlarını, her ne kadar kendisi öyle olmasa da, genellikle ve hatta sürekli, yine kendileri gibi mültecilerle veya mülteci olmayan Almanlarla geçirdiklerini söyler. Türkler ile ilişkileri yükseköğrenim görmüş tahsilli olanlarla sınırlı kalıyordu. Ama bunların

²¹² Widmann, a.g.e., s. 117.

²¹³ Hirsch, a.g.e., s. 327.

²¹⁴ Neumark, a.g.e., s. 113.

dışında da Türk, İspanyol Yahudi'si, Hollandalı, Avusturyalı ve Macar işadamlarından oluşan bir çevreleri de olduğunu belirtir.²¹⁵

Mülteci hocaların hatıralarından günlük hayatlarının, tıpkı Almanya'da olduğu gibi, müzikten spora, gezilerden birbirilerini ziyarete ve yemek davetlerine kadar aynen Türkiye'de de sürdürdükleri görülür.

Pera, Beyoğlu, Tarabya ve Moda gibi mültecilerin ikamet ettikleri yerlerin ortak özellikleri buraların yüzyıllar öncesinde Hristiyan ve Yahudi azınlıkların yaşadıkları yerler olmasıydı. Türkiye'ye gelen mültecilerin Türkiye hakkında hiç bir bilgileri yoktu. Dili, dini ve kültürü hakkında önceden bilgilendirilmemişlerdi. Osmanlı mirası üzerine kurulmuş yeni bir devlet olmakla birlikte ne kadar Osmanlı ne kadar Avrupalı hep akıllardaydı.

Mülteciler için yemekler de sıkıntılıydı zira alışık olmadıkları lezzetler, acılı bol baharatlı ve bol yağlı Türk mutfağına oldukça yabancıydılar. Yahudiler açısından problem olmasa da Hristiyanların istedikleri gibi domuz eti bulmaları mümkün değildi. Otuzlu yıllarda İstanbul'da domuz eti satan sadece tek bir kasap vardı o da Horst Schütte, Beyoğlu'nda Çiçek Pasajının içinde. Schütte de yirmili yıllarda Türkiye'ye gelmiş ve bir şarküteri dükkânı açmış, burada Almanya'ya has salam, sosis gibi ürünler yaparak Alman ve Avusturyalılara hizmet etmiş ayrıca ürünlerinden Ankara'daki diplomatlarına da yollamıştır. Mülteciler kısa sürede Schütte'nin önemli müşterileri arasına girmişlerdi. Kısa sürede burası özellikle cumartesi günleri mültecilerin buluşma noktası haline gelmiştir.²¹⁶

Mülteciler için bir sıkıntı da hafta sonu tatiliydi. Zira 1935 yılına kadar Türkiye'de hafta sonu tatili diğer İslam ülkelerinde olduğu gibi Cuma günüydü. Pazar günü ise haftanın ilk iş günü olması, haliyle onlar tarafından yadırganacak bir durumdu. Bu yüzden birçoğu Pazar ayinlerine katılamadılar. Göçmenlerin toplandıkları belli başlı yerlerden biri de kereste ihracatçısı Gert Bauer'in eviydi. 1920'li yıllardan beri Türkiye'de yaşamakta olan Avusturya kökenli Bauer'in kendisi vasat bir eğitime sahip

²¹⁵ Neumark, a.y.

²¹⁶ Dalaman, a.g.t., s. 112-113.

olsa da evinde sıkça Alman ve Avusturyalı profesörleri ağırlıyor ve mültecilere maddi yardımda da bulunuyordu.²¹⁷

Mültecilerin önemli bir uğrak yeri de Teutonia'dır. Burası 1847 yılında Alman cam tüccarları tarafından kurulmuş, daha sonraları ise Alman işadamlarının buluşma noktası olarak devam etmiştir. Teutonia'dan önce „Alemannia“ ve „Deutscher Ausflugsverein“ isimli Almanların buluştukları iki kulüp vardı. Bunlar Hitler'in iktidara gelmesinden sonra kapandılar ve yerine Teutonia geçti ve Reich Almanyası'nın buluşma yeri oldu. Kulübe başkanlık eden banka müdürü Wietemann ve Armatör Carsten Meeves idi. Bunlar aynı zamanda da NSDAP Yurtdışı Organizasyonu yerel yönetimlerin yönetiminde olan kişilerdi. Türk yasalarına göre siyasi amaçlı kulüp ya da derneklerin kurulması yasak olmasına rağmen burada siyasi bayrak ve üniformalı insanlar bulunabiliyordu. Elçi Kellnerin dediğine göre Türk polisi bunlara göz yumuyordu. Garip bir şekilde Teutonia hem mültecilerin ve hem de Nazilerin buluştukları birlikte birç oynadıkları, film izledikleri yerd. Böyle olduğunu Dalaman'a Neumark, Ernst Engelberg ve Cornelius Bischoff bizzat kendileri anlatmışlardır. Dalaman bunun nasıl olduğunu Neumark'a sorduğunda ise, mümkün mertebe 3.Reich'in adamları orada yokken gittiklerini, eğer oradalarsa da aynı yerde bulunmamaya özen gösterdiklerini söyler. Fakat o zamana kadar Dalaman henüz mekânı görmediği için bir şey diyemez, lakin daha sonra mekâna gittiğinde küçük olduğunu ve birbirlerinden kaçmanın imkânı olmadığını anlar, ama Neumark'a soramaz, zira o artık hayatta değildir. Yine o dönemlerde Almanların buluşma noktalarından birisi Fisher isimli meyhanedir. 1926 yılında Türkiye'ye ticaret yapmak için gelen Hans Fisher'in mekânında hem Nazi taraftarları, diplomatlar ve iş adamları hem de mülteciler bir araya gelebiliyordu. Cornelius bu meyhanede sağcı, solcu, Alman, İngiliz denizcileri gibi her tipten insanın olduğunu söyler.²¹⁸

Tünel Kitap Evi de mültecilerin buluşma yeriydi. Sahibi Anton Karon Avusturya-Macaristan uyruklu bir Yahudi olup İstanbul'da ikinci kuşak olarak yaşayanlardandı. Buraya resmi görevli Almanlar giremediği için diğerleri burada rahatlıkla buluşup görüşebiliyorlardı. Neumark gazete ihtiyaçlarını bu kitap evinden sağladıklarını ve kendilerinin ise herhangi bir gazete çıkarmayı hiç düşünmediklerini söyler. Gerekece

²¹⁷ Dalaman, a.g.t., s. 118.

²¹⁸ Dalaman, a.g.t., s. 119-120.

olarak da “Türkiye’de böyle bir gazeteyi okuyacak sayıda yeterli insan olmadığını” gösterir. Engelberg mültecilerin bu kitap evinde aradıkları birçok kitabı, hatta Almanya’da yasak olanları bile bulduklarını belirtir.²¹⁹

Mülteciler her şeye rağmen sosyal ilişkilerinde sadece mülteci olanlarla sınırlı kalmadığını, mülteci olmayan yabancılar ile de, özellikle yukarıda bahsi geçen mekânlar aracılığı ile ilişkilerinin devam ettiği görülmektedir. Burada elbette ki mekânların ve yapılacak faaliyetlerin kısıtlı olması bunu gerektirdiğini unutmamak gerekir.

5.4. Türkler ile İlişkileri

Hirsch Türkler ve mülteciler arasındaki ilişkinin mensubu olunan grup ve yaşanan semte bağlı olarak değiştiğini belirtir. Türkleri ev sahibi kendilerini ise konuk olarak değerlendirdiğinde aradaki ilişki bir ev sahibi-misafir ilişkisinden öteye gitmediğini ve çalışma arkadaşları ile her ne kadar samimi ve dostane bir ilişkileri olsa da bir Alman ailesi ile Türk ailesi arasında sürekli ve yoğun bir toplumsal ilişki olmadığı kanaatindeydi. Alman aileler ile Türk aileler arasında birbirini davet etme veya geziler düzenleme gibi faaliyetler de olmazdı, her iki aile arasında gözle görülmeyen ama herkesin farkında olduğu bir sınır vardı ve her ne kadar samimi olursa da bu sınırın aşamadığını belirtir.²²⁰

Fritz Neumark da anılarında mülteci hocaların daha çok kendi aralarında ilişki kurduklarını üniversite dışında Türklerle pek irtibatlı olmadıklarını ve adeta getto hayatı sürdürdüklerini yazar. Kendisi ise getto hayatına karşıdır ver her şeye rağmen sınırlı da olsa Türklerle samimi ilişkiler kurabilmiştir.²²¹

İş hayatında da mülteci hocalar ile Türk hocalar arasında, özellikle tıp alanında, mülteci hocaların gerek yüksek maaşları ve gerekse hastalar tarafından tercih edilmeleri yüzünden bir çekememezlik yaşanmıştır. Buna gazetelerde çıkan, Türkçe öğrenememe, derslerin hala bir tercüman aracılığı ile verilmesi ve Türk hocaları yetiştirmede yetersiz kalınması gibi, olumsuz haberler de eklenince, Türk hocalar

²¹⁹ Dalaman, a.g.t., s. 123-125.

²²⁰ Hirsch, a.g.e., s. 326.

²²¹ Neumark, a.g.e., s. 113.

tarafından kıskanılmaları söz konusudur. Hirsch anılarında buna sebebiyet verenlerin de yine mülteci hocaların kendine has tavırları olduğunu söyler.

*“Bazı profesörler, isteyerek ya da istemeyerek tüm bir grubun eleştirilmesine sebep olmaktaydılar. Oysa gerçekte homojen olmayan grupta birlik de yoktu. Zaten içimizden her biri kendi burnunun doğrultusuna gitmese, kendi çalışma alanını ve kişisel çıkarlarını kıskançlıkla kollamasa ve Alman meslektaşlarına karşı ‘meslektaş hoşlanmadığınız kimselere verilen addır’ duygusunu beslemese idi bize sahiden Alman profesörler denebilir miydi?”*²²²

Hirsch aynı zamanda mülteci hocaların ön yargılı tutumunu da eleştirir, zira gelen hocalardan bazıları geldikleri yerle bulundukları yer arasında birçok karşılaştırma yapmaktadırlar ve geldikleri yerlerdeki alışkanlıklarından ödün vermek istemediklerini söyler ve devam eder;

*“Kimi meslektaşlar, ülkenin kendince bilinmeyen ürünlerini ve meyvelerini tatmakta direniyorlar ve kendi alışmış oldukları yemek listesinden şaşmıyorlar, ‘ben akşamları soğuk kahvaltı yapmaya alışığım ve bunu değiştirmem’ diyorlar(...) Dini icaplarına bağlı bir Protestan meslektaş, bir keresinde, pazar günü ders vermemeye kalkışmıştı. 1933 /34 yılında henüz resmi tatil günü pazar değil cumaydı. Eninde sonunda, Alman profesörlerden her birinin kendine özgü tuhaflıkları, deyim yerindeyse sivri akıllı bir tarafı olduğu söylentisi yayıldı.”*²²³

Hirsch tüm bu hocaların kendine has tavırlarının, kendi aralarında yakın dostluk ve gerçek bir meslektaşlık bağı kurmalarını engellemenin yanı sıra, sıkı bir toplumsal ilişkiyi de olanaksız kıldığı kanaatindedir. Ona göre bu durumun olumsuz taraflarının yanı sıra olumlu bir tarafı da vardır, zira bu en azından üniversitede Türk meslektaşlarına karşı bir blok oluşturmalarını engellemiştir.²²⁴

Hirsch azınlık olan yabancı hocaların baştan beri bir uyum sorunu yaşadığından da şikâyet eder;

“Bu küçük azınlık, bir yandan etnik ve dinsel bakımlardan halk kitlesinden ayrıldığı gibi, iş sözleşmeleri bakımından da Türk meslektaşlarından ayrılıyor, ayrıca dilini,

²²² Hirsch, a.g.e., s. 246.

²²³ A.y

²²⁴ Hirsch, a.g.e., s. 247.

*adet ve göreneklerini koruyarak, topluma uymayı hem reddediyor, hem de bunu istese bile başaramıyordu.”*²²⁵

Her şeye rağmen zamanla mülteci hocalar ile Türk hocalar arasında dostluklar da kurulmuştur. Üniversite dışında da az da olsa ailece görüşenler olmuştur. Bunlara bir örnek Nuemark’ın anılarında yer almaktadır. Neumark Türklerle olan arkadaşlıklarını hem savaş öncesinde hem de savaştan sonra da devam ettiklerini ve birlikte oldukça eğlenceli zamanlar geçirdiklerini yazar.²²⁶

Mültecilerin Türkiye’de finansal olarak da geldikleri ülkelerden çok daha iyi imkânlarla sahip olduklarını yine anılarından anlıyoruz. Neumark maddi olarak Türkiye’deki şartların daha iyi olduğunu, maaşlarının yerli hocaların maaşlarından neredeyse dört katı daha fazla olduğunu, üstelik de gıda, giyim, vs. gibi yaşamsal ürünlerin fiyatlarının Almanya’dakinden nerdeyse yarı fiyatına, ayrıca kiralarn da nispeten daha uygun olduğunu yazar.²²⁷

5.5. Politik Gruplaşma

Sosyal gruplaşmanın yanı sıra mültecilerden bazıları da politik organizasyonlar içinde bulunarak nasyonal sosyalistlere karşı bir nevi entelektüel direniş oluşturmaya çalışıyorlardı. Hatıratlardan da anlaşıldığına göre mülteciler arasında politik faaliyetler içinde olanlar da vardı. Bunlarda özellikle komünist gruplardan bahsedilmektedir. Türkiye’ye gelmeden önce Avusturya’da Komünist Partisi üyesi olan Avusturyalı mimar Margarte Schütte Lihotzky'nin anılarında politik direniş hakkında bilgiler vermektedir. Lihotzky’e göre, kendi tabiri ile “Türkiye’deki komünist aydınlarla” irtibata geçmek istemiş;

“Henüz Türkiye’deki Türk entelektüellerle irtibata geçmeden önce Kasım 1938’de üniversitede yakışıklı genç bir Avusturyalı bir mimar hâsıl oldu. (...). Bu, benim, KPÖ’nün ("Avusturya Komünist Partisi") yurtdışı grubunu Türkiye’de inşa eden Herbert Eichholzer ile ilk karşılaşmamdı.(...). Herbert Eichholzer bizi akademide

²²⁵ a.y.

²²⁶ Neumark, a.g.e., s. 65.

²²⁷ Neumark, a.g.e., s. 12.

*ziyaret ettikten kısa bir süre sonra, İstanbul'da bir Avusturya direniş grubu kuruldu. Bu oluşum iki yıldan fazla devam etti.”*²²⁸

Lihotzky her ne kadar İstanbul'u güvenli bir irtibat bürosu olarak görse de Alman ajanları ve komünist eğilimlerle mücadele etmeye çalışan Türk Polisleri onlar için bir tehlike arz etmekteydi. Yine de Komünistler Üçüncü Reich'in resmi temsilcileriyle doğrudan temastan çekinmediler bu sayede direniş için ihtiyaçları olan bilgileri toplamaya çalıştılar.²²⁹

Mültecilerin kurduğu bir başka politik grup ise 1943 yılında Ernst Reuter'in girişimi ile kurulan “Deutsche Freiheitsbund“ Alman Özgürlük Birliği'dir. Sosyolog Gerhard Kessler, tarihçi ve ekonomist Alexander Rüstow, ziraat bilimci Hans Wilbrandt, kimyager Friedrich Breusch ve zoolog Curt Kosswig Ernst Reuter ile birlikte kurucu üyelerdi.

Reuter bir arkadaşına yazdığı mektupta Birlik hakkında şöyle yazıyor;

*“Bir anlamda »Deutscher Freiheitsbund adı altında bir birlik kurduk. (...) Bu gruptaki insanlar, siyasi nedenlerden dolayı Almanya'yı terk eden insanlardır.(...) Gruba katılan İstanbul'daki hocalardan Rüstow ve Kessler isimleri eminim ki sana tanıdık gelecektir.(...) Eski arkadaşımız olan ve şimdilerde İstanbul'da yaşayan Baade'yi gruba almadık çünkü konsoloslukla olan ilişkilerinden dolayı Nazilere çok yakın olduğunu düşünüyoruz.”*²³⁰

Mektuptan da anlaşılacağı gibi ne kadar titiz davrandıklarını en ufak bir şüpheyi dahi ciddiye alarak kendi aralarında şüphelendikleri arkadaşlarını bile grubun içine almayarak gizli faaliyette bulunuluyor. Gerçi mülteciler bir nevi Türk hükümeti tarafından Nasyonal sosyalistlere karşı koruma altındaydı ama yine de uyguladığı dış politikası gereği her an rüzgâr ters yöne de esebilirdi. Mülteciler için siyasi faaliyet olanakları çok sınırlıydı.²³¹

Mülteciler kendi aralarında bile yine kendileri gibi mülteci olan arkadaşlarının casusluk faaliyeti yaptıklarından şüphe etmeleri akıllara acaba aralarında Almanya

²²⁸ Schütte Lihotzky, Margarete: Erinnerungen an den Widerstand, Wien 1985 akt. Gaier, a.g.e., s. 59.

²²⁹ Gaier, a.g.t., s. 59-60.

²³⁰ Reuter, a.g.e., s. 543.

²³¹ Dietrich, a.g.e., s. 314.

adına casusluk yapmak için gelenler de var mı sorusunu getiriyor, fakat konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma gerektiği için, burada buna değinilmiyor.

5.6. NSDAP'nin Alman Kolonisi Üstündeki Etkileri

Almanların amaçları Türkiye'deki Alman kolonisi ve diğer yerleşik Almanları Nazi etkisi altına almak ve böylelikle onları Berlin'den daha kolay bir şekilde kontrol altına tutabilmektir. İlk adımları ise bir Alman kulübü olan "Teutonia", "Alemannia" ve "Alman Touring Derneği" oldu. NSDAP'ye sadık kişiler kulüplerde yönetimi ele aldılar. Adı geçen Kulüp Alman kolonisinin sosyal alanları arasında olduğundan, Naziler ideolojilerini Türkiye'de yaşayan çok sayıda Alman'a telkin edebildiler. Bu kulüplerde düzenli olarak Nasyonal Sosyalist faaliyetler düzenlendi ve bu faaliyetlerde, normalde Türkiye tarafından yasak olmasına rağmen, parti bayrakları ve üniformalar kullanıldı.²³² Çok kısa bir süre içinde Türkiye'ye gönderilen NSDAP görevlileri birçok alanda alt örgütler kurmayı başardılar. Nasyonal Sosyalist Öğretmenler Birliği'nden (NS- Lehrerbund) çeşitli Hitler Gençliği (HJ Hitler Jugend) gruplarına ve Nasyonal Sosyalist Kadınlar Grubu'na (NS Frauenschaft) kadar Reich ile ilgili tüm gruplar da İstanbul'da bulunuyordu.²³³

Özellikle, İkinci Dünya Savaşı başlarında, Orta Doğu'nun önemli istihbarat merkezi görevi yapan elçiliklerde Nasyonal Sosyalistlerin etkisi fazlaca görülmekteydi. Nazi yönetiminde konsolosluklarda çalışanların ideolojik olarak kendilerine yakın olanlar arasından seçilmelerine dikkat edildi. NS ülke grup liderinin ve (SD)Alman Güvenlik Servisi'nin elemanlarının da Türkiye'de yaşamaya başlamasından sonra Ankara, İzmir, Trabzon ve İskenderun gibi kentlerde de istihbarat için elemanlar görevlendirildiği görülür.²³⁴

İlk yıllarda mülteciler ile elçilikteki resmi görevliler arasında sıcak ilişkiler yaşandı. Mülteciler mutad olduğu üzere kendilerini Alman Hükümeti'nin temsilcisine nezaket ziyareti yapmak zorunda hissederler. Elçilik görevlilerinin henüz Nazi yanlısı olmadığı dönemde yine elçiliğin düzenlemiş olduğu davetlere de icabet ederler.

²³² Dalaman, a.g.t., s. 118-119.

²³³ Dietrich, a.g.e., s. 170.

²³⁴ Dietrich, a.g.e., s. 206.

Schwartz anılarında ilk geldiklerinde von Fabricius'un Sauerbruch vasıtasıyla yapmış olduğu daveti elçilikteki Nazi bayrağının kaldırılması şartı ile kabul ettiklerini ve davete gittiklerinde gamalı haçlı bayrağın dahi yerinden indirilme isteklerinin de yerine getirilmiş olduğunu söyler:

“İki gün sonra (...) Tarabya'daki Alman Büyükelçiliği bayraksız kalmıştı. Bayraksız bir tekne bizi sözleşildiği saatte aldı. İri koyu tenli, hafif kırılmış saçlı ve kaba hatlı bir adam olan von Fabricius bizi sonsuz bir nezaket içinde karşıladı. Hiç bir giriş yapmadan, hislerimizi paylaştığını ve bize başarı dilediğini belirtti.(...) “Bahçe Partisi” belirgin bir şekilde, şanımıza şan kattı. O zamanlar henüz şüpheli bir portre çizen Bay von Rippentrop'un kardeşi Bayan Jenke bize ev sahipliği yaptı. Partide bulunanlar arasında sessiz ve yaşlı bir bey olan ve soyu yüzünden yakında açığa alınacak Alman Başkonsolosu ve daha sonra arkadaşlarımdan birçoğuna çeşitli yardımlarda bulunacak, genç ve dürüst vize konsülü de vardı. Diğer konuklar ise Alman Hastanesinin müdürü ile iyi niyetli ve Yahudilerin de bir insan olduğunu unutmayan, Banka Müdürü Bay Posth da vardı. Yahudi dostu bir Alman olan Bay Posth Nazilerden korkuyor ve nefret ediyordu.”²³⁵

Diğer mülteciler de Alman Hükümet temsilcileri ile olan resmi ilişkilerin başlarda bir nezaket çerçevesinde vuku bulduğunu yazarlar. Tabi çok geçmeden bu durum değişmiştir.²³⁶

Zamanla Nazi taraftarı yeni görevlilerin gelmesiyle konsolosluklarla ilişkiler de azaldı ve sadece mecbur kalındıkça, o da pasaport yenileme vs. gibi işlemlerde irtibat kuruldu. 1938 yılına gelindiğinde mülteciler ile elçilik arasındaki ilişkiler iyiden iyiye olumsuz bir durum alır. Hatta o yıl mültecilere dağıtılan soru kâğıdı ile amaç anlaşılmıştır. Zira kâğıttaki sorularda mültecilerin işe başlama tarihi dışında sorulan sorularda, kendilerinin veya aileden her hangi birinin “Ari” mi yoksa “Yahudi” mi olup olmadıkları sorusu dikkat çekmekteydi.²³⁷

Neumark konsolosluktaki değişimden psikolojik olarak da etkilendiklerini şu şekilde dile getirir;

²³⁵ Schwartz, a.g.e., s. 55-56.

²³⁶ Neumark, a.g.e., s. 108.

²³⁷ a.y.

*“(...)konsolosluk binasına adımını attığında, insan ister istemez nasyonaldosyalistlerin döneminde en alt katta bulunan Nazi memurlarının karşısında, neredeyse hayatta olduğundan ötürü özür dilercesine titrediğini hatırlıyor.”*²³⁸

1939 yılında Franz von Papen’in Büyükelçi olarak atanmasıyla birlikte her şey değişmiş ve o güne kadar mültecilerin von Fabricius ile olan ilişkilerinin değeri bir kez daha anlaşılmıştır. Zaten mülteciler de artık resmi makamlara gitme gereği duymuyordu. Ancak Alman görevliler mülteciler hakkında Türk makamlarına olumsuz görüş bildirme ve iftira tarzında beyanlara devam etti.²³⁹ 1939’dan itibaren kimse pasaport yenilemek için dahi konsolosluklara gitmiyordu, zira artık vatandaşlıktan çıkarmalar başlamıştı. Mülteciler kendilerine haber bile verilmeden Alman vatandaşlığından çıkarılmışlardır.

5.7. Haymatloz

Heimatlos Türkçe okunuşu ile Haymatloz yani Vatansız. 1933’de Hitler iktidarı ele geçirdikten sonra, 07 Nisan 1933 tarihinde çıkarılan, “Das Gesetz Zur Wiederherstellung Des Berufsbeamtentums” (Memuriyetin Yeniden Tesisi Yasası) yasası ile hem işlerinden hem de yaşadıkları vatanlarından olan Yahudi ve rejim karşıtı Almanların birçoğu ülkeyi terk etmek zorunda kaldıklarında, bunun geçici bir durum olduğunu düşünüyorlardı. Bu sebepten dolayı da zaten birçoğu Almanya’ya yakın komşu ülkelere gitmişlerdi. Zaman onları yanılttı ve Hitler’in zulmü gün geçtikçe artarak devam etti. Özellikle 1938’de 9 Kasım’ı 10 Kasım’a bağlayan gece, Nasyonal Sosyalist Parti idaresi tarafından düzenlenen ve Yahudilere ait ev, iş yeri ve sinagoglara yapılmış kanlı ve ölümcül saldırıların gerçekleştiği ve tarihe Kristalnacht (Kristal Gece) olarak geçen katliamdan sonra hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktı. Almanya’da acı bir katliam yaşanırken Türkiye ise o gecenin sabahında Gazi Mustafa Kemal Atatürk’ün ölüm haberiyle o güne kadar olan Cumhuriyet tarihinin en hüzünlü olayını yaşar.

Ernst Reuter annesine yazdığı mektubunda Atatürk’ün cenazesine katıldığını, cenazeden iki gün önce de okuldaki hocalarla birlikte tabutunun önünden saygı

²³⁸ a.y.

²³⁹ Neumark, a.g.e, s. 109, Schwartz a.g.e., s. 96.

geçidine katıldıklarını söyler.²⁴⁰ Neumark ise hatıralarında Atatürk'ün ölümünde yerli ve yabancı bütün halkın yas tuttuğunu, cenaze töreninden oldukça etkilendiğini ve yine bu törende yerli yabancı Profesörlere ve dolayısıyla kendilerine ne kadar çok önem verildiğini yazar.²⁴¹

Mayıs 1938'de daha önceki bölümde de bahsedilen, Alman dışişleri bakanlığınca hazırlanmış ve mültecilere dağıtılmış bir soru kâğıdındaki sorular adeta psikolojik baskı niteliğindeydi. Sorular ile öğrenilmek istenen ise kimin ne kadar Yahudi veya ari ırktan olup olmadığıdır. Soruların maksadı net bir şekilde ortadadır, asıl düşündüren ise neticenin ne olacağıdır.

Türkiye'deki mülteciler o güne kadar Alman resmi makamları ile herhangi bir sorun yaşamazken, özellikle 1939 yılına gelindiğinde artık ilişkiler kopma noktasına gelmişti. Daha önceleri konsolosluklara en azından pasaport yenileme için gidiliyordu. Lakin 1938'den sonra ağırlıklı olarak da 1940'da artık buna da gerek kalmadı, zira artık onlar vatandaşlıktan çıkarılmışlar ve bir Haymatloz (Heimatlos) olmuşlardı. Vatandaşlıktan çıkartıldıkları hiç kimseye tebliğ edilmemiştir. Birçoğu tesadüf eseri daha sonradan öğrenirler. Neumark da vatandaşlıktan çıkarıldıklarını gayri resmî bir makamdan öğrenir;

*“Günün birinde eşim ve çocuklarımla herhangi bir neden gösterilmeksizin Alman vatandaşlığından çıkarıldığımı gayri resmî bir kanaldan haber aldım, İsviçre'de bulunan bir tanıdığım, tesadüfen okuduğu 161 nolu ve 12 Temmuz 1940 tarihli Alman resmi gazetesinde bu habere rastlamış. Alman İçişleri Bakanlığının söz konusu ilanında, ayrıca «tüm servetime el konulduğu» da bildirilmekte imiş.”*²⁴²

Bundan sonra da bütün “ari” olmayanlar topluca vatandaşlıktan çıkarılarak Heimatlos kalmışlardır. Neumark Türk hükümetinin pasaportsuz kaldıkları sürece herhangi bir sıkıntı çıkarmadığını tam aksine fazlasıyla yardım ettiğinden minnetle bahsetmektedir.²⁴³

Ernst Hirsch ise ne zaman vatandaşlıktan çıkarıldığını bilmediğini, 1938 yılında müddeti dolmuş pasaportunu yenilemek için bile elçiliğe gitmediğini söyler. Elçiliğe

²⁴⁰ Reuter, a.g.e., s. 497.

²⁴¹ Neumark, a.g.e., s. 94.

²⁴² Neumark, a.g.e., s. 108.

²⁴³ Neumark, a.g.e., s. 109.

gitseydi ya vatandaşlıktan çıkarıldığını söyleyeceklerini ya da yeni pasaportuna Yahudi oluğunu belirten bir “J” harfi ilave edileceğini yazar. Hirsch pasaportsuz kaldığı süre içinde zaman zaman Türk makamlarınca bazı sıkıntılar yaşadığını ama bunları da kolayca çözebildiklerini de ilave eder. Hirsch 1938 yılında Türk vatandaşlığına geçmek istediğini gerekli makamlara iletir ancak bu isteği beş sene sonra gerçekleşir.²⁴⁴

Vatandaşlıktan çıkarılmayan tek istisna Ernst Reuter'dir. Reuter her ne kadar Türk vatandaşlığına geçmiş olsa da Alman vatandaşlığından hiçbir zaman çıkarılmamıştı. Reuter aslında Türkiye'ye gelip de resmi danışman olarak görev alan eski bir siyasetçiydi. Savaş bittikten sonra Reuter Berlin için Belediye Başkan adayı olarak gösterildiğinde rakipleri tarafından Reuter'in gerek Türk makamlarınca gerek Alman makamlarınca özel bir muamele görmesi, onun aleyhine propaganda olarak kullanılır ve onu Nazi yanlısı ve von Papen'in adamı olduğunu iddia ederler.²⁴⁵

5.8. Türkiye'deki Nazi Propagandası

Türkiye'de Nazi propagandasının iki yönü vardı. Alman yetkililer bir yanda mültecileri propaganda aracı olarak kullanmak istediler diğer yanda ise kendileri propaganda oluşturdular.

1933 yılında mülteciler geldiğinde Alman konsolosluklarına kendilerini bildirmek zorundaydılar. Onların hala bir Alman vatandaşı olarak pasaport işlemleri ve tüm bürokratik işlerini Alman konsoloslugu üzerinden yürütmeleri gerekiyordu. İlk zamanlar Alman yetkililer gelen mültecileri Alman kültürünü yayma ve onları kendi istedikleri doğrultuda yönlendirebileceklerini düşündüler. Başkonsolosluk tarafından mültecilerin çalışmaları takip ediliyordu. Bununla ilgili Başkonsolos Toepke Berlin'e rapor verir. Raporunda mültecilerin kendisinin yönettiği Nazi grupları tarafından dikkatlice gözlemlendiğini, birkaç istisna dışında büyük bir bölümünün Almanya'ya yakışır şekilde davrandıklarını ve üniversitenin büyük bir bölümünde mültecilerin

²⁴⁴ Hirsch, a.g.e., s. 353-356.

²⁴⁵ Martin Schönfeld, Wird ein Türke Berlins Oberbürgermeister? Zur Rezeption des Exils in der Türkei im Berlin des Kalten Krieges 1946 1953, Verein Aktives Museum; Haymatloz Exil in der Türkei 1933-1945 (Berlin, 2000), s. 196-200.

görev almasından ve bunun da Alman kültürü açısından azımsanmayacak bir şekilde değerli olduğunu ve bundan duyduğu memnuniyeti dile getirir.²⁴⁶

Mültecilerin üniversitede çalışmaları dolayısıyla Türk yüksek makam ve kişilerle olan ilişkileri Alman makamlarınca bunları propaganda amaçlı kullanmak için bulunmaz bir fırsattır. Mülteci hocaların ilk geldikleri zamanda Tarabya'daki elçilik bahçesinde düzenlenen yaz partisinde Nazi bayraklarının mültecilerin isteği üzerine kaldırılması, Almanların mülteci profesörleri kendi çıkarları için bir nevi işlevselleştirme çabası olarak görmek sanırım yanlış olmaz. Bu olayla birlikte mülteciler aslında nasyonal sosyalist sistemin üyeliğine izin veren özel bir statü kazandılar. Dietrich kitabında bazı mülteciler kendilerini yurtdışında “Alman kültürünün” birer temsilcileri olarak görmekten hoşlanıyorlardı diye anlatır ve bu durumun zamanla değiştiğini de ilave eder.²⁴⁷

1.Dünya Savaşı sonrası bozulan Almanya- Türkiye ilişkilerini yeniden yakınlaştırmak amacıyla, dönemin Alman büyükelçisi Rudolf Nadolny'nin öncülüğünde, Almanca yayın yapan *Türkische Post* gazetesi yayın hayatına başladı. 1926 yılında Türkiye'nin Bulgaristan ile olan ilişkilerinden dolayı haber içerikleri genelde Türkiye ve Bulgaristan üzerinde olmuştur ve Türkiye ile Almanya ilişkilerini yakınlaştıracak yayınlar yapmıştır.1933 yılında Hitler yönetiminin Almanya'nın başına gelmesiyle gazetenin yönetim kadrosu ve yayın anlayışı tamamen değişmiş ve Nazi Almanya'sı propagandası yapmaya başlamıştır. Gazete 2. Dünya savaşı için Türkiye'nin Almanya'nın yanında olmasını ya da tarafsız kalması yönünde yayınlar yapmıştır. Hitler Almanya'sının savaşı kaybetmesini müteakip, gazete Türk hükümetinin de baskılarıyla 1944 yılında yayın hayatına son vermiştir.²⁴⁸

5.9. Scurla Raporu

Herbert Scurla²⁴⁹ 11-25 Mayıs 1939 tarihleri arasında Alman Milli Eğitim Bakanlığı Hariciye Dairesi adına İstanbul ve Ankara'da resmi ziyaretlerde bulunur ve bu

²⁴⁶ Dietrich, a.g.e., s. 204.

²⁴⁷ Dietrich, a.g.e., s. 208.

²⁴⁸ Erkan Dağlı, “İstanbul'da Bir Alman Gazetesi, *Türkische Post*”, S. 59 (Erzurum: *Türkiye Araştırmalar Dergisi*, 2017), s. 511-532.

²⁴⁹ Herbert Scurla 1939'da Türkiye'ye gelmeden kısa bir süre önce Nazi Bilim, Eğitim ve Öğretim Bakanlığında Hükümet Yüksek Müşaviri (Oberregierungsrat im NS-Reichsministerium für

ziyaretin neticesinde Alman hükümetine “*Alman Yüksek Öğretim Görevlilerinin Türk Yüksek Okullarındaki Çalışma*” başlıklı bir rapor sunar. Bu rapor yazıldıktan 40 sene sonra tesadüf eseri arşivlerden gün yüzüne çıkarılmıştır.

Scurla Raporu tamamen bir rastlantı ve şans eseri sonucu ortaya çıkmıştır. Mustafa Kemal Atatürk’ün doğumunun 100.yılı münasebeti ile Türkiye’nin yanı sıra birçok ülkede de Atatürk’ün anısına bir sergi düşünülür. Alman Dışişleri Bakanlığı, 1924 yılından, yani Türk-Alman diplomatik ilişkilerinin yeniden başlamasından Atatürk’ün ölüm yılına kadar olan süre içindeki Türk-Alman ilişkilerinin belgelerini, bütün yönleriyle araştırılıp sergiye sunmak maksadıyla, Prof.Dr. Kalus-Detlev Grothausen’i görevlendirir. Grothausen araştırmalarının büyük bir bölümünü Bonn’daki Dışişleri Bakanlığı Arşivi’nde yürütmüş ve her ne kadar araştırmaları 1924-1938 yılları arasında kapsasa da o tarihlere ışık tutabilecek belge bulurum ihtimali ile 1939 yılı belgelerini de taramış ve tarihe ışık tutacak bu raporu arşivlerden gün yüzüne çıkarmıştır.

Bu rapor, Üçüncü Reich zamanında yurtdışında çalışmasına izin verilen ve resmen izinli sayılan Alman devlet memuru hocaların ve diğer mülteci bilim adamlarının Berlin tarafından sadece bilimsel çalışmalarda değil, politik bakımdan da nasıl denetim altında tutulduğunu somut biçimde ortaya koyar. Ayrıca bu raporda bahsi geçen ve Türkiye’de bulunan Almanlar tarafından doldurulması istenen bir soru kâğıdının orijinaline de ulaşılmıştır. Altı maddelik soru kâğıdının dört maddesi ari ırktan olup olmadığı ile ilgili olan bu soru kâğıdı 1938 yılında Ankara’daki Büyükelçilik ve İstanbul’daki Başkonsolosluk tarafından Alman mültecilere dağıtılır. Sorulara bakıldığında Üçüncü Reich’in niyetinin ne olduğu kolayca anlaşılmaktadır. Ayrıca rapor, uygulanan Yahudi avını kanıtlayan açık bir belge niteliğindedir.²⁵⁰

Soru kâğıdındaki altı madde şöyledir:²⁵¹

1-Anlaşmanın başladığı tarihi

2-Aryan ırkından mısınız?

Wissenschaft, Erziehung und Bildung) olarak atanmış ve 1945’e kadar bu görevini yürütmüştür. Ernst Klee, *Das Kulturlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt am Main: S. Fischer, 2007, s. 562.

²⁵⁰ Herbert Scurla, haz. Klaus Detlev Grothausen: *Scurla Bericht, Die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei 1933-1939*, (Türkiye Araştırmalar Merkezi 1987), s. 16-17.

²⁵¹ Grothausen, a.g.e., s. 39.

3-Aryan ırkından olmayan akrabanız var mı?

4-Eşiniz aryan mı değil mi?

5-Eşinizin aryan ırkından olmayan akrabaları var mı?

6-Memurluk görevini tekrar tanımlarken açığa alınanlardan mısınız?

Raporundan anladığımıza göre Scurla, 1939'dan önce de yani 1937 yılında Türkiye'ye gitmiş ve bir rapor tutmuş, 1939'daki raporunda sık sık bahsettiği bu gezisine ait rapora araştırmalarda hiç bir yerde rastlanılmamıştır. Scurla'nın 1937 yılında yapmış olduğu, fakat arşivlerde henüz belgesine ulaşılabilen ziyaretinin gerçekleştiğini daha raporunun ilk satırlarında yazıyor;

*"Türkiye'ye görevli olarak yaptığım ziyaret 1937 yılında görevli olarak yaptığım ziyaretten daha farklı şartlarda gerçekleşmiştir."*²⁵²

Scurla'nın 1937 yılında verdiği rapor nasıldı bilinmez, ama 1939 yılında yazdığı rapordan Almanya'nın Türkiye üzerinde, Türkiye'de bulunan hocalar ve bilim adamları üzerinden, özellikle de Yahudi mültecilere, bir baskı uygulamaya çalıştığı net bir şekilde görülmektedir. Raporda bilim insanlarının Türkiye'ye hangi şartlarda ne şekilde izinli olarak gittikleri ve orada ne şekilde kontrol altında tutuldukları kolayca anlaşılıyor.

Scurla raporunu kronolojik olarak sunmamış, onun yerine ziyaretinin kronolojik bir listesini raporunun sonunda gün gün, saat saat yazmıştır. Giriş cümlesinde raporun amacını açıkça yazmıştır:

*"Aşağıdaki rapor ziyaretimin kronolojik bir listesi değildir. (Bununla ilgili Kronolojik sunum Ek A'da yer almaktadır.) Bu daha ziyade, somut dış politika durumunu gerekli kılan bazı genel ön bilgiler sonrasında, Türk üniversitelerinde Alman bilim insanlarının çalışmalarına eleştirel bir genel bakış sunarken, aynı zamanda bu üniversitelerde Alman kültür politikası doğrultusunda faaliyetlerinin sürdürülmesinin mevcut koşullarını ve zorluklarını sunmaya çalışmaktadır."*²⁵³

Scurla'nın ziyaretinden hemen önce Türkiye-İngiltere arasında ortak bir bildiri yayınlanmıştır. Scurla raporunda her ne kadar amacının sadece Türkiye'nin Almanya

²⁵² Grothausen, a.g.e., s. 67.

²⁵³ Grothausen, a.g.e., s. 67.

ile olan kültürel ilişkileri konusunda durum değerlendirmesi yapmak olduğunu yazsa da, 16 yıllık bir Almanya-Türkiye dostluğunun rota değiştirmesinden endişelendiğini anlamak zor değildir. Scurla, kendisinin Türkiye’de kaldığı sürede edindiği izlenimler neticesinde İngiliz-Türk anlaşmasının ilerde Türkiye-Almanya kültür politikasını ciddi şekilde etkilemeyeceğini yazmasına rağmen yine de endişelidir. Zira raporuna bunu Türkiye’de kaldığı süre zarfında kestirmenin de zor olduğunu ilave eder.²⁵⁴

Scurla’nın ziyaretinin tam da Türkiye’nin yüzünü İngiltere’ye çevirdiği bir döneme gelmesi rastlantı mı değil mi, yoksa ziyaretin iki ülkenin yakınlaşmasıyla bir ilgisi var mıdır bilinmez, lakin 1938 ve 1939 yıllarında yaşanan olaylara bakıldığında ilerde neler yaşanacağına dair bilgi sahibi olmak zor da değildir. Çekoslovakya parçalanmış, işgal edilmiş, Almanya’nın Polonya üzerindeki baskıları artmış ve yine Almanya ve İtalya’nın Balkanlar üzerindeki faaliyetleri tehlikeli bir boyut almış ve haliyle bu gelişmeler Türkiye’yi önlem almaya itmiştir. Bu durumda Scurla’nın ziyaretinin bir tesadüf olduğunu söylemek iyimserlik olur. Tam da Scurla’nın ziyareti esnasında henüz bir ay önce Ankara’ya Büyükelçi olarak atanmış olan Franz von Papen da Almanya’ya çağrılmıştı. Dolayısıyla Scurla’ya Türkiyede mihmandarlık edemeyecekti bunun yerine Scurla’ya Büyükelçilik Kültür İşleri Danışmanı Dr. Kleiber ve NSDAP bölge yerel grup önderi sıfatı ile Pg. Dr. Friede, Scurla’nın muhatap aldığı kişiler oldu. Burada von Papen’in Almanya’ya çağrılmasını Scurla’nın rahat çalışması için olup olmadığı da bir soru işaretidir.

Scurla raporunda tek tek yüksekokulları ele almış ve hangi okulda kim görev yapıyor, görev yapanın ari ırktan olup olmadığı, ari ırktan ise Alman çıkarlarına uygun çalışıp çalışmadığı konusunda bilgi veriyor.

Scurla aynı zamanda Türk yetkililere de kimi zaman tavsiye babında kimi zaman ise eleştirileri doğrultusunda fakültelerdeki hocaların görevleri ve tayinleri konusunda görüşlerini bildiriyor. Dönemin Tarım Bakanı Muhlis Erkmen’in Ankara’daki Ziraat ve Veterinerlik Yüksekokulu’nda (Yüksek Ziraat Enstitüsü) yaptığı değişiklik hoşuna gitmemiştir. Profesör Gleisberg’in rektörlüğü sırasında görevine son verilen bazı Türkleri kısa bir süre önce Tarım Bakanlığı koltuğuna oturan Muhlis Erkmen yeniden

²⁵⁴ Grothausen, a.g.e., s. 68.

işbaşına getirmiştir. Muhlis Erkmen'in Almanların direktifleri doğrultusundan çok kendi belirlediği kişileri göreve getirmesi Scurla'yı rahatsız ettiği görülür.²⁵⁵

Raporunda fakültelerin Alman davasına hizmet edecek hocalarla doldurulması gerektiğini belirterek, hâlihazırda görevde bulunan fakat Alman çıkarlarına uymayan hocaların yenisi ile değiştirilmesini söyler. Özellikle genç elemanların fakültelerde Alman davasına hizmet edebilmelerinin mümkün olmadığına işaret eder.²⁵⁶

Scurla Maarif Vekili Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel ile fakültelere atanacak hocaların tayinleri hakkında bir görüşme yapmıştır. Türk tarafının ari ırktan olmayan mülteci hocaları tercih etmelerini ve onlarla irtibata geçmelerini kabul edilemez bulur. Kendileri ari ırktan olan bilim adamları gönderme taraftarıdır. Fakat hâlihazırda mülteci bilim adamlarının üniversitede söz sahibi olmaları yüzünden ari ırktan olan bilim adamlarının gelmek istemediklerini söyler. Aslında asıl rahatsız olduğu konu Türkiye'de bulunan mülteci bilim adamlarının üçüncü Reich aleyhindeki olumsuz tutumlarıdır. Scurla Türk bakana ari ırktan olmayan mültecilerde ısrar etmeleri durumunda bunların farklı yöntemlerle engellenebileceğini söyler. Zira bunlar her ne kadar mülteci de olsalar sonuçta hala birer Alman vatandaşlarıdır ve Alman makamları her an bu kişilerin pasaportuna el koyabilir ve hatta vatandaşlıktan çıkarabilirdi. Her şeye rağmen Türkiye'nin çağrısını kabul eden mülteci hocalar ve Türkiye'de bulunup da Almanya aleyhinde faaliyet gösteren hocalar, Alman vatandaşlığından çıkarılacaktır. Her ne kadar ari ırktan olmayanların Almanya'yı terk etmesi istense de, Türkiye'de özellikle de İstanbul Üniversitesi'nde eğitimi Alman dilinde yaptıkları için onları vatandaşlıktan çıkarma hakkına sahip olduklarını söyler. Aslında bu yaptığı diplomatik nezakete uymadığı gibi bakan Hasan Ali Yücel üzerinde bir nevi baskı kurma çabasıdır.

Scurla mülteci hocaların vatandaşlıktan çıkarılarak vatansız kalmaktan korktukları kanaatindedir. Türk vatandaşlığına alınsalar bile, hâlihazırda yabancı hocalara uygulanan yüksek maaş ve yaşam standardı gibi maddi olanakların Türk vatandaşı hocalar için geçersiz olduğundan, bu da onların işine gelmeyecektir.

²⁵⁵ Grothausen, a.g.e., s. 71.

²⁵⁶ Grothausen, a.g.e., s. 91.

Scurla, İstanbul Üniversitesi hakkında üstlerine sunduğu raporunda İstanbul'daki fakültelerin Ankara'dan daha güçlü olduğunu, Alman hocalarını gönderme konusunda o güne kadar tutulan yolun işe yaramadığını yazar. Bundan sonra da üniversitede boşalan kürsülere mülteci hocaları atayacakları konusunda şüphe duymaz. Bunun önüne geçebilmek için, üstlerine mültecilerin nüfuzunun etkisini kırmaya yönelik önlemler almalarını önerir. Önlemlerden biri Reich aleyhine çalışan mültecilerin vatandaşlıktan çıkarılmasıdır. Aslında istediği ilk etapta ari ırktan olmayanların vatandaşlıktan çıkarılmasıdır, lakin ilk vatandaşlıktan çıkarılan ise ari ırktan olan Profesör Kessler'dir. İkincisi ise İstanbul'dan gelen teklifi kabul edenlerin ya da kabul edecek olanların Alman çıkarlarına aykırı davranış olarak kabul edilip, vatandaşlıktan çıkarılma sebebi sayılmalarıdır. Her iki durumda da vatandaşlıktan çıkarılma sözkonusudur. Bu uygulamanın etkili olacağını, zira Türkiye'nin ari ırktan olmayan vatansızları sınır dışı etmeye başladığını ve yabancı uyruklu kişileri vatandaşlığına almaktan kaçındığını, yazar.

Sonuç olarak, Scurla İstanbul Üniversitesi'nin, Türkiye'de uzun bir süre Alman kültür politikası açısından uygun bir zemin oluşturmayacağı kanısındadır. Üniversitedeki birkaç tane ari ırktan bilim insanının bulunmasının, mültecilerin üzerinde hâkimiyet kurmak için yeterli olmadığını yazar. Ayrıca Alman iktisadi çıkarları açısından İstanbul Üniversitesi'nin Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü ve Numune Hastanesi kadar önem arz etmediğini, bundan yola çıkarak Ankara'daki Almanya'nın kültürel konumunu daha da ziyadeleştirmek için mücadele edilmesi gerektiğini bildirir.²⁵⁷

Scurla raporunda ari ırktan olmayan, yani Yahudi bilim adamlarının Türkiye'de çalıştırılmaması için her yolu öneriyor ve hatta bu kişilerin vatandaşlıktan çıkarılması konusunda sık sık ve her biri için tek tek üstlerine bilgi veriyor.²⁵⁸

1933 ve sonrasında Türkiye'ye gelen bilim adamlarını ikiye ayırmak doğru olur. Bir grup Nazi iktidarından kaçarak Türkiye'ye sığınan Yahudi bilim adamları ki, bunlar büyük çoğunluk olarak İstanbul Üniversitesinde görev aldı, diğer grup ise Almanya tarafından izinli resmi görevli olarak Ankara Ziraat Yüksek Okulu'nda görev yaptı.

²⁵⁷ Grothausen, a.g.e., s. 112-118.

²⁵⁸ Grothausen, a.g.e., s. 123-129.

Özellikle de Ziraat Fakültesinin kuruluş aşamasına baktığımızda burasının Almanlar için ne kadar önemli olduğunu anlamak daha kolay olacaktır. Daha 1928 yılında ziraat reformu çerçevesinde kurulmak istenen bir okul için Almanya'dan Prof. Dr. Oldenburg başkanlığında 11 kişiden oluşan bir bilim adamları heyeti Türkiye'ye gelerek kurulması düşünülen okul hakkında hükümete bir rapor sunmuşlardır. Oldenburg ve beraberindeki heyet tarafından sunulan raporda ziraat alanında modern bir yükseköğretim kurumunun kurulması tavsiye edilmiştir. Aynı yıl binaların temeli atılmış ve 1933 yılında binalar inşa edilene kadar ziraat eğitimi ve öğretimi 1930 yılında Etlikte açılan Yüksek Ziraat Mektebinde sürmüştür. 30 Ekim 1933 tarihinde Yüksek Ziraat Enstitüsü açılır. Aynı zamanda enstitünün kuruluşunda da görev almış ve aslen iktisatçı olan Prof. Dr. Friedrich Falke rektör olarak görev almıştır.²⁵⁹ Falke 1938 yılına kadar görevine devam etmiştir. Enstitüde Almanya tarafından resmi görevlendirilmiş hocalar çalışmaktadır ve mülteci olarak sadece 4 hoca bulunmaktadır. Diğer taraftan İstanbul Üniversitesinde ise çoğunluk mülteci hocalardan oluşmaktadır. Şunu da belirtmek gerekir ki, Scurla'nın Türkiye'ye geldiği yıllarda Alman hocalar fakültedeki gücünü yitirmeye ve geri dönmeye başlamıştı.

Scurla Türkiye'ye teftiş için gönderilen ilk kişi değildir. Ondan önce de Almanya Würtemberg Kültür Bakanlığı tarafından 10-23 Temmuz 1935 tarihinde Dr. Löffle isminde bir müfettiş gönderilmiştir. Bu kişi üniversitelerde yaptığı araştırma ve denetimlerin neticesinde birçok Almanın, (bunların arasında göçmen olanlar da var), Almanca ders vermelerinden ve bunların sayısının da giderek artmasından duyduğu memnuniyeti dile getirir. Ona göre İstanbul ve Ankara'daki üniversitelerde Almanca ders veren sayısız profesör, çok sayıda Almanca öğretmeni, ekonomi, teknoloji ve sanat alanındaki Alman uzmanlar her yerde olumlu bir etkiye sahipler. Böylece Almanya'nın Türkiye'deki maddi ve manevi etkisi büyümektedir.²⁶⁰

²⁵⁹ Sevtap Kadioğlu, Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü'nde Mülteci Bilim Adamları, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* IX/1-2 (2007-2008), s. 185.

²⁶⁰ Dalaman, a.g.t., s. 74.

VI. BÖLÜM

TÜRKİYE'YE SIĞINAN YAHUDİ ASILLI ALMAN BİLİM ADAMLARI

1933 yılı ve sonrasında ırklarından ve Hitler rejimine muhalif siyasi görüşlerinden dolayı ülkelerinde çalışma şansını kaybeden takibata uğrayan aralarında akademisyen, sanatçı, siyasetçilerin de bulunduğu birçok insan yaşadıkları ülkeyi terk ederek Türkiye'ye sığındılar. Burada 1933 yılında gerçekleştirilen üniversite reformu dolayısıyla yeni üniversitede çeşitli bölümlerde görevler alarak Türkiye Cumhuriyeti'ne önemli katkılar sunmuşlardır.

Bu bölümde çalışmanın sınırlandırması gerektiğinden yabancı bilim adamlarının sadece isimleri ve bazıları hakkında özet bilgiler verilecektir. Ülkemize gelen bazı önemli bilim insanlarının, kısa hayat hikâyeleri, çalışmaları ve eserleri ele alınacaktır. Bu bilim adamları ile ilgili, sürgün öncesi ve sonrasını da kapsayan bilgiler, Widmann'ın *“Atatürk ve Üniversite Reformu”* adlı kitabının sonunda Ek olarak yer almaktadır.²⁶¹

Göçmen hocaların en önemli çalışma alanı olan İstanbul Üniversitesi'nde 1933-1945 yılları arasında görev alan yabancı bilim adamları ve asistanları:²⁶²

Tablo 1: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Ve Fen Fakültesi'nde Görev Alan Mülteci Bilim Adamları Ve Asistanları

Tıp Fakültesi	Fen Fakültesi
Adler Ebenstedt	Alfred Heilbron
Alfred Kantorowicz	Arthur v.Hippel
Berta Ottenstein	Bruno Rabinovitch
Calvi Salomon	Curt Kosswig
Carl Weisglass	E.Finlay Freundlich
Dr. Lion	Ernst Schneider
Dr. Rosenbaum	Frederick Hurn Constable

²⁶¹ Widmann, a.g.e., s. 417-502.

²⁶² Sıralama alfabetik sıraya göre yapılmıştır.

Dr. Uhlmann	Friedrich Breusch
Dr.Steinitz	Fritz Arndt
Edward Löenthal	Hans Kroeplin
Else Wolf	Hans Rosenberg
Erich Frank	Harry Dember
Ernst Büding	Hilde Geringer
Ernst Caspari	Kurt Zuber
Ester von Bülow	Leo Brauner
Felix Haurowitz	Lotte Loewe
Fr. Lindenbaum	Phlipp Gross
Fr.Eger	Reginald O.Herzog
Friedrich Dessauer	Richaard Edler von Mises
Friedrich Reimann	Richard Weiss
G.Hatschek	Thoma Mendelssohn
Hans Winterstein	Thomas Rodys
Hugo Braun	Willy Prager
Irmgrad Althausen	Wolfgang Gleisberg
Joseph Igersheimer	
Julius Hirsch	
Karl Hellmann	
Karl Löwenthal	
Lilly Fraenkel	
Max Sgalitzer	
Paul Schwerin	
Peter Ladewig	
Phlipp Schwartz	
Rudolf Nissen	
Siegfried Oberndorfer	
SonjaTiedcke	
Tibor Peterfi	
Toni Weinberger	
Walter Reininger	
Werner Lequeur	
Werner Lipschitz	
Wilhelm Liepmann	

Tablo 2: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi İle Hukuk Ve İktisat Fakültesi’nde Görev Alan Mülteci Bilim Adamları Ve Asistanları

Edebiyat Fakültesi	Hukuk ve İktisat Fakültesi
Andreas Tietze	Alexander Rüstow
Clemens Bosch	Alfred Isaac
Erich Auerbach	Andreas B Schwartz
Ernst Engelberg	Ernst Hirsch
Ernst von Aster	Fritz Neumark
Eve Buck	Gerhard Kessler
Fritz Kraus	Joseph Dobretsberger
Hans Marchand	Karl Strupp
Hans Reichenbach	Richard Honig
Heinz Anstock	Wilhelm Röpke

Helmut Theodor Bossert	
Herbert Dieckmann	
Karl Süsseim	
Karl Weiner	
Leo Spitzer	
Lisolette Dieckmann	
Rosemarie Burkart	
Traugott Fuchs	
Walter Kranz	
Wilhelm Peters	

Tablo 3: Yüksek Mühendis Mektebi²⁶³ Ve Güzel Sanatlar Akademisi'nde Görev Alan Mülteci Bilim Adamları

Yüksek Mühendis Mektebi	Güzel Sanatlar Akademisi
Bruno Taut	Rudolf Edwin Belling
Franz Hillinger	Gustav Oelsener
Clemens Holzmeister	

Ankara Üniversitesi 1933'den sonra kurulmaya başlandığı ve 1946'da çalışmaya başladığı için mülteci hocalar burada sayıca çoğunluk teşkil etmemektedir. Ankara Üniversitesi'nde görev alan mülteci bilim adamları:

Tablo 4: Ankara DTCF Ve Ankara Devlet Konservatuvarı'nda Görev Alan Mülteciler

Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi	Ankara Devlet Konservatuvarı²⁶⁴
Benno Landensberger	Adolf Winkler
Georg Rohde	Alfred Braun
Hans Gustav Güterbock	Carl Ebert ²⁶⁵
Karl Menges	Ernst Praetorius
Walter Ruben	Friedel Böhm
	Friedrich Schöpfung
	Frl.Adler
	Gilber Back
	H.Markowitz
	Lico Amar
	Ludwig Czaczkes
	Max Klein
	Paul Hindemith
	Prof.Kuchenbuch
	Steffi Kelin
	Walter Gerhard
	Walter Wunsch
	Walter Wunsch

²⁶³ 1944'de İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi olmuştur

²⁶⁴ Mültecilerin sayıca en çok olduğu bölüm Ankara Devlet Konservatuvarı olmuştur.

²⁶⁵ Konservatuvarın tiyatro ve opera bölümünün kurucusu olmuştur.

Tablo 5: Ankara Numune Hastanesi Ve Hıfzısıhha Enstitüsü'nde Görev Yapan Mülteciler

Numune Hastanesi	Hıfzısıhha Enstitüsü
Albert Eckstein	Paul Pulewka
Alfred Marchionini	Stefan Baecher
August Laquer	
Eduard Melchior	
Ernst Magnus-Alsleben	
Max Meyer	

Tablo 6: Ankara Yüksek Ziraat Enstitüsü Ve Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu'nda Görev Yapan Mülteciler

Yüksek Ziraat Enstitüsü	Siyasal Bilgiler Yüksek Okulu
Hans Bremer	Ernst Reuter
Max Pfannenstiel	
Otto Gerngross ²⁶⁶	
Wilhelm Salomon Calvi	

Türkiye'deki yükseköğrenimin yeniden yapılandırılmasında görev alan Yahudi asıllı Alman bilim adamları burada birçok eser bırakarak, hukuk, iktisat, tıp, sanat, fizik, matematik, mühendislik gibi çeşitli bilim alanlarında ülkemize katkı sağlamışlardır.

Neumark anılarında, Nazi Almanyası'ndan kaçan bu bilim insanlarının önemini hiç bir ülkede Türkiye'deki kadar büyük olmadığını ve diğer ülkelerde bulunan bilim insanlarının yapmış oldukları çalışmaların Türkiye'deki kadar kalıcı olmadığını söyler. Buna gerekçe olarak da, bu bilim insanlarının çalışmalarını İstanbul ve Ankara olmak üzere iki önemli şehirde yoğunlaştırmış olmalarını, ayrıca, birçok meslek grubundan çağdaş kişileri ve onlardan sonra gelen nesilleri derinden etkilemiş olduklarını gösterir.²⁶⁷

Aşağıdaki bölümlerde mültecilerden yedi şahsiyetin hayatları ve çalışmaları ayrı başlıklar altında verilecektir. Kişiler belli bazı özellikleri dikkate alınarak seçilmiştir. Bunlardan Aleksander Rüstow'un hem arı ırktan olması, hem Türkiye'de sosyal

²⁶⁶ Gerngross 1933'de Berlinden izinli olarak gelir, 1938'den sonra mülteci statüsünde görevine devam eder.

²⁶⁷ Neumark, a.g.e., s. 11.

politika alanında öncü bir iktisatçı olması ve ayrıca 16 yıl Türkiye’de yaşamasına rağmen bir türlü Türkiye’ye ısınamaması dikkat çekicidir. Gerhard Kessler ari ırktan bir siyasetçi olup Türkiye’de daha önce olmayan sosyal politikalar kürsüsünü oluşturmuştur. Philipp Schwartz göç olayında Türkiye ile bilim adamlarını buluşturan kişi olmasından ve adeta anahtar rolü oynamasından dolayı seçilmiştir. Albert Eckstein’in tıp alanında yaptığı katkılar ve özellikle Anadolu’yu karış karış gezmesi onu özel kılmıştır. Rudolf Belling sanatın beşiği sayılan Almanya’daki eserleri parçalanarak ülkesinden ayrılmış ve Türkiye’nin henüz çok yabancı olduğu heykel sanatını Türk insanı ile tanıştırmıştır. Ernst Reuter hem Türk hükümetine çeşitli danışmanlıklar yapmış ve hem de savaştan sonra Berlin Belediye Başkanı seçilmesiyle dikkat çekmiştir. Ernst Hirsch Türk hukuk sistemine önemli katkılar sunmuş bir hukuk adamı olduğu için tercih edilmiştir. Yukarıda bahsedilen bilim adamları günümüzde de hala adlarından en çok bahsedilen kişilerdir.

6.1. Alexander Rüstow (1885-1963)

Alexander Rüstow, 8 Nisan 1885'te Wiesbaden'de doğdu. Berlin'de liseden mezun olduktan sonra, Göttingen (1903-1905), Münih (1905) ve Berlin (1905-1908) Üniversitelerinde matematik, fizik, felsefe, doğa bilimleri, klasik filoloji, hukuk ve ulusal ekonomi(iktisat) okudu. 1908'de Rüstow, Erlangen Üniversitesi'ndeki doktorasını Russel paradoksu konusunda "Yalancı: teori, tarih ve çözülme" başlıklı öncü bir çalışma ile aldı. Birinci Dünya Savaşında orduya gönüllü olarak katıldı. Savaştan sonra sosyalist entelektüel bir çevre edindi ve Marksist teorinin yanı sıra ekonomik liberalizmle de ilgilendi.²⁶⁸ 1920’li yıllarda sosyalizmden liberalizme, 1930’un sonlarında ise neoliberalizme geçiş yapmıştır.²⁶⁹

Rüstow, Almanya’yı terk etmeden önce Reich Ekonomi Bakanlığı’nın danışmanıydı ve ilk Alman kartel yasasını o hazırladı. Walter Eucken ve Wilhelm Röpke'nin yanı sıra Neoliberal okulunun baş temsilcilerinden biriydi. Rüstow Almanya'dan ırkından dolayı ayrılanlar grubundan değildi. Kendisi ari ırktan olmasına rağmen Hitler

²⁶⁸ Remi Maier-Rigaud und Frank Maier, „ Alexander Rüstow: Einführung”, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2675756, [Erişim 06.08 2019].

²⁶⁹ William Eckhardt, Alexander Rüstow Freedom and Domination, A Historical Critique of Civilization Comparative Civilizations Review, c 25, S 25, (St Louis, 1991), s. 155.

rejimine muhalif biri olduğu için Almanya'dan kendi isteği ile ayrıldı. Yardımlaşma Cemiyeti aracılığı ile eşi ve iki çocuğuyla birlikte Türkiye'ye sığındı. Burada İktisat Tarihi ve İktisadi Coğrafya kürsülerine getirildi. Türkiye'de 16 yıl kalmasına rağmen Türkçeyi öğrenmedi, kendisini hiç Türkiye'ye ait hissetmedi. Neumark onun İstanbul'daki yaşantısını Fildişi Kulesi'nde bir yaşam olarak niteler.²⁷⁰ Rüstow her ne kadar Türkiye'yi benimsemiş olmasa da, Türkiye'de bulunduğu süre ona üç ciltlik “Bugünün Yerini Belirlemek” (Ortbestimmung der Gegenwart) adlı eserini yazabilmesi için gerekli maddi manevi desteği sağlamıştır. Neumark Rüstow'un bu açıdan Türkiye'ye müteşekkire olduğunu yazar.²⁷¹

Almanya'da Nasyonal Sosyalist yönetime karşı olduğu için zorunlu geldiği İstanbul'da yeni açılan İstanbul Üniversitesinde 1933-1949 yılları arasında görev yapmıştır.

İktisat bilimi ve İktisadi coğrafya üzerine iki ders kitabı yayımladı. Fakülte ve diğer dergilere makaleler yazdı. Kessler'in hazırladığı açık konferanslara katıldı. Ülkeyi, kendi kültüründen o kadar farklı gördü ki, Batı Avrupalılara Türkiye'de yaşamamasını tavsiye etti ve ülkesine geri döndükten sonra Türkiye'ye bir daha gelmedi. Rüstow, 1949'da İstanbul'dan ayrıldı ve Almanya'ya döndü; Heidelberg Üniversitesi İktisadi ve Sosyal Bilimler Kürsüsünü devraldı. 1963 yılında öldü.²⁷²

Rüstow İstanbul'da bulunduğu 1933-1949 yılları arasında savaştan sonra yayımladığı üç ciltlik kitabı “Ortsbestimmung der Gegenwart” (Bugünün Yerini Belirlemek) için Neumark anılarında Rüstow'un hem finansal hem de zaman açısından oldukça geniş imkânâna sahip olduğunu yazar.²⁷³ Disiplinler arası nitelikteki düşünceleri ile ön plana çıkan Rüstow İstanbul Üniversitesinde İktisadi Coğrafya ve İktisat Tarihi kürsüsünde çalışmalarda bulunmuştur.

Rüstow'un kaleme aldığı eserler ve makaleler için bkz. Ek-6

6.2. Gerhard Kessler (1883-1963)

24 Ağustos 1883 yılında Meta Schneider ve Hans Kessler çiftinin oğlu olarak Doğu Prusya'da bir köy olan Wilmsdorf'da doğdu. Protestan bir papaz olan babasının görevi

²⁷⁰ Neumark, a.g.e., s. 46.

²⁷¹ a.y

²⁷² Dalaman, a.g.t., s. 145-146.

²⁷³ Neumark, a.y

dolayısıyla Berlin'e taşındıklarında kendisi henüz bir yaşındaydı. Uzun yıllar Evangelische Kirche Berlin-Brandenburg-Schlesische Oberlausitz Kilisesi'nde görev yapan babasına Königsberg Üniversitesi tarafından fahri doktora ünvanı verildi. Bilgi ve kültürel kaynağının babası olduğunu söyleyen Kessler, aile olarak güzel sanatlardan edebiyata, siyasetten dini konulara kadar çok meraklı olduklarını ve evlerinde de büyük bir kütüphaneye sahip olduklarını yazmaktadır.²⁷⁴

Berlin ve Leipzig Üniversitelerinde 1901-1907 yılları arasında tarih, coğrafya, iktisat ve sosyal bilimler alanlarında eğitim aldı. Hocaları arasında filozof Wilhelm Wundt ve Adolf Lasser'ı ve de iktisatçı Adolf Wagner ve Karl Bücher bulunmaktadır.²⁷⁵ Daha sonraki akademik çalışmalarında, almış olduğu tarih ve coğrafya eğitimleri Kessler'in çalışmalarında önemli katkıları olacaktır. 1905 yılında Leipzig Üniversitesinde Roma Tarihi üzerine hazırladığı “*Die Tradition von Germanicus*” başlıklı doktora tezini yazmıştır. 1907 yılında hocası Karl Bücher'in danışmanlığında ise iktisat alanındaki ilk çalışmasını “*Die deutsche Arbeitgeberverbände*” (Alman İşveren Kuruluşları) adıyla yapmıştır. Kessler fikirlerinden de etkilendiği neo-liberal görüşlü politikacı ve milletvekili olan Fridrich Naumann'ın ve Batı Almanya'nın ilk Cumhurbaşkanı olacak olan Theodor Heuss'un asistanlığını da yapmıştır. 1911 yılında sosyal bilimler alanında doçentlik ünvanı alan Kessler bir yıl sonra da Jena Üniversitesinde sosyal politika ve ulusal ekonomi profesörü olmuştur. 1913 yılında evlenen Kessler dört çocuk sahibidir. Birinci Dünya Savaşı sırasında iki yıldan fazla bir sürede Fransız Cephesinde görev almış olan Kessler savaşın bitiminden sonra Jena Üniversitesinde Profesör olarak göreve başlamıştır.²⁷⁶

Kessler'in “Alman İşveren Kuruluşları” (*Die Deutsche Arbeitgeberverbände*) çalışmasının ağırlık noktasını işveren kuruluşlarının faaliyetlerini oluşturmaktadır. Aynı zamanda Sosyal Politikalar Derneği adına bir rapor olarak da hazırladığı bu çalışmasında Kessler, işçilerin çalışma koşullarının iyileştirilmesini amaçlayan düzenlemelere ve işçilerin kendi aralarında çalışmalar yapmak için birleşebilmeleri

²⁷⁴ Gerhard Kessler, “Bir Otobiyografi: Kendi Hayat Yolum (Mein Lebensweg)”, *İş Dergisi*, c.113, (İstanbul, 1950), s. 1-2.

²⁷⁵ a.y

²⁷⁶ Kessler, a.g.e. s. 4; Andreas Hänlein, Gerhard Kessler: “Türkiye’de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı”, Çev: Alpay Hekimler, *Çalışma ve Toplum ve Toplum Dergisi*, S.9, (İstanbul, 2006), s. 31-33.

konusuna ve bu konuda var olan kısıtlamaların kaldırılmasını ele almıştır. Kessler sosyal politika alanında ilk eseri sayılan ve daha sonra kitap haline getirilen bu çalışmasını şu cümleyle noktalamaktadır;

“...Gelecek ve başarı merhametsizce sınıf kavgasını nasihat edenlerin değil, barışçıl yollarla anlaşılan ve özellikle işçi haklarını tanıyanların olacaktır.”²⁷⁷

1926 yılında Sosyal Politikalar Derneğinin şehrideki Yaşam Yerleri Komisyonu’nda yöneticilik yapan Kessler, Sosyal Reform Topluluğu'nun da (Gesellschaft für Sozialreform) Berlin şubesinde de yönetici olur. Bunların yanı sıra Soziale Praxis adındaki derginin de editörlüğünü yapar. “Die Nacharbeit Jugendlicher Arbeiter” (Genç İşçilerin Gece Çalışması) adlı bir raporu da 1910 yılında Uluslararası Yasal İş Güvenliği Birliği’ne sunmak üzere hazırladı.²⁷⁸

Kessler Hitler rejimi karşıtı olarak Friedrich Naumann, Max Weber gibi Almanya’da sosyal (ya da sol) liberal olarak tanımlanan siyasal görüşün temsilcilerinin kurduğu Alman Demokratik Partisi’ne (*Deutsche Demokratische Partei* – DDP; daha sonradan Alman Devlet Partisi / *Deutsche Staatspartei* – DStP adını alacaktır) katılarak siyasi çalışmalarda bulundu.²⁷⁹ 1933 seçimlerine Reichstag başkanlığına adaylığını koyar fakat kazanamaz. Kendisi bunu bir kayıp değil kazanım olarak görür, zira yapmış olduğu mücadelelerde başarılı olduğunu söylemektedir.²⁸⁰

28 Ekim 1932 tarihinde Nasyonal Sosyalizmi eleştirdiği, Hitler politikası karşıtı olarak yazdığı “Deutschland Erwache” (Uyan Almanya) başlıklı yazısının *Neuer Leipziger Zeitung* gazetesinde yayımlanması, Kessler'in de zor günlerinin başlangıcı olmuştur. 1933 yılında aynı gazetede Nasyonal Sosyalizme karşı yazmış olduğu yazıları, "Kampf und Aufbau! Junge Deutsche Politik" (Mücadele ve Kuruluş! Genç Alman Politikası) adıyla kitaplaştırılmıştır. “Deutschland Erwache” (Uyan Almanya) yazısını Kessler şu sözlerle bitirmişti;

²⁷⁷ Gerhard Kessler, *Die deutschen Arbeitgeberverbände*, Leipzig, 1907, 124. Band der Schriften des Vereins für Sozialpolitik, unveränderter nachdruck, Vaduz 1990, 386 S. aktaran Hänlein, a.g.m., s. 34.

²⁷⁸ Hänlein a.g.m., s. 35.

²⁷⁹ M.Fazıl Baş, Gerhard Kessler’in Türkiye’deki sosyoloji anlayışına katkısı. *Sosyoloji Dergisi*, c. 3, S. 28 (2014), s. 204-205.

²⁸⁰ Kessler, a.g.e., s. 5.

*“Bugün ve yarın yeni orta sınıf için siyasi mücadele başlamalı, uyuyanlar uyanmalı ve şiddeti vaaz eden gürültülü politikacılara karşı çıkmalı, üniformalı dikta yönetimine karşı özgürlük ayağa kalkmalıdır.”*²⁸¹

Hitler'in partisinin 5 Kasım 1932 seçimlerini kaybetmesi üzerine Kessler Alman halkına Hitler ve NSDAP aleyhine şu sözlerle çağrıda bulunur;

*“Gerçektende bunlar halkımız için tarihi saatlerdir.! Bunları değerlendirebilmek için uyanalım ve ayağa kalkalım! Milyonlar yıllarca körü körüne bu fareli köyün kavalcısı'na inanarak peşinden yürüyüp gittiler.”*²⁸²

Kendisini "siyasi orta" olarak adlandıran ve Demokratik Weimer Cumhuriyeti yanlısı olan Kessler Nasyonal Sosyalizme ve Antisemitizm ideolojisine muhalif çağrılarını yer aldığı ve Alman düşüncelerini dile getirdiği bir yazısında şunları dile getirir;

*“Alman tarihi bugüne kadar dikta yönetimini tanımamaktadır ve tüm insanların tarihten kaynaklanan hakkı ve de siyasi görevi, bu yasaklayıcı ve özgürlüğü kısıtlayıcı, Alman düşüncesi ile hiçbir biçimde bağdaşmayan düşünce ile mücadele etmek ve genç Alman Halk Devletini güçlü kılmaktır (...) Biz Almanlar bir kandan ve topraktan gelmekteyiz, ancak biz birbirimize kafatasımızı ölçtürmeden ve soy ağacımızı çıkartmadan önce, elimizi uzatmaktayız.”*²⁸³

Kessler'in *Neuer Leipziger* gazetesindeki “Deutschland Erwache” (Uyan Almanya) başlıklı yazısı neticesinde NS Öğrenci Birliği tarafından dersleri boykot edildi. 29 Kasım 1932 tarihinde birlik üyesi 40 öğrenci tarafından, anfiide ders verdiği sırada dersi basıldı. Kessler dersini boykot eden öğrencilerin ısıklık ve yuhalamalarına karşı onlar adına utanır, çünkü kendisi yuhalandığı vatani için batı cephesinde savaşıırken şuan onu boykot edenlerin henüz anavatan kavramından bihaberdirler. Kessler herşeye rağmen hiç bir baskının kendisini yıldırmayacağını söyler.²⁸⁴

²⁸¹ Gerhard Kessler, *Kampf und Aufbau! Junge deutsche Politik*, Leipzig 1933, s. 64, aktaran Haenlein, a.g.m., s. 37-38.

²⁸² Möckelmann, a.g.e., s. 144.

²⁸³ Hânlein, a.y

²⁸⁴ Kessler *"Kampf und Aufbau! Junge Deutsche Politik"*, Önsöz s. 4 aktaran Hânlein, a.g.m., s. 38.

Kessler 1933 senesini Mart ayında kendisine hiç bir gerekçe gösterilmeden profesörlük unvanı ile birlikte görevden alınır. Kendisi Hitlere ve Nasyonal Sosyalizme karşı verdiği fikir mücadelesini şu sözlerle anlatır;

*“1932 senesinde, Almanya’da Nazi partisinin zorbalığı o zamana kadar görülme-
yen bir dereceye varınca söz ve neşriyatımın bütün kuvvetiyle, ona karşı koydum. Bu
mücadelede daha 1933 Şubat ayında son küçük kitabımı neşrederek Almanlara Adolf
Hitler’e inanmamaları ihtarında bulundum.”*²⁸⁵

Kessler, aynı konuda vermiş olduğu mücadelelerden birini de yine şu sözlerle anlatmaktadır;

*“Nasyonal Sosyalizm, bu ana kadar mevcut bulunan esas teşkilat kanununu,
demokrasiyi, siyasi fırka hayatını, matbuat hürriyetini ve düşünce özgürlüğünü
bertaraf etmek sureti ile sadece yeni bir siyasi inkılap getirmekle kalmamış, fakat aynı
zamanda içtimai siyaset sahasında da esaslı değişikliğe sebep olmuştur.”*²⁸⁶

Üniversitedeki görevinden atılmasından dolayı duygularını şu şekilde dile getirmektedir;

*“Hürriyet, hukuk ve adalet için mücadele etmiş olup kürsüsünden zâlim hükümet
tarafından atılan ilk Alman profesörü olduğumdan, iftihar duymaktayım. Bundan
sonra zâlim Nazi idaresinde mûtaad diğer takibatlara uğradım.”*²⁸⁷

Üniversitedeki görevinin son bulmasıyla birlikte Kessler’in evine saldırılmış ve evi
izinsiz olarak aranmıştır.²⁸⁸ Kessler’in yaşamış olduğu o günleri Neumark şöyle
anlatır;

*“Jena’dan sonra çağırıldığı Leipzig’de fiili tecavüze uğramış, evi kısmen tahrip
edilmiş ve artık hayatının güvencesi kalmamıştı. Uğradığı bu takibatın politik bir
nedeni vardı: Weimar Cumhuriyeti’nin son özgür seçim kampanyasında Alman Devlet*

²⁸⁵ Kessler, Kendi Hayat Yolum., s. 5.

²⁸⁶ Gerhard Kessler, İçtimai Siyaset, Çev: Orhan Tuna, I. Basım, Gençlik Kitabevi Neşriyatı, İstanbul, 1945), s. 84-85 aktaran Ömer Ceylan, Türkiye’de Sosyal Siyasetin Oluşumunda Gerhard Kessler, T. C. Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, (Bursa, 2009).

²⁸⁷ Kessler, Kendi Hayat Yolum, s. 5-6.

²⁸⁸ a.y

Partisi adına Hitler ve partisine karşı politik çalışma yürütmüş ve bunun üzerine de derhal profesörlük unvanını yitirmişti.”²⁸⁹

1933'ün Haziran-Ağustos ayları arasında Gestapo Nazi Almanya'sı gizli polis teşkilatı tarafından tutuklanarak mahkeme edilmeden hapiste kalır. Almanya eski Cumhurbaşkanı Paul von Hindenburg'un araya girmesi ile tekrar serbest bırakılır. Gestapo Kesslerin peşini bırakmaz ve Eylül 1933 senesinden itibaren tekrar takibe alınır. Kessler Hitler'in temerküz kamplarından kurtulmak için Hansen ismi altında saklanmak zorunda kalır, ailesi dâhil hiç kimse nerede olduğunu bilmez.²⁹⁰ Tüm bu olanlardan sonra Kessler için kendi ülkesinde bir hayat hakkı tanınması ve bir iş bulup çalışması artık çok zordur.

Yahudi olmayıp ari ırktan olmasına rağmen Hitler karşıtı siyasi görüşünden dolayı ülkesini terk etmeye mecbur bırakılan Kessler, bir süre Frankfurt'ta saklandıktan sonra, Philipp Schwartz ve eski bir öğrencisi ama aynı zamanda da meslektaşı olan Fritz Neumark sayesinde İstanbul'a gitme imkânı bulur. Kessler 1921'de Jena Üniversitesinde Fritz Neumark'ın doktora sözlü sınavını yapan hocasıdır.²⁹¹ Neumark sosyoloji ve ekonomi dersleri de aldığı hocası Kessler'in de teşvikiyle eğitime ekonomi alanında devam etmiştir.²⁹²

Kessler Leipzig Üniversitesindeki tüm görevlerinden el çektilerildikten sonra, Berlin'de bulunan Türk Büyükelçiliği ve Türk Dışişleri Bakanlığı ile tüm bürokratik işlemleri tamamlayarak beş yıllık sözleşme imzalamıştır. 7 Aralık 1933'de ailesi ile Almanya'dan ayrılıp üç gün sonra İstanbul'a ulaşır. Burada 1933-1951 yılları arasında İstanbul Üniversitesi'nde on sekiz yıl sürecek Edebiyat, İktisat ve Hukuk fakültelerinde görev almaya başlar. Türkiye'ye geliş sürecinde yaşadığı bürokratik sıkıntıları şöyle dile getirmektedir;

“Alman makamlarından benim için çıkış vizesinin alınması tamamiyle imkânsız gözüküyordu. Hatta Hitler tarafından tesis edilen temerküz kamplarından birine

²⁸⁹ Neumark, a.g.e., s. 47.

²⁹⁰ Kessler, a.y

²⁹¹ Neumark, a.y

²⁹² Möckelmann,a.g.e., s. 144.

*kapatılmak için aranıyordum. Üç ay müddetle Berlin'deki Türk seferethanesi ve Ankara'daki Türk Dışişleri Bakanlığı çıkış vizem için uğraşılır.”*²⁹³

Kessler'in asıl kendi alanı olan sosyal politika o dönem henüz Türkiye'de bilinmediğinden veya çok az bilindiğinden dolayı önceleri kendisine uygun bir fakülte yoktu. Kessler ilk etapta Edebiyat Fakültesinde Sosyoloji bölümü başkanlığına getirilir. 1937 senesinde İstanbul Üniversitesine beşinci fakülte olarak katılan İktisat Fakültesinin kurulmasıyla birlikte Kessler de bu fakülteye dâhil olmuştur. İktisat Fakültesinin kuruluşunda Kessler, Rüstow ve Neumark gibi göçmen hocaların yanı sıra eski Darülfünun hocalarından Ömer Celal ve Muhlis Ethem beyler de önemli katkılarda bulunmuşlardır.²⁹⁴

Çelebi ve Kızılçelik Kesslerin Edebiyat Fakültesinde sosyoloji alanında göreve başlama sürecini şöyle anlatır;

*“Malche'nin hazırladığı İstanbul Üniversitesi kuruluş kanununda Sosyolojiye yer verilmemiştir.(...)Talih sosyolojiye beklenmeyen bir yerden güler. (...) Kessler'e iş aranırken bulunan formül, sosyoloji kürsüsünün yeniden faaliyete geçmesine yol açar. 2 Ağustos 1933 tarihinde çıkarılan geçici kadro listesine sosyoloji de eklenir. Kadro dağılımı şöyledir. Profesör (yabancı), aday profesör muavini (Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu). İşte bu listede adı boş bırakılan yabancı Profesör Kessler olacaktır.(...) İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü'nün 8 Kasım 1933 tarih ve 1373 sayılı Edebiyat Fakültesi Dekanlığı'na gönderdiği ikinci kadro yazısında ise yabancı sosyoloji profesörünün aynı zamanda kürsü başkanı da olacağı belirtilmektedir. Bu ikinci listede ilkinden farklı olan diğer bir nokta, Türk Medeniyet Tarihi adlı yeni bir ders ve kadronun ihdas edilmesidir. Profesörlüğün boş olduğu bu alanın doçenti olarak Hilmi Ziya Ülken'in adı yazılmıştır. Kessler'in adının resmen yazıldığı ilkyazı Rektörlüğün Dekanlığa yazdığı 11 Haziran 1934 tarih ve 5691 sayılı öğretim elemanlarının adlarını belirten yazıdır.”*²⁹⁵

²⁹³ Kessler, a.y

²⁹⁴ Z. Fahri Fındıkoğlu, “Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu: Prof. Kessler ve Prof. Rüstow”, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, C. 23, S. 3-4, Nisan-Eylül 1963, s. 35.

²⁹⁵ Nilgün Çelebi ve Sezgin Kızılçelik, “İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler”, *Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research*, c. 5, S.2, (İstanbul, 2002), s. 110.

Sosyoloji ve Sosyal Politikalar kürsü başkanlığına Kessler getirilirken doçent olarak da Ziyaeddin Fahri Fındıkoğlu ve Almanca diline iyi derecede vakıf olan Hikmet Sadık Sonay atanmıştır.²⁹⁶

Başkanı olduğu Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Kürsüsünde, Sosyal Siyaset, İhtimai Sigortalar, Komün Bilgisi, Kooperatifçilik, Cemiyet ve Devlet Nazariyesi, Sosyoloji ve Sosyal Siyaset Meseleleri olmak üzere ders ve seminerler vermesinin yanı sıra İktisat Tarihi dersini de vermiştir. Konuyla ilgili üniversite makamına sunduğu dilekçe de şunları yazmıştır;

*“Tâyinime ait görüşmeleri göz önüne alarak İktisat tedrisatına da iştirak etmeyi düşünüyorum.”*²⁹⁷

Kendisi ayrıca, 1940 yılında, “İktisat Tarihi” adlı bir de kitap yayımlamıştır.²⁹⁸

Kessler Türkiye'ye geldiğinde elli yaşını doldurmuştur ve bu yüzden de Türk dilini öğrenememiştir. Bundan dolayı gerek İstanbul'da gerek Ankara'da hiç kimse tarafından tenkid edilmediğinden duyduğu memnuniyeti dile getirir. Ayrıca derslerinin çeviri yoluyla anlatılması konusunda gördüğü yardımdan gayet memnundur. Kessler Türklerden gördüğü dostluk ile ilgili minnet duygusunu şöyle dile getirmektedir;

*“Mersin, Tarsus ve Adana'ya kadar Türkçeyi gayet az konuştuğum halde memleketin her yerinde karşılaştığım dostane kabul ve gördüğüm itimada her zaman müteşekkire kalacağım.”*²⁹⁹

Türk İş Kanunu, Türk Sosyal Sigortalar Kanunu ve Çalışma Bakanlığı teşkilatı hakkında Türk İktisat Kurum'unda üç konferans veren Kessler, Türkiye'yi baştan sona dolaşıp sanayi bölgelerindeki devlet işletmelerinde, maden ocaklarında, halk evlerinde vs. çeşitli incelemelerde de bulunmuştur.³⁰⁰

Kessler'in katkı sağladığı diğer bir alan da İktisat Fakültesi Kütüphanesinin kuruluşu olmuştur. Kütüphanenin kuruluşunda bizzat kendisi görev aldığını ve burada 50.000

²⁹⁶ Fındıkoğlu, a.g.m., s. 37.

²⁹⁷ Fındıkoğlu, a.g.m., s. 3-4.

²⁹⁸ Ayrıca, Gerhard Kessler'in Yayınları için bkz.; Ek-7.

²⁹⁹ Kessler, a.g.e., s. 7.

³⁰⁰ Ete, a.g.e., s. 19-20.

kitabı bizzat katalogladığını İktisat Fakültesi Kütüphanesi'ndeki kitap kartoteklerinin kartlarını bile kendi el yazısıyla yazdığını söyler.³⁰¹

Kessler 1951 yılında çok sevdiği vatanı Almanya'ya geri dönerken kendisini öğrencilerinden, sendikacılardan ve işçilerden oluşan kalabalık bir grup uğurlamıştır. Almanya'ya geri dönüşü hakkındaki hislerini şöyle dile getirmektedir;

*“Hayatımın sonunu, vatanımın gençliğine ve siyasi vazifelerine hasretmek istediğimi ve vakfetmeğe mecbur olduğumu, bütün Türk dost ve talebelerim anlayacaklardır. Beni dostane bir şekilde kabul eden, on sekiz sene müddetle büyük bir zevk ve bütün kudretimle hizmet ettiğim Türkiye'yi terketmek, kolay olmayacaktır. Fakat vatanımın davetine bigâne kalamazdım... Tekrar hizmet edebileceğim vatanıma dönebilmekte olduğum için memnunum. Bunu mütenevvi ve ekseriyetle acıklı geçen hayatımın iyi bir kapanışı olarak kabul ediyorum. Türk milletine ve Türk dostlarıma Almanya'da da en iyi hislerimle candan bağlı kalacağım.”*³⁰²

Türkiye'de kaldığı süre gerek öğrencileri gerek asistanları ile dostane bir ilişki kuran Kessler, devletten aldığı ekstra harcırahlarını birlikte çalıştığı asistanları ile paylaşır ve asistanlarının fikirlerine değer vererek çalışmalarında mutlaka onların da isimlerini zikrederdi.

Almanya'ya gittikten sonra Türk Alman Dostluğu Derneğini kurarak buranın başkanlığını yaptı. Dernek aynı zamanda da Türkiye'den gelen öğrencilere yardımcı oldu. Kessler Türkiye ile ilgili çeşitli konferanslarının yanı sıra konuyla ilgili de birçok yazı kaleme aldı.³⁰³ Türkiye'den ayrıldıktan sonra bile Türkiye ile ilgilenmekten geri durmadı. Başkanı olduğu dernekte Türkiye'nin sorunları ve Türk ekonomisindeki olumsuzluklar hakkında haftalık toplantılar düzenledi.³⁰⁴ Almanya'da 1951 yılında göreve başladığı Göttingen Üniversitesinde 1958 yılına kadar, sağlık durumu iyi olmamasına rağmen, İktisat Tarihi ve Konut Bilimi dersleri vermeye devam etti. Derslerin yanı sıra "Almanyada Antisemitizm Tarihçesi" konulu bir dizi konferanslar

³⁰¹ Kessler, a.g.e., s. 8.

³⁰² Kessler, a.g.e., s. 8-9.

³⁰³ Ekmel Zamil, “Hocam Kessler Hakkındaki İhtisaslarım”, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi, S. 15, (İstanbul, 1964), s. 21-24.

³⁰⁴ Orhan Tuna, “Prof. Gerhard Kessler: Şahsiyeti ve Eserleri”, İstanbul İktisat Dergisi Arşivi, c. 23 (İstanbul, 1963), s. 3-4.

düzenledi.³⁰⁵ Kessler 1958 yılında Üniversitedeki görevinden ayrıldı. 1954 yılında (Grosse Bundesverdienstkreuz) Büyük Federal Hizmet Nişanı verilen Kessler'e 1946 yılında da Leipzig Üniversitesi tarafında fahri doktora unvanı verilmiştir.³⁰⁶

Hayatı bilim adına dolu dolu geçen ve her anını ülkesine faydalı olmak adına çalışmalarla geçiren Kessler 14 Ağustos 1963'de Kassel'de bir Yaşlı Bakım evinde hayata gözlerini yumdu.

6.3. Philipp Schwartz (1894-1977)

1894 yılında Avusturya- Macaristan İmparatorluğu'nun Werschetz kentinde doğdu. Budapeşte Üniversitesi Tıp Fakültesi'ndeki öğrenimini 1919 senesinde tamamladı. Savaş sonrası Macaristan'da meydana gelen antisemitizm nedeniyle Almanya'ya göç etmek zorunda kaldı ve burada Reich vatandaşlığına geçerek, Frankfurt'da Johann Wolfgang Goethe Üniversitesi'nde patolojik anatomi asistanlığına başladı.

1923-1933 yıllarında görev yaptığı Frankfurt Üniversitesi Patolojik Anatomi Kürsüsü'nde 1923 yılında doçent, 1927 yılında da Profesörlüğe yükseldi. Doçentlik Tezi, "Doğum Esnasında Yenidoğanın Beyninde Meydana Gelmiş Doğumsal Hasarlar" başlığını taşıyordu. Fötal Patoloji üzerine yaptığı çalışmalar ile Avrupa'da adından söz ettirdi.

Hitler iktidara geldikten kısa bir süre sonra Mainz'de bulunan ve 1927-1933 yıllarında görev yaptığı Johann Wolfgang Goethe Üniversitesinden komünizm suçlamasıyla uzaklaştırıldı.³⁰⁷ Apar topar üniversiteden ayrılarak Zürih'e kayınpederinin evine sığınan Schwartz o günleri anılarında şöyle demektedir;

"23 Mart 1933'te, pazartesi öğleden önce, Frankfurt devlet hastanesinin bahçesinde, meslektaşım A.W. Fischer'e rastladım. (...) Endişeli bir ifadeyle niye hala orada olduğumu sordu. Aynı gün ortadan kaybolmalıydım, yoksa tutuklanabilirdim. Hatta çok geç bile kalmış olabilirdim. Büyük bir olasılıkla tıp fakültesi ndeki tüm gelişmeleri ve eğilimleri bilen Fischer sayesinde, aynı gün beni bizim grubun dönem başkanı

³⁰⁵ Möckelmann, a.g.e., s. 228.

³⁰⁶ Hänlein, a.g.e., s. 31-47.

³⁰⁷ Otto Winkelmann, "Schon aus Altersgründen Ablehnen" der Pathologe Philipp Schwartz (1894–1977) und die Frankfurter Medizinische Fakultät, Hessisches Ärzteblatt S.12 (Frankfurt:2005), s.862-863.

Rheindorff aradı ve acilen gitmemi tavsiye etti. Hazırdım, Zaten birkaç gün önce polis gelmiş ve silah bulma şüphesi ile ısrarcı bir şekilde evimi aramıştı. Daha sonra ilgili masanın polis şefi bir tanıdığa (Dr. Vşetes'e) benim suçsuzluğumun ve güvenilirliğinin garantisini verdi, fakat yine de benim ve bir kaç arkadaşımın daha gözetim altında tutulması konusunda baskı geliyordu. Ülkeyi terk etmek gerektiği aşikârdı. Zaten adil bir şekilde yargılanıp, muamele göreceğimiz inanmak olmayacak duaya âmin demek olurdu. Küçük oğlumu da yanıma aldım ve gece treni ile Zürih'e geçtim. Eşim ve kızım birkaç gün sonra bize katıldılar. Şükür ki kayınpederimin evine sığınma şansına sahiptik."³⁰⁸

Schwartz Zürih'te (Notgemeinschaft deutscher Wissenschaftler im Ausland) Yurtdışındaki Alman Bilim Adamları için Yardım Cemiyeti'ni kurarak birçok Yahudi Bilim adamının Türkiye'ye gelmesine yardımcı olur. İlk önceleri Schwartz'ın Türkiye'de kalma gibi bir niyeti yoktur fakat İstanbul Üniversitesi'nin patoloji kürsüsü için teklif alınca kalmaya karar verir.

1933'de Darülfünun'un kapatılmasıyla Hamdi Suat Aknar'dan boşalan İstanbul Üniversitesi Patolojik Anatomi Kürsüsü'nün başkanı oldu. Uzun yıllar sürdürdüğü bu görevinde Anabilim Dalı'nın modernizasyonunda önemli işler yapmıştır. Kürsü Beyazıt'a taşındığında makroskopi, mikroskopi ve otopsi salonlarını yaptırmıştır. Schwartz Hamdi Suat'ın hazırladığı müzenin değerine önem vererek her daim korumuştur.³⁰⁹

Schwartz'ın Frankfurt'tan arkadaşı olan, aynı zamanda İstanbul Üniversitesinde de birlikte akademisyenlik yaptığı ve Türkiye'den ayrıldıktan sonra 1950'li yıllarda Frankfurt'ta görüştüğü arkadaşı Fritz Neumark, hatıralarında Schwartz'ın dâhiyane biri olduğunu ve Türkiye projesinin gerçek yaratıcısı olduğundan bahseder. Neumark'a göre Schwartz alaycı ve iğneleyici tavırlarından dolayı haketmediği halde bazı kişileri düşman edinmişti. Mülteciler için verdiği uğraşlara rağmen Schwarz'a karşı gerek Türkler ve gerek Almanlar arasında bir güvensizlik oluşmuştur. Neumark Schwarz'ın hak ettiği takdiri görmediğini üzüntüyle dile dile getirir.³¹⁰

³⁰⁸ Schwartz, a.g.e., s. 37-38.

³⁰⁹ <http://www.itf.istanbul.edu.tr/patoloji/tarihce.htm> [Erişim 08.04.2020].

³¹⁰ Neumark, a.g.e., s. 107-108.

Schwartz Türkçeyi çok kısa sürede öğrendi ve 1952 yılına kadar 19 yıl boyunca İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patoloji Bölümünde genel patoloji ve patolojik anatomi dersleri verdi. Bilhassa patoloji, akciğer tüberkülozu ve otopsi tekniği hakkında çalışmalar yapan Schwartz, ülkemizde bulunduğu 19 yıl süresince 30 makale yazmıştır. Bunun yanı sıra 20 yıl boyunca ülkemizde görev yapmış olan asistanı Dr.Rosa Maria Rösslerin çevirmenliğinde Türkçeye çevrilmiş 8 kitap yazmıştır. Schwartzın 10 yıl asistanlığını da yapmış olan Rössler, sonrasında İç Hastalıklar Kliniği başkanı Alman Prof.Erich Frank ile çalışmalarına devam etti ve 1954 yılında İstanbul'da hayata gözlerini yumdu.³¹¹ Schwartz, yazdığı kitap ve makalelerin yanı sıra ülkemizde geçirdiği zaman zarfında 1937'de İsviçre Interlaken, 1949'da İsviçre, Fransa ve Amerika başta olmak üzere dünya genelinde kongrelere katıldı ve tüberküloz üzerine çeşitli konferanslar verdi.

1939 yılında T.C vatandaşlığı için yaptığı başvurusu ancak 1948 yılının 28 Nisan günü neticelendi ve kendisi Türk vatandaşlığına kabul edildi. Aynı yılın Ekim ayında Ordinaryüs Profesör unvanı aldı. Türk vatandaşlığına geçtikten sonra fakültede Türk vatandaşı kadrosu ile göreve başlar lakin daha önce 1.800 Lira olan maaşı 100 lira olarak revize edilir. Aynı sene içinde kızı Susanna Schwartz eğitimine İsviçre'de devam etme kararı alır ve orada hayatına bir psikiyatrist olarak devam eder.³¹²

Schwartz 3 Kasım 1950 ile 2 Kasım 1951 tarihleri arasında bir süre Amerika'daki üniversitede görev yaptı ve geri döndü. 1953 yılının ilk beş ayında bilimsel incelemelerde bulunmak üzere Hamburg'a gitti. Aynı yıl eşi Vera ve oğlu Andreas ile Amerika'ya yerleşti, burada Pennsylvania Warren Eyalet Hastanesinde Patolojik Anatomi Enstitüsünde başkan olarak çalışmaya başladı. 82 yaşına kadar görev yaptığı Amerika'da yeni doğan serebral doğum lezyonları üzerine de araştırmalarda bulundu.³¹³

Yıllar önce ayrılmak zorunda kaldığı, Frankfurt Üniversitesi'ndeki görevine geri dönmek için başvuruda bulunduğu yaşının ilerlediği gerekçe gösterilerek başvurusu geri çevrilen Schwartz bu duruma çok üzülmüştür. Oysa 61 yaşındaki

³¹¹ Widmann, a.g.e., s. 135.

³¹² Arın Namal, "İstanbul Üniversitesi, İstanbul Tıp Fakültesi, Tıp Tarihi ve Etik Anabilim Dalı, İstanbul" <https://www.nobelmedicus.com/Content/1/35/87-90.pdf>; [Erişim 08.04.2020].

³¹³ Reisman, a.g.e., s. 164.

dermatolog Oscar Gans aynı üniversitede tekrar göreve başlamak istediğinde kabul edilmişti. Schwartz birkaç kez bu başvurularını tekrarlar, maalesef sonuç değişmez. Son olarak 1972 yılında Frankfurt'a gelir ve fakülte dekanını ziyaret eder. Burada da beklediği ilgiyi göremeyen Schwartz Frankfurt Üniversitesinde herhangi bir konferansa misafir katılımcı olarak bile davet edilmemiştir.³¹⁴

Philipp Schwartz 1 Aralık 1977'de Florida'da hayata gözlerini yumdu. Ölümü Almanya'da neredeyse fark edilmedi, ne bir gazetede ne de herhangi bir yerde tek satır yazı yazılmadı.

Schwartz'ın zorla terk ettirildiği Almanya'da eski görevine geri dönmesine izin verilmez, ölümünden ise hiçbir yerde bahsedilmezken ona yine Türkiye kucak açmıştır. 19 yılını geçirdiği ikinci vatanında 1973 yılında şeref doktoru unvanı, 2000 yılında ise Avicenna madalyası ile onurlandırılır. Almanya ise onu ancak Türkiye'den sonra hatırlamış ve Frankfurt Tabipler Birliği 8 Mayıs 2002 tarihinde, "*Philipp Schwartz (1894-1977) ve Göç. NS döneminde ve sonrasında Frankfurt Tıp Fakültesi*" başlıklı bir anma töreni düzenlemiştir.

Ülkemizde bulunduğu 19 yıl içinde 17'si yurt dışı 13'ü yurt içi dergilerinde yayınlanan 30 makale, her biri bir kaç kez basılan 8 kitap kaleme aldı.³¹⁵

6.4. Albert Eckstein (1891-1950)

Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelmesiyle birlikte ırkından dolayı işinden el çektirilen Yahudi Prof. Albert Eckstein dönemin Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam tarafından Türkiye'ye davet edilir. Saydam sağlıkla ilgili hayal ettiklerinin bir kısmını Eckstein ile gerçekleştireceğini görmüştü. Eckstein 1935 yılında Türkiye'ye geldiğinde bakan kendisinden, önce Anadolu'yu gezmesini ve oradaki sorunları yerinde tespit etmesini istedi. Özellikle de "Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları" hakkında bir politika geliştirmesini istiyordu. Bu gezilerden sonra Prof. Eckstein Numune Hastanesi'nde

³¹⁴ Winkelmann, a.g.m.

³¹⁵ Cumhuriyet İnsanları Portreleri, "O Bizlerden Biri: "Unutulmuş Kurtarıcı" Philipp Schwartz" <https://portreler.fisek.org.tr/o-bizden-biri-unutulmus-kurtarici-philipp-schwartz/> [Erişim 09.04.2020]. Ayrıca, Philipp Schwartz'ın yayınları için bkz.; Ek-9.

görev yaptı ve kurulan Tıp Fakültesinde de “Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları” bölümünü kurdu.³¹⁶

Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein, Türkiye’ye gelmeden önce de kendi alanında çok ünlüydü ve birçok başarıya imza atmıştı.

1891’de Almanya’nın Ulm kentinde doğan Eckstein, Frieberg Tıp Fakültesi’ni bitirmiş; ünlü çocuk hekimi profesörlere asistanlık yapmış; Düsseldorf Tıp Fakültesi Çocuk Hastanesi Başhekiminin kızıyla evlenmişti. 1926’da profesör oldu ve bir süre sonra da bölüm başkanı... Ama onun bu parlak kariyeri, 1935 yılında Hitler-Göring tarafından bütün görevlerinden kovulmasıyla noktalandı ve soluğu Türkiye’de aldı. Onu hükumete, o dönem birçok mülteci Almanca konuşan profesörün Türkiye’ye yönlendirilmesine yardımcı olan Prof. Philipp Schwartz önermişti. Bu Türkiye için önemli bir referanstı.³¹⁷

1935 Eylül’ünde Ankara’ya gelir gelmez görüştüğü Sağlık Bakanı Dr. Refik Saydam, görüşmelerinde tekrar tekrar “Cumhuriyetin Kuruluş Felsefesi” vurgusu yapıyordu. Eckstein, Bakan’a bu kavramdan ne anladıklarını sordu ve şu yanıtı aldı : “Gazi hazretlerinin deyişiyle, Türk vatandaşının sağlığı ve sağlamlığı, her zaman üzerinde durulacak ulusal sorunumuzdur. Çünkü Cumhuriyet güçlü ve yüksek düzeyli koruyucular ister. Tabip, hastalıkların bertaraf edilmesinde oynadığı rolden çok, sağlıklı olanların bu durumlarını korumaları için çaba harcayacaktır. Devletimizin en birinci görevi halkın sağlığını korumaktır. İşte bu nedenle, siz ve sizin gibi hastalıkların önlenmesi konusunda çalışmış, deneyimli hocalarla işe başlamak istiyoruz. Sizin bu konularda çalışmalar yaptığınızı duymuştum. Örneğin Hollanda’daki çiçek salgınını incelemek üzere, Alman hükumeti tarafından görevlendirilmişsiniz.”³¹⁸

Ord. Prof. Albert Eckstein’in Anadolu köyleri üzerine topladığı bilgiler, Anadolu’yu sağlık-sosyal açıdan değerlendirebilecek çok önemli bir belge niteliği kazanmıştır. O kadar ki, istatistikler çıkararak, Türkiye’deki “nüfus ve sağlık araştırmalarının” da

³¹⁶ Cumhuriyet İnsanları Portreleri “Ord. Prof. Albert Eckstein”, <https://portreler.fisek.org.tr/ord-prof-albert-eckstein/> [Erişim 08.02.2020].

³¹⁷ Nejat Akar, Anadolu’da Bir Çocuk Doktoru: Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein, (İstanbul: Pelikan Yayınları, 2003), s. 18.

³¹⁸ Akar, a.y.

öncüleri arasında yer almıştır. Anne doğurganlığı ve çocuk ölümleri üzerine çıkardıkları rakamlar çok yol gösterici olmuştur. 100 kadına göre hesap edilen rakamlar gezilen illerdeki kadınların % 1'ini kapsamaktadır.³¹⁹

Dr. Eckstein, aynı zamanda, önleyici hekimliğin ateşli bir savunucusuydu. Numune Hastanesi ve Ankara Tıp Fakültesi Hastanesi'ndeki çalışmalarında, halkın önemli sağlık sorunlarına el attı ve bu konuda uluslararası başarılar kazandı. Sözgelimi “Noma” hastalığına bilimsellik getirmesiyle ve sıtma savaşındaki katkıları bu çerçevede sayılabilir.³²⁰

Eckstein Türkiye'de olduğu süre içerisinde hep 300 yataklı bir çocuk hastanesi hayalini kurdu ve bununla ilgili Türk makamlarına birçok kez müracaat etti. Lakin II. Dünya Savaşı nedeniyle proje ertelendi. Savaş bittikten sonra 1948 yılında aynı proje için hükümet iki milyonluk bir bütçe ayırdı. Bu proje de iptal edildi. Reismann Eckstein'in Türkiye'den ayrılmasına projesinin iptalinden doğan hayal kırıklığından kaynaklandığını söyler³²¹. Nitekim Eckstein Kasım 1948'da Ankara Tıp Fakültesi Dekanına yazdığı bir mektupta hayal kırıklığını belirtmiştir. 23 Eylül 1949'da ayrılma kararını bildirdiği ikinci bir mektubunda tekrar aynı konuya değinerek böyle bir hastanenin ne kadar gerekli olduğuna vurgu yapar.³²²

Eckstein'in bir özelliği de, İhsan Doğramacı'nın hocası olması ve aslında Anadolu'nun bir köyünde pratisyen hekim olarak yaşamını sürdürmek isteyen Doğramacı'yı çocuk doktoru olmaya ikna ederek ilerde YÖK'ün kurucusu ve ilk başkanı olmasının yolunu açmış olmuştur.

Eckstein 1938 yılında pediatri üzerine Türkiye'de Nüfus Siyaseti ile Normal Türk Meme Çocukları adlarını taşıyan iki ders kitabı yayımlamıştır. Yine ayrıca 1941 yılında Eckstein ekibi ile birlikte yazdığı “Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları” kitabı, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı tarafından, Anadolu'daki tüm tıp doktorlarına dağıtıldı ve uzun yıllar Tıp Fakültelerinde ders kitabı olarak okutuldu.³²³

³¹⁹ Akar, a.g.e., s. 42.

³²⁰ Reismann, a.g.e., s. 179,181.

³²¹ Reismann, a.g.e., s. 180.

³²² a.y.

³²³ Reismann, a.g.e., s. 178-179.

Savaş sonrası dönemde Eckstein dört ayrı yerden Freiburg, Gießen, Münih ve Würzburg'dan kürsü teklifi alır. Düsseldorf Tıp Akademisi onu fahri üyesi olarak atadı. Fritz Goebel'in kürsü teklifini reddetti. İki oğluna daha yakın olmak için, o ve karısı Almanya'ya dönmeye karar verdiler. 1950 yılında Hamburg Üniversitesi Senatosu onu profesör olarak atadı. Prof. Eckstein atamasından sadece birkaç ay sonra 18 Temmuz 1950 yılında kalp krizinden öldü.³²⁴

6.5. Rudolf Belling (1886-1972)

Rudolf Belling, 28 Ağustos 1886'da, Berlin'de doğdu. Babasının adı Ernst Julian Belling'tir. 1892'den 1901'e kadar Steglitzer ilk ve orta öğreniminden sonra Prusya askeri okulunu yatılı olarak bitirir. Akabinde ticarete çıraklık eğitime başlar fakat kısa sürede bunun kendisi için uygun bir meslek olmadığını anlar ve bir sanat okulunda eğitimine devam eder. Bir yandan da kendi kendini yetiştirmek adına birçok kurslara katılır. 1911'de Berlin-Charlottenburg Sanat Akademisi heykeltıraş bölümü profesörü Peter Breuer tarafından fark edilen Belling ön eğitime gerek görülmeden yüksek lisans öğrencisi olarak kabul edilir. Breuer ona özel bir öğrenci atölyesi verdi. Bundan sonraki çalışmaları daha da verimli oldu. 1913 yılında «Spiral kompozisyon- İnsan yılan» , 1915'te «Yaralılar Grubu» ve 1916 yılında da “Dansöz” ve “Kavga” adlı yapıtlarını verdi. 1915 ve 1917 yılları arasında Belling, Berlin - Adlershof Hava Kuvvetlerinde asker olarak model bölümünde çalıştı.³²⁵

Askerlikten sonra tekrar çalışmalarına başladı. 1917'de “Dansedenler” , 1918'de «Tabiat grubu ve insan» ile «Şadırvan» isimli yapıtlarını ortaya koydu. 1918'de tanınmış birkaç mimar, ressam, yazar ve müzisyenle birlikte “November gruppe - Kasım ayı grubu” adını taşıyan, sanat topluluğunu kurdu.

1937 yılının başında Türkiye'ye geldi ve (28. 11. 1936 gün ve 2/-5648 sayılı kararname ile tasdik olunan kadro ile) 1138 lira aylıkla, İstanbul Güzel Sanatlar Akademisi Heykel Bölümünü reorganize etmek ve yönetmekle görevlendirildi.

³²⁴ <https://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/2236772>; [Erişim 09.04.2020]. Ayrıca, Albert Eckstein'in yayınları için bkz.; Ek-10.

³²⁵ <https://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/1204827> Erişim Tarihi 10.04.2020

Belling göreve başladığında Mahir Tomruk, Nijat Serel de görevdeydi. Hem Tomruk, hem de Serel Münih Güzel Sanatlar Akademisinde okumuş ve Yüksek Lisans derecesi ile mezun olmuşlardı. Her ikisi de soyut heykelciliği ret ediyor ve realist malzemelerle çalışmayı tercih ediyordu ve tam da bu konuda Bellinge ayrı düşünüyorlar. Hocalar arasındaki anlaşmazlık sadece yorum farklılığı değil aynı zamanda Belling'in akademiye üst konumda gelmesini de hazmedemezler. Belling göreve gelir gelmez ilk işi bu iki hocanın görev yapmasına engel olmak için Kültür Bakanlığına bunların kendilerine tercümanlık yapmasını ve bu esnada da kendisinden bir şeyler öğrenebileceklerini söyler. Kültür Bakanlığı Belling'in isteği doğrultusunda her ikisinin de görevine son vererek tercüman ve asistan olarak devam etmelerini bildirir.³²⁶

1940 yılında Belling "3 yılda 50 eser" adlı öğrencilerinin eserlerinden oluşan bir sergi açar. Belling Almanca konuşan göçmenlerle çok sıkı ilişki içinde değildir onun için de onun sergisi göçmenler tarafından çok dikkate alınmadı. Sergiyi dönemin Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel de ziyaret etti.³²⁷

Sanatsal açıdan birçok hayal kırıklığı yaşayan Belling her şeye rağmen Türkiye'den ayrılmadı. Burada kazancı iyiydi ve 1942 yılında bir İtalyan Hanım ile evlenmiş çocukları olmuştu. Ayrıca Almanlardan kendisini geri çağırımlarını ve bir nevi iade-i itibar sağlamalarını bekliyordu ama maalesef bunda da hayal kırıklığı yaşadı. Türkiye'ye geldikten sonra 1951 yılında ilk defa tekrar Almanya'ya gitti ve orada kendisine tutunabilecek bir dal aradıysa da maalesef bir sonuç alamayarak geri Türkiye'ye döndü. 1954 yılında şansını tekrar denedi ve Almanya'yı bir kez daha ziyaret etti fakat sonuç değişmedi.³²⁸

Nihayet Bellingin çok istediği davet gelir ve 1955 yılında Almanya Cumhurbaşkanı Theodor Heuss'un büstünü yapması için Almanya'ya davet edilir ve ertesi sene burada tekrar Berlin Sanat Akademisinin bir üyesi olur. 1955 yılında Teodor Heus, kendisine

³²⁶ Nurullah Berk, Hüseyin Gezer, 50 yıl Türk Resim ve Heykeli, (İstanbul: Türkiye İş Bakası Kültür Yayınları, 1973), s. 121-128.

³²⁷ Dalaman, a.g.t., s. 237-238.

³²⁸ Dalaman, a.g.t., s. 240

Federal Almanya Büyük Hizmet Nişanını vermiştir. Ayrıca 1961 yılında da kendisine «Berlin Şehri Sanat Ödülü» tevcih edilmiştir.³²⁹

Belling Türkiye’de ömrünün sonuna kadar kalmadıysa da ömrünün 28 yılını Türkiye’de yaşadı ve 1966 yılında Türkiye’den ayrıldı. Belling’in Türkiye’den ayrılmadan önce ilk ve tek kişisel sergisi, Nisan ve Mayıs 1965’te İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi’nde gerçekleşti.³³⁰

Heykeltıraş Hüseyin Gezer eğitimdeki ilk önemli değişimin hocası Rudulf Belling sayesinde gerçekleştiğini aktarır;

“Belling, Türkiye’de, özellikle ilk 10 yılda, gerek Akademideki öğretimiyle gerekse örnek niteliğindeki teknik uygulamalarıyla çok faydalı olmuştur. Uyguladığı eğitim sistemi, bugün Akademi heykel bölümündeki sistemin temelini teşkil eder. Gerçekten de kişiliği geliştirmeyi amaçlayan, Akademizme düşmeyen, çağın gelişmelerine açık bir sanat eğitiminin temelleri onun eliyle atılmıştır. Diğer taraftan anıt çalışmaları, özellikle teknik bakımdan, okul eğitiminin de ötesinde, bir ders, bir yaygın eğitim niteliğinde olmuştur.”

“... Ve heykel eğitimi tamamen değişti: ‘Heykel’ doğayı kopya etmek değildi artık. Onun geometrik yorumudur, plastik tercümesidir. Bu hususları model üzerinde gösterir, açıklardı. Ve ‘Heykel’i geometrik bir problem konusu olarak irdelerdi. Biz, o zamandan sonra, soyut heykeli kavramıştık.”³³¹

6.5.1. Rudolf Belling’in Çalışmaları

1940 yılında İsmet İnönü’nün Ankara Ziraat Fakültesi bahçesi için yaptığı gerçek boyuttaki heykelinden sonra, 1942 yılında Milli Şef İnönü kendisinin at üstünde bir anıt heykelini yapması için görevlendirir. Bu heykel Taksim Meydanındaki, İtalyan Canonica tarafından yapılan Atatürk Heykelinin tam karşısına ve ondan da büyük olacaktır. Belling taslağı üzerine tam üç sene çalışır ve nihai döküm için Almanya’dan

³²⁹ Berk, Gezer, a.g.e., s. 123.

³³⁰ Dalaman, a.g.t., s. 241-242.

³³¹ Berk ve Gezer, a.g.e., s. 125-126.

döküm ustası Berlin’li Engel’si getirterek heykelin yapımını gerçekleştirirler.³³² II. Dünya Savaşı’nın olumsuz ekonomik şartlarının yaşandığı bir dönemde yapılan abartılı harcamalar tepkilere neden olmuştur. Her ne kadar kaidesi inşa edilmiş olsa da heykel gelen tepkiler üzerine anıt yerine konulamamıştır. Milli Türk Talebe Birliği üyesi gençlerin de konuyla ilgili tepkileri anıtın kaideye konulmamasından etkili olmuştur. İstanbul valisi ve Belediye Başkanı Dr. Lütfi Kırdar Milli Türk Talebe Birliği’ni haklı bulmuş ve Taksim’de bir Cumhuriyet Anıtı varken yanına daha büyük olan İnönü Anıtı dikilmez diyerek izin vermemiştir.

1949’da Kırdar’ın yerine Dr. Kerim Gökay geldikten sonra heykel ile ilgili tartışmalar yeniden başlamış, bu sefer heykelin yerine konulmasının aksine Belediye Meclisi tarafından kaidesinin bile kaldırılması istenmiştir. Ancak Adnan Menderes’in talimatı ile kaide yerinde kalmıştır. Gökay heykeli tramvay deposuna kaldırtmıştır.

25 Aralık 1973’de İnönü’nün vefat etmesi ile birlikte tekrar gündeme gelen heykel yıllar içinde zarar görmüş ve parçalanmıştır. Heykelin tamirâtı için yaklaşık 14 milyon lira harcanmıştır. Heykelin ilk yapıldığı yıllarda ise 700-800 bin lira harcanmıştı. Anıt, Lozan Antlaşması’nın 59. yıl dönümü olan 24 Temmuz 1982’de yapımından tam 38 yıl sonra İsmet İnönü’nün evinin önündeki Taşlık Parkı’nda açılışı gerçekleşmiştir. Açılışa katılanlar arasında İsmet İnönü’nün eşi ve oğullarının yanı sıra Rudolf Belling’in eşi Yolanda Carolina Belling de bulunmuştur.³³³

Bellingin çalışmaları arasında İstanbul Üniversitesi Fen ve Edebiyat Fakülteleri binasına konulmak üzere rölyefler sipariş edilmiş, fakat çalışmalar bir hayli ilerlemiş olduğu halde, bu da uygulanamamıştır.

1952 yılında Ata’nın Ankara’daki Anıt-Kabrini süsleyecek heykeller için bir çalışma grubu oluşturulur ve yönetimi, denetimi ve jüri üyeliğine Belling getirilir.³³⁴

³³² Dalaman, a.g.t., s. 238-239; Berk,Gezer, a.g.e., s. 124-128.

³³³ <https://lcivelekoglu.blogspot.com/2016/06/9-haziran-44-yil-once-bugun-alman.html> [Erişim 21.01.2020].

³³⁴ Berk ve Gezer, a.y.

6.6. Ernst Reuter (1889-1953)

Ernst Rudolf Johannes Reuter 29 Temmuz 1889'da Schleswig-Holstein eyaletinin Abenrade şehrinde Protestan bir ailenin çocuğu olarak doğdu. 1907 ilkbaharında Marburg'daki Philipps Üniversitesi'nde Tarih, Germanistik ve Coğrafya okumaya başladı. Reuter özellikle Kant'ın ödev ahlakı kuramından ilham aldı. Marburg okulunun temsilcilerinin felsefi anlayışına ek olarak Bismarck'ın düşünceleri ve Hatıraları ile Emser Depesche'nin Geçmişi konulu dersler de aldı.

Reuter 1907'den itibaren, Hristiyan merkezli Schwarzburgbund'daki öğrenci derneği SBV Frankonia Marburg'un bir üyesiydi. Burada sıradan şeylerle uğraşmak yerine daha çok politik ve felsefi tartışmaların yapılması taraftarıydı. Bu da onu dernek içinde sol görüşe eğilimli olduğu imajı yarattı ve böylelikle dernek üyeleri ile arasına, eğitim çevresini değiştirmeye sonuçlanacak bir mesafe koydu.

1909 baharında Münih'teki Ludwig Maximilians Üniversitesi'ne kaydoldu. İlk zamanlar burada da Marburg'daki fikirleri doğrultusunda devam etti. Burada da Schwarzburgbund'daki öğrenci derneği ile bağlantılı olan S.B.V. Herminonia München üyelerinin itirazlarıyla karşılaştı. Reuter bunlar ile da arasına bir mesafe koydu ve kış sömestrinde dernekle ilişkilerini kopardı. Bundan sonra sosyal demokrat revizyonist konuları içeren aylık yayınları takip etmeye başladı. Aynı zamanda, Alman Reichstag'ında önde gelen sosyal demokrat parlamenterlerin konuşmalarına yoğun ilgi gösterdi. 1910 yılında bir sosyalist olarak Marburg'a geri döndü.

1912 yılında üniversiteyi bitirdikten sonra muhafazakâr Protestan ailesine rağmen SPD'ye katıldı. Siyasi görüşünden dolayı okulda iş bulamayan Reuter hayatını idame ettirmek için özel dersler vererek, gazetecilik yaparak ya da seyyah bir hatip olarak konuşmalar yaparak geçimini temin etti.

1914 yılında savaş karşıtı biri olarak Bund Neues Vaterland'ın³³⁵ (Yeni Anavatan Federasyonu) kurucu üyeleri arasına girdi.

Reuter 1916 baharında cepheye gönüllü olarak yazıldı ve Batı Cephesinde görev aldı. Temmuz sonunda birlikleri Brussilow saldırısına karşı koymak için Doğu Cephesine

³³⁵ Bund Neues Vaterland, Birinci Dünya Savaşı'ndaki en önemli Alman pasifist derneğiydi. Federasyon savaş sırasında üyelerinin şahsi teşebbüsleri ile barışın hızlı bir şekilde sonuçlandırılması için hükümet yetkilileri ve uluslararası barış örgütleriyle temasa geçmeye çalıştı.

transfer edildi. Ağustosta ağır yaralanarak Ruslara esir düştü. Esareti sırasında Rusça öğrenerek Bolşevik hareketine katıldı. 1917 Ekim Devrimi'nin başlaması, Reuter için yaşam koşullarında köklü bir değişiklik anlamına geliyordu. Reuter devrimi memnuniyetle karşıladı ve daha adil ve sosyalist bir toplum üzerinde aktif olarak çalışmayı umuyordu. Aynı zamanda, Bolşeviklerin Merkezi Güçlerle hızla barış yapma iradesinden de etkilendi. Tüm bu yaşananlar esnasında Reuter bir madende beden işçisi olarak çalışıyordu ve daha sonra aynı madende yönetici olarak devam etti. 3 kişiden oluşan bir komitenin başı olarak esir madencilerin durumunu Ruslarla müzakere etmek için Tula'ya gitti. Burada Rusça konuşan sosyal demokrat biri olarak Bolşeviklerin gözüne girdi ve kısa süre sonra kendisini Moskova'da Bolşevikler tarafından desteklenen bir mahkûmlar komitesinin başkanı yaptılar.

Mart 1918'de Brest-Litowsk Barış'ının imzalanmasına yol açan dönemde, Reuter'ın savaş esirleri arasındaki siyasi çalışması, sosyalist vizyonları hayata geçirmek için Almanya'da siyasi bir çalkantıya yardım edecek devrimcileri eğitmekti. Nisan 1918 de bu görevinden ayrıldı. Lenin, Stalin ve diğer önde gelen Bolşevikler Reuteri Volga'da Moskova'ya bağlı Alman yerleşimciler için özerk bir yönetim kurması ve o yönetimin başına geçmesi için görevlendirdiler.

1918'de ülkesine döndü, Alman komünist partisine katıldı ve bir süre sonra genel sekreterliğe getirildi. 1921 de Alman komünist Partisi'nden ayrıldı. 1923'te Alman Sosyal Demokrat Partisi'ne (SPD) girdi. 1926'de Berlin Belediyesi ulaştırmadan sorumlu meclisi üyesi oldu. Nisan 1931'de Sosyal Demokrat şehir konseyi onu Magdeburg Belediye Başkanı olarak seçti, Kasım 1932'deki seçimlerden sonra aynı göreve devam etti.

Reuter, 5 Mart 1933'teki Reichstag seçimlerinde görevini savundu ve aynı gün Saksonya eyaletinin eyalet parlamentosunda da milletvekili olarak yer aldı. Reuter, 23 Mart 1933'te Etkinleştirme Yasasını³³⁶ reddeden Reichstag'ın Sosyal Demokrat üyeleri arasındaydı.

30 Mayıs 1933'te Merseburg'da Saksonya Eyaleti Parlamentosu'nun ilk toplantısında NSDAP üyeleri SPD üyeleri arasında kavga çıktı. Kavga esnasında Reuter yaralanarak hastanede tedavi altına alındı. Bir hafta sonra Reuter KPD ve SPD'deki görevleri ve

³³⁶ Adolf Hitler'e neredeyse sınırsız bir otorite kazandıran yasa.

Volga bölgesinde yaşananların sorumlusu olarak vatan hainliği gerekçesi ile tutuklandı. 29 Temmuz da ise Memuriyetin Yeniden Tesisi Yasası (Gesetz zur Wiederherstellung des Berufsbeamtentums) gereği görevinden alındı. 11 Ağustos'ta Torgau yakınlarındaki Lichtenburg toplama kampına götürüldü ve beş ay sonra 15 Ocak 1934'te Reuter aniden serbest bırakıldı. Serbest kalmasında yabancı kuruluşların baskısı etkili olmuştu.

Reuter, iki hafta boyunca, bir Quaker³³⁷ evinde misafir oldu burada dinlendikten sonra tekrar Wilhelm Leuschner ve Carl Severing gibi diğer sosyal demokratlarla temasa geçti. 16 Haziran'da Reuter tekrar tutuklandı ve tekrar Lichtenburg toplama kampına yollandı. Bu sefer kamp şartları çok daha ağırdı. Zaman zaman tek kişilik hücrede kaldı, zaman zaman da karanlık odada. Reuter'in siyasi tutuklularla görüşmesi yasaktı. Reuter buradaki ağır koşullardan dolayı iştih kaybı ve kronik bronşit gibi kalıcı sağlık sorunları yaşadı.

Reuter kampta iken eşi Hanna Reuter Quaker'lerden Reuter'in serbest bırakılması için yardım istedi. Eski bir bakan olan İngiliz politikacı Noel-Noel Buxton Londra'daki Alman büyükelçiliğine bir yazı yazarak Reuter'in serbest bırakılmasını istedi. Elçilik Buxton'un isteğini Berlin'deki Dışişleri ofisine iletti. Sonuçta Reuter, aradaki iyi ilişkiler zarar görmesin diye, 19 Eylül 1934'de serbest bırakıldı.

Ocak 1935'de Reuter bir iş bulma ümidi ile İngiltere'ye gitti, burada da yine Quaker'lerin desteğini aldı ama maalesef tüm çabalara rağmen Reuters'in iş arayışı başarısız oldu.³³⁸

1935'in başlarında, Reichstag'ın eski bir SPD üyesi olan ve 1934 yılında kendisi de Türkiye'den aldığı bir davet üzerine Türk hükümetinin tarım uzmanı olarak görev yapan Fritz Baade ile temasa geçti. Baade, Türkiye Ekonomik İşler Bakanlığı'nda uzman olarak çalışma fırsatı konusunda Türkiye'nin teklifini Reuter'e bildirdi. Reuter teklifi kabul etti ve 4 Haziran 1935'te Türkiye'ye geldi; ailesi daha sonra onu takip etti.³³⁹ Reuter 13 Temmuz 1943 tarihinde Baade'ye yazdığı bir mektupta Londra'da

³³⁷ Quaker: Quakers, mevcut Hristiyan mezheplerinden ve tarikatlarından memnun olmayanlar tarafından 17. yüzyıl ortalarında İngiltere'nin kuzeybatısında ortaya çıkmış bir mezheptir. Üyeleri Arkadaşlar ya da Religious Society of Friends olarak adlandırılır.

³³⁸ <https://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/405208#Studium> [Erişim 25.01.2020].

³³⁹ Reismann, a.g.e., s. 129.

sabredip kalmamakla hata yaptığını yazacaktır.³⁴⁰ Aynı pişmanlığını Reuter 1 Nisan 1946 tarihinde Elisabeth Bruck isimli arkadaşına da yazdığı mektupta da dile getirmiştir.³⁴¹

1935'in başlarında, Türk hükümetinin tarım uzmanı olarak hizmet vermeyi teklif ettiği Fritz Baade ile temasa geçti. Reuter'ın Türkiye'ye gelmesine yardımcı olan Fritz Baade ile daha sonra araları açılacaktır. Reuter, Baade'nin Alman büyükelçiliği ile temaslarını sürdürmesini ve Nazi Almanyası'nı birkaç kez ziyaret etmesini kabul edemez ve onu ihanetle suçlar.³⁴² Reuter buradaki ihaneti casusluk yaptığı düşüncesi ile mi söylemiştir bilinmez ama göçmenler arasında bu tarz şüpheler hep olmuştur. Reismann bu konuda; *"Göçmenlerin bazı meslektaşlarından şüphelenmeleri için de nedenleri vardı. Türkiye'deki Nazi muhbirleri arasında birkaç Yahudi de bulunuyordu. Bazıları daha sonra, Almanya'daki aile bağlarını bilen Alman elçiliğinin şantajına maruz kaldıklarını ileri sürdüler. Diğerlerineyse, verdikleri hizmetlerin karşılığı ödendi,"*³⁴³ diye yazar.

Reuter, Baade'nin dışında Türkiye'ye göç etmiş olan Friedrich Dessauer, İsviçreli Profesör Philipp Schwartz ve Türkiye'de sanayi danışmanı olan Max von der Porten ile de irtibata geçti. Porten 1935 yılının ilkbaharında Reuter'e Türkiye'den Tarifeler uzmanı olarak iş olanağı olduğunu bildirdi, Reuter teklifi kabul etti ve bunun üzerine Mart 1935'in ortalarında Reuter'ın Türkiye Cumhuriyeti Ekonomik İşler Bakanlığı'na genel tarifelerde uzman olarak atanmasına karar verildi. 4 Haziran 1935'de Reuter Ankara'ya geldi. Reuter'den sonra eylül ayında eşi Hanna Reuter ve oğlu Edzard Reuter da Ankara'ya geldiler. 1939 ilkbaharında da kızı Hella geldi, diğer oğlu Gerd Harry Reuter ise İngiltere'de kalmayı tercih etti.³⁴⁴

Reuter Türkiye'ye gelen bilim adamları arasında Türkçeyi derslerini Türkçe verecek kadar çabuk öğrenenler arasındadır.³⁴⁵

Reuter ilk yıllarında Ekonomi bakanlığında görev yaptı. Ekim 1938'de aynı zamanda Siyasal Bilgiler Fakültesinde öğretim üyesi olarak dersler vermeye başladı. 1939'dan

³⁴⁰ Reuter, a.g.e., s. 527.

³⁴¹ Reuter, a.g.e., s. 636.

³⁴² Reuter, a.g.e., s. 484.

³⁴³ Reismann, a.g.e., s. 316.

³⁴⁴ <https://deacademic.com/dic.nsf/dewiki/405208#Studium> [Erişim 05.02.2020].

³⁴⁵ Neumark, a.g.e., s. 84.

itibaren Ulaştırma bakanlığında görev aldı. Görevi öncelikle Türk ulaştırma sisteminin planlanması, demiryolu tarifelerinin yeniden düzenlenmesi ve demiryolları ile kıyı taşımacılığı arasındaki tarife ilişkilerinin uyumlu hale getirilmesiydi.³⁴⁶

İçeriğinde kamusal alan planlaması ve kamu yönetimi konularının da yer aldığı “Sosyal Bilimler: Kent Planlamasına Giriş” adlı kitabı 1940 yılında yayımlanmıştır.³⁴⁷ 1946’ya kadar Türkiye’deki belediye örgütlenmeleri ve sosyal konut teorilerinin şekillenmesinde katkı sağlayan kapsamlı bir yayın ve ders listesine sahip olmuştur.

Reuter ayrıca hükümete teknik danışmanlık da yapmıştır. Aslında resmi danışman olunabilmesi için Türk vatandaşı olmak gerekirdi ama Reuter’e yine bura da özel bir hak sağlanmıştı. Oysa Kessler için aynı şey söz konusu değildi, Kessler 1942 yılında iş ve işçi hakları konusunda hükümete gayri resmi danışmanlık yapmıştır.³⁴⁸ Türk hükümeti Reuter’in hazırlamış olduğu raporlara önem veriyordu. Ekonomi bakanlığı ve ulaştırma bakanlığında uzman olarak görev aldı. Türkiye’ye sığınan mültecilerin burada siyasi faaliyetlerde bulunması yasak olmasına rağmen Reuter Nazi Almanyası’nı eleştirmekten geri durmuyordu ve her fırsatta yönetimi eleştirmeyi sürdürmüştür. Reuter 1943 yılında Almanları Stalingrad yenilgisinden sonra savaşın çok kısa sürede sona ereceğini düşünür ve Alman Edebiyatçı yazar Thomas Mann’a bir mektup yazarak ona fikrîlerinden bahseder. Mann’a kendilerinin sesi olmasını ve Almanlara yeniden ayaklanmak için adeta çağrıda bulunmasını ister ve kendisinin yazdıklarını BBC radyo yayınlarından ve göçmenlerin gazetesinde yayınlanmasını ister³⁴⁹ ama bu isteği kabul görmez. Mann Reuter’e bu düşüncelerinden vaz geçmesini tavsiye eder.³⁵⁰ Reuter pes etmez ve Kasım 1943’de tekrar aynı duygu ve düşüncelerle Thoman Mann’a mektup yazar. Bu arada Mussolini devrilmişti ve İtalyanlar bunu başardıysa Almanlarda da durum aynı olabilirdi sadece kimse bunu dillendirmeye cesaret edemiyordu ama dillendirilebilirdi. Mektuplarında Reuter yine kendilerinin sesi olmasını ve bütün mültecilerin birlik olması çağrısını yapar.³⁵¹ Ancak Thomas olumsuz tutumunda ısrar eder. Mann Reuter’i savaşın ortasında silahlara karşı kollarını

³⁴⁶ Reuter, a.g.e., s. 456.

³⁴⁷ Schwartz, a.g.e., s. 21.

³⁴⁸ Dalaman, a.g.t., s. 198.

³⁴⁹ Reuter, a.g.e., s. 520-525.

³⁵⁰ Reuter, a.g.e., s. 531-532.

³⁵¹ Reuter, a.g.e., s. 553-556.

açmış göçmen bir Alman yurt severi olarak niteler. Mann henüz özgürlüğün yakın olmadığını ve bu durumda insanları ayaklandırmaya çalışmanın akıllıca olmadığını yazar³⁵²

Reuter ve Mann arasındaki mektuplaşma sonuçsuz kalınca Reuter ve Gerhard Kessler siyasi olarak geleceğe yönelik bir göçmen grubu hakkındaki fikirlerini uygulamaya koymaya karar verdiler ve birlikte Alman Özgürlük Birliği'nin kurucusu oldular. Kurucular arasında Curt Kosswig, Hans Wilbrand ve Friedrich Breusch da bulunuyordu.³⁵³

Reuter Türkiye geldikten on yıl sonra bile bir arkadaşına yazdığı mektupta Türkiye'de bulunmanın kendisinde yaşattığı hissi şu şekilde dile getirir:

*“ Avrupa'dan yapılan açıklamaları duyduğumuzda veya okuduğumuzda, burada ne kadar iyi durumda olduğumuzu, ne kadar şanslı olduğumuzu, karartmanın olmadığı, bombalamanın olmadığı, herhangi bir yiyecek sıkıntısının çekilmediği ve adeta cennet sükûnetinde bir yerde yaşadığımızı kez daha anlıyoruz. Ama aklımız fikrimiz her şekilde vatanımızda ve geleceğimize, sonra belli olmayan bize neyin getireceğini bilmediğimiz geleceğimize kayıyor.”*³⁵⁴

Reuter 29 Eylül 1953 tarihinde, 64 yaşında henüz aktif görevdeyken bir kalp krizi sonucu vefat etmiştir.

Türkiye'de kaldığı süre içerisinde başlattığı çalışmalar 1953 yılında sonuçlandırılarak “İşkân ve Şehircilik Enstitüsü” kurulmuştur.³⁵⁵

6.7. Ernst Eduard Hirsch (1902-1985)

20 Ocak 1902 yılında Almanya'nın Friedberg şehrinde Yahudi tüccar bir ailenin çocuğu olarak doğdu.

³⁵² Reuter, a.g.e., s. 558-560.

³⁵³ Dalaman, a.g.t., s. 186.

³⁵⁴ Reuter, a.g.e., s.530.

³⁵⁵ Ernst Reuter Kimdir, <http://ereuter.ankara.edu.tr/ernst-reuter-kimdir/> [Erişim 11.04.2020].

Hirsch, Frankfurt am Main ve Münih üniversitelerinde ekonomi ve hukuk eğitimi aldı. 1924'teki doktorayı 1930'da Gießen Üniversitesi'nde bir habilitasyon³⁵⁶ izledi. 1931'de Frankfurt'ta Eyalet ve bölge mahkemelerine ömür boyu hâkim olarak atandı.

1933 yılında memuriyet yasasına istinaden Yahudi kökenli olmasından dolayı görevinden ayrılmak zorunda kaldı. Fransız üniversitelerinde ders vermeyi denedi. Ama o dönemde Fransa'da hüküm süren siyasal koşullar altında, dostları ona Fransa'da bir öğretim kadrosu bulamadılar. Tek seçeneği Amsterdam Üniversitesi'nde ders vermektir. Reismann Amsterdam üniversitesinde asistan kadrosu teklif edildiğini söylüyor ama Hirsch anılarında doçent olarak teklif aldığını yazıyor.³⁵⁷ Prof. Philip Schwartz tarafından telefonla kendisine İstanbul Üniversitesi Ticaret Hukuku Kürsüsünün başına geçmesi için teklif yapılmıştır. Hirsch bu teklifi memnuniyetle kabul etmiştir. Zira Türkiye hem kendisi ve hem de ailesi için gerek maddi gerek hayatta kalma yönünden çok daha garantiliydi. Amsterdam'ın Alman sınırına yakınlığı buna karşın Türkiye'nin uzak olması onda bir güven hissi uyandırır.³⁵⁸

Hirsch anılarında Almanya'yı gönüllü olarak terk ettiğini kendisinin o an için Almanya'yı terk etme gibi bir zorunluluğu olmadığını yazıyor ama bunun ilerde bir zorunluluk haline gelmeyeceğinden de emin değildir. Kendi ifadeleriyle:

“ Ülkemi gönüllü olarak terk ettim. Bir dış zorlamanın baskısı altında ya da kişisel özgürlüğümü, sağlığımı ve hayatını kurmak mecburiyeti ile terk etmedim. Bu adımı atmaya karar vermemin sebebi, nasyonal sosyalist devrimi sonucunda doğan durumu ve bunun zorlu sonuçlarını serin kanlıkla ve objektif olarak değerlendirmemdir. Hareketin uzun vadeli ve kısa vadeli hedefleri, yıllardır açıkça ilan ediliyordu. Bu planların adım adım gerçekleştirilmesi için ne denli özenli bir lojistik hazırlık yapıldığını, “Yetki Kanunu ve bunun hemen ardından peş peşe çıkarılan kanunlardan açıkça görmemek için aptal olmak gerekirdi.”³⁵⁹

³⁵⁶ Habilitasyon, bazı Avrupa ve Asya ülkelerinde en yüksek seviyeli akademik sınavdır. Bir ilim dalında, doktora derecesinden sonra habilitasyon bir daha bilimsel bir eser verilerek kazanılır.

³⁵⁷ Hirsch, a.g.e., s. 210-214; Reismann, a.g.e., s.151-152.

³⁵⁸ Hirsch, a.g.e., s.219.

³⁵⁹ Hirsch, a.g.e., s.216.

Hirsch Almanya'dan ayrılmaya karar vermesinde, bir dış zorlamanın olmadığını söylese de geleceğin ne gibi olumsuzluklar getireceğini görüyordu ve dolayısıyla zamanında tedbir almış oldu.

Hirsch 4 Ekim 1933'de Cenevre de Türkiye'nin İsviçre Büyükelçisi Cemal Hüsnü ve Prof. Malche'nin eşliğinde resmi sözleşmeyi imzaladı ve Ekim 1933'te İstanbul Üniversitesi'nde Ticaret Hukuku Bölümü'nde göreve başladı.³⁶⁰ Hirsch'in sözleşme süresi üç yıllıktı ama bu daha sonra uzatılarak toplamda 20 yıl Türkiye'de kaldı.

6.7.1. Türkiye'de Yirmi Yıl

Hirsch Türkiye'ye geldikten kısa bir süre sonra Cumhuriyetin 10.yıl kutlamaları münasebetiyle Dolmabahçe Sarayında gerçekleşecek olan kutlama için resmi bir davet alır. 28 Ekim'de bu davete katıldığı sırada yaşadığı duyguları hatıralarında şu şekilde dile getirir;

*“Ve işte ben, kendi Alman vatanında Yahudi olduğu için hor görülen, “aşağılık” ırka mensup olduğu için işgal ettiği mevkilerden kovulan, evini yurdunu terk edip, yabancı ülkelere kaçmak zorunda bırakılan ben, “mülteci” ben, “dünyanın bir ucundaki Türkiye’de”, nice billurlarla, mermerler, somaki taşı, su mermeri, paha biçilmez kakma işlerin ihtişamıyla parıldayan, nice değerli mobilyayla, halıyla, resim ve süslü, bir zamanların taht salonu olan bu mekânda, ülkenin ilk bin seçkininden sayılan, saygıdeğer bir Alman profesör sıfatıyla hazır bulunmaktaydım!”*³⁶¹

Hirsch bu duygularla aynı zamanda Türkiye'nin din, dil, ırk ayırmaksızın kendilerine kattığı değeri dile getirmektedir.

Hirsch de diğer hocalar gibi dil sorunu ile karşı karşıyaydı ama kısa zamanda derslerini Türkçe anlatacak kadar iyi Türkçe öğrenen nadir hocalardan biri oldu.

Hirsch'in bir hukukçu olarak karşı karşıya kaldığı bir başka sorun da yerleşik İslam hukuku anlayışının yerine laik bir hukuk anlayışının yerleştirme görevini üstlenmiş olmasıydı.

³⁶⁰ Hirsch, a.g.e., s.221.

³⁶¹ Hirsch, a.g.e., s. 240.

6.7.2. Hirsch ve Kütüphane

Kitaplığı olmayan bir üniversite, cephaneliği olmayan bir kışlaya benzer. Bu düşünce ile yola çıkan Hirsch üniversitede çalışmalarının yanı sıra Hukuk Fakültesine bir kütüphane kurmak için seferber oldu. Gerçi Fakültede bir kütüphane vardı ama Hirsch'e göre içindekiler pek işe yarar şeyler değildi. Zira kitapların birçoğu hem Osmanlıca yazılmış hem de Osmanlı İmparatorluğunun eski hukuku olan İslam Hukuku üzerine yazılan kitaplardı. Oysa on yaşındaki Cumhuriyetin temel yasalarına ait bilimsel yayınlar yok denecek kadar azdı.

Hirsch Avrupa ülkelerinin hukukları ile ilgili kanun ve dergi koleksiyonlarından oluşacak bir kütüphane kurulması için gerekli yayınları getirtmek için çalışır. Medeni hukuk için İsviçre yayınları, ceza hukuku için İtalyan, ceza usulü ve deniz ticareti hukuku için Alman, idare hukuku için Fransız ve ticaret hukukunun diğer alanları için Avusturya, Belçika, Fransa ve İtalya'dan eserleri çeşitli yollardan temin eder. Kütüphanenin fiziki oluşumunu da bizzat kendisi üstlenen Hirsch fakülte asistanlarının da yardımıyla kütüphaneyi kurar.³⁶² Hirsch kütüphanenin kurulumu aşamasında yaşadıklarını daha detaylı bir şekilde anılarında kaleme almıştır.

6.7.3. İstanbul Hukuk Fakültesi ve Hirsch

Malche'nin de raporunda belirttiği gibi Darülfünunda dersler ezbere dayanıyordu ve hoca ile talebe arasında ders esnasında bir etkileşim olmuyordu ve bunun mutlak surette değişmesi gerekiyordu. Monoton bir ders anlatmaktan kaçınılmalı ve teorinin yanında pratik yapılacak seminerlere yer verilmeliydi.³⁶³

Hirsch'de göreve başladığında o ana kadar uygulanan ders anlatım sistemini benimsemedi ve alışılmadık ve kendine has ders anlatma usulü ile kısa zamanda öğrencileri arasında kendisini sevdirdi. Başta kendi sistemini üniversite yönetimine kabul ettirmekte zorlanan Hirsch İstanbul'da bunu başardıktan sonra, kendi tarzını Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde aynen devam ettirdi.

³⁶²Hirsch, a.g.e., s. 276-283.

³⁶³ Malche, a.g.e., s. 12-13.

Gelişinin ikinci ders yılı içinde (1934-1935) Ticaret Hukuku ders kitabının ilk cildi, üçüncü ders yılı içinde de (1935-1936) ikinci cildi Almanca olarak yayınlanır. Bu yayımlar Galip Gültekin tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Dördüncü ders yılının (1936-1937) başından itibaren bütün ders ve seminerlerini Türkçe vermeye başladı. 1939-1940'da "*Ticaret Hukuk Dersleri*" adlı üç ciltlik eseri yayımlandı.³⁶⁴

1941'de Alman vatandaşlığından çıkarıldı.³⁶⁵ Vatandaşlıktan çıkarıldıktan iki yıl sonra, Türk vatandaşlığına müracaatından da beş yıl sonra Türk vatandaşlığına kabul edildi. Hirsch Türk vatandaşlığına kabul edildiğinde duyduğu sevinci "Ne mutlu Türküm,"³⁶⁶ diyerek dile getirir

1943'den 1952 yılına kadar Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde ticaret, denizcilik, sigorta, telif hakkı ve patent hukuku ile hukuk felsefesi ve sosyoloji dersleri verdi.

Birçok akrabasını Auschwitz toplama kampında kaybeden Hirsch aslında hayatının sonuna kadar Türkiye'de kalmayı istiyordu fakat kendisi gibi 1935-1945 yılları arasında, mülteci olan ve savaş sonrası Berlin'e dönen Ernst Reuter onu Berlin'e gelmesi için ikna etti. Ernst Reuter savaş sonrası geri döndüğü Berlin'de Belediye Başkanı olmuştu. 1952 yılında Reuter Hirsch'i Berlin Freie Universitaet'de (Berlin Hür Üniversitesi) Ticaret Hukuku ve Hukuk Sosyolojisi dalında Ordinaryüs olarak görev almasına ikna etti. Hirsch 1953-1955 yılları arasında aynı üniversitede rektör ve rektör yardımcısı olarak görev yaptı.

Hirsch 19 Ağustos 1945 tarihinde dünyaya gelen oğluna Enver Tandoğan adını koyar. Enver adını çocukluğunda hayran olduğu Enver Paşa'dan dolayı koymuştur.³⁶⁷

Almanya'ya döndükten sonra tekrar Alman vatandaşlığına alındı fakat ölene kadar Türk vatandaşlığından da çıkmadı.

Hirsch 1951 yılında Atatürk'ü Koruma Kanunu adıyla yürürlüğe giren kanunda da yol gösterici, hatta kanunun çıkmasında anahtar kişi olmuştur. Şöyle ki, Demokrat Parti iktidara geldikten hemen sonra Atatürk'e bağlılığını göstermek amacıyla resmi

³⁶⁴ Hirsch, a.g.e., s. 291-294.

³⁶⁵ Hirsch, a.g.e., s. 354.

³⁶⁶ Hirsch, a.g.e., s. 356.

³⁶⁷ Hirsch, a.g.e., s. 402.

dairelerde sadece Atatürk'ün resminin asılabileceği yönünde bir kararname çıkarır, bunun üzerine resmi dairelerde Atatürk'ün resminin dışındaki resimler kaldırılır. Buna tepki olarak fanatik bir grup ülke çapında Atatürk'ün heykel ve büstlerine saldırırlar ve Atatürk'e sözlü ve yazılı saldırılarda bulunurlar. Bunun üzerine yönetim bu tür kışkırtmalara karşı ağır cezalar içeren bir kanun tasarısı hazırlar. Kanunun adı “Atatürk Aleyhinde İşlenen Suçlar Hakkında Kanun’dur.” Ne var ki 1924 Anayasasının 69. Maddesi, tek tek kişilerin lehine çıkarılacak her türlü özel kanunu açık bir dille yasaklamaktaydı. Milletvekillerinden bu tasarıya karşı çıkan bir kısım, tasarımı kanundaki gerekli maddeyi göstererek, komisyona iade eder. Kanunu çıkarmakta kararlı olan yönetim ise bu konuda Hirsch'den yardım ister. Hirsch konunun devamını hatıralarında şöyle dile getirir;

“Anayasa, başka şeylerin yanı sıra, bir şahsa imtiyazların tanınmasına imkân sağlayacak yasaların çıkarılmasını yasaklamaktadır. Buradaki şahıs deyimi, gerçek kişi yani insan anlamına gelmektedir. ZGB³⁶⁸. Madde 27'sine göre insanın şahsiyeti doğumu tamamlanmasından itibaren hayatla başlar ve ölümle son bulur. Atatürk adında bir şahıs, hukuki anlamda artık mevcut değildir. Dolayısıyla ona yasa yoluyla da bir imtiyaz sağlanması söz konusu olamaz. Söz konusu tasarıda ceza hukuku normlarıyla korunması öngörülen hukuki varlık bir şahıs olarak Atatürk değildir. Burada korunmak istenen Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusuna karşı Türk milletinde genel olarak yaygın bulunan hayranlık ve saygı duygusudur. İşte, ceza tehdidi altına konulmak istenen davranışlar, halkın içinde yaşamayı sürdüren bu saygı duygusunu, yani merhumun anısını zedelemeye müsait davranışlardır.”³⁶⁹

Yasa 25.07.1951 tarihinde “Atatürk'ün hatırasına alenen hakaret eden veya söven kimse; Atatürk'ü temsil eden heykel, büst ve abideleri veyahut Atatürk'ün kabrini tahrip eden, kıran, bozan veya kirleten kimse cezalandırılır,” diyerek Kanun adı değiştirilmeksizin, kabul edilir. Kanun 31.07.1951 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Hirsch bu kanunun çıkmasında sunduğu katkıdan oldukça gurur duymaktadır.³⁷⁰

³⁶⁸ İsviçre Medeni Kanunu

³⁶⁹ Hirsch, a.g.e., s. 351.

³⁷⁰ Hirsch, a.g.e., s. 352.

Günümüzde de adından en çok bahsedilen hocalardan biridir. Bugün bile Hirsch'in izlerini her yerde görmek mümkündür. Hirsch'in 10 sene görev aldığı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin köklü dönüşümünde kendisinin oynadığı rol ile ilgili kullandığı ifadeler kayda değerdir: *“1943 yılında Ankara'ya çağrılarak İstanbul'dan ayrıldığımda, kendimi övmeksizin, bu halde Hukuk Fakültesinde Müslüman medrese zihniyetinin yerini Batı Avrupa tarzında bir üniversitenin özgür bilimsel havasına terk etmiş olduğunu tespit edebiliyordum.”*³⁷¹

³⁷¹ Hirsch, a.g.e., s. 267.

SONUÇ

Güçlü bir Yahudi nüfusunun bulunduğu ülkelerden biri olan Almanya'da 1933 yılında Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisinin iktidara gelmesiyle birlikte, Yahudilere antisemitik bir yaklaşım sergilenmeye başlamıştır. Yahudilere karşı apaçık bir düşmanlık besleme anlamına gelen bu yaklaşım ile Almanya'da yaşayan birçok Yahudi asıllı Alman bilim adamı baskı altında bırakılarak sürgün edilmiş ve göç etmeye mecbur bırakılmıştır.

Türkiye Cumhuriyeti ise tam da Nasyonal Sosyalistlerin iktidara gelme süreci ile aynı zamana rast gelen Eğitim Reformu çerçevesinde, Atatürk'ün direktifleriyle, göç eden ve sürülen Yahudi asıllı Alman bilim adamlarını ülkeye davet ederek sosyal ve ekonomik ayrıcalıklar tanımıştır. Bilim adamları bu daveti hiç tereddütsüz kabul ederler. Zira onları kabul edecek başka bir ülke yoktu ve ayrıca Türkiye'nin sunmuş olduğu imkânlar çok daha iyiydi.

Ülkemize gelen bu bilim adamları Türkiye'de bulundukları süre içerisinde özellikle eğitime önemli katkılar sağlamışlardır. Darülfünun'un, bir kısım hocaların tasfiyesi ile birlikte kapatılması ve yerine modern anlamda bir üniversite kurulmasına öncülük eden göçmen bilim adamları, batının araştırma teknik ve metotlarının kullanılmasından, kendilerine özgü ders anlatım teknikleri yeni açılan üniversitede uygulayarak başarı elde etmişlerdir. Yine bu hocalar çeşitli fakültelerin açılmasında, kütüphanelerin kurulmasında üniversitelerde seminerler düzenlenmesinde önemli katkılar sunmuşlardır. Türkiye batılı birçok fikir ve literatüre mülteci hocalar sayesinde sahip oldu. Birinci Dünya Savaşı döneminde de bu tür girişimlerde bulunulmuş, bu bağlamda Almanya'dan hocalar getirtilmiş ve Darülfünunda görev almaları sağlanmıştır, fakat bu kadar ses getirmemiştir.

Cumhuriyet döneminde göçmen bilim adamları sadece yeni bir üniversite kurmakla kalmayıp, gerek tıp gerek sanat alanında ülkeye değerli katkılar sağlamışlardır. Tıp alanında Anadolu'yu bir baştan bir başa dolaşıp değerli çalışmalar yaparak, geleceğin Türkiye'sine önemli bilgiler aktarmışlardır. Albert Eckstein bu çalışmalar ile adını Anadolu'da duyurmuş göçmen bilim adamları arasındadır. Özellikle çocuk hastalıkları konusunda değerli katkılar sağlamıştır.

Gerhard Kessler, Wilhelm Röpke, Fritz Neumark, Alexander Rüstow, Joseph Dobretsberger, Alfred Isaac gibi bilim adamlarının önemli katkılarından biri de ülkeyi batılı ve çağdaş anlamda bir İktisat Fakültesine ve eğitimine kavuşturmuş olmalarıdır. Ernst Hirsch Türk hukuk sisteminde hala adından bahsedilen kişidir. Onun hazırladığı ve 1957 yılında yürürlüğe giren 6762 Sayılı Türk Ticaret Kanunu 2012 yılına kadar bazı değişiklikler yapılarak yürürlükte kalmıştır. Hirsch aynı zamanda Marka ve Patent Kanunu ile Fikir ve Sanat Eserleri Kanunlarının hazırlanmasında “kodifikatör” olarak rol almıştır. *“Kitaplığı olmayan üniversite, cephaneliği bulunmayan bir kışlaya benzer”* sözünün sahibi olan Hirsch kütüphane konusunda da örnek bir şahsiyettir.

Gelen hocaların sözleşmeleri tekrar uzatılmak üzere, üçer veya beşer yıllık yapılırken, hocalardan üç yıl içinde ders verecek kadar Türk dilini öğrenmeleri istenmişse de bunda birçoğu başarılı olamamış ve bu da bazı hocaları sıkıntıya sokmuştur. Fakat buna rağmen bilgilerini bir tercüman vasıtası ile de olsa öğrencilerine aktarmayı başarmışlardır.

Bilim adamlarının sosyal yaşantılarına dair elde edilen bilgiler ne yazık ki çok detaylı değildir. Zira kendi içine kapanık bir yaşam sürmeyi tercih etmişlerdir. Türklerle olan ilişkileri çok sınırlı kalmış, kendi akademik çevreleri, (o da birkaç kişi ile sınırlı), dışında Türklerle pek bir ilişkileri olmamıştır. Bunun nedenlerine bakıldığında, ülkelerinde aile bireyleri ile tüm soydaşlarının maruz kaldıkları katliamlar onların içlerine kapanmasına yol açmış olabilir. Ayrıca hem kültürel, hem din olarak ve üstelik de dil problemini de göz önünde bulundurduğumuzda neden içe kapanık yaşadıklarını daha iyi anlamak mümkündür.

Nasyonal Sosyalist Alman İşçi Partisi'nin Antisemitizm hareketi ile çeşitli ülkelere göç ve sürgüne mecbur bırakılan Yahudilerin, üniversite reformu ile Türkiye'ye davet edildikleri ve davet edilen kimi bilim adamlarının stratejik nedenlerle Türkiye'ye geldiği görülmektedir.

Çoğunluğu Yahudi asıllı olan Alman bilim adamları ülkemizde sanat, bilim, hukuk, iktisat ve sosyal politikalar alanlarında önemli katkıları olmuştur. Yahudi asıllı Alman bilim adamlarının Türkiye açısından sağladığı faydalar elbette oldukça değerlidir, ancak onların da başta hayatta kalma şansını elde etmelerinin yanı sıra gelecekteki hayatlarını da yine Türkiye’de yapmış oldukları çalışmaları sayesinde elde ettiklerini unutmamak gerekir. Batılı bilim adamlarını ülkeye davet ederken Türk makamları özellikle bir ırk tercihi yapmamış, ama gelecek olanların Yahudi ırkından olmasına da karşı çıkmamıştır. Mültecilerin hemen hemen hepsi, bir iki istisna dışında, Türkiye’de bulunmuş olmaktan memnun kalmışlar ve kendilerine sağlanan imkânlardan dolayı müteşekkir olmuşlardır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

ADAP, Der Führer an den Präsidenten der Türkischen Republik, Serie D, (1937-1941), Band XII, (1 Şubat-5 Nisan, 1941).

ADAP, Der Reichsaußenminister an die Botschaft in Ankara, 265/172 850-52, (17 Mayıs 1941).

ADAP, Serie D 1937-1945, Band V (Juni 1937-Maerz 1939),Baden-Baden, Kapitel VII, Die Türkei, (16 Juli 1937-10.Feb.1939),

ADAP, Serie D 1937-1941, Band XII 1, “Der Reichsaußenminister an die Botschaft in Ankara“, Nr. 179, 09.03.1941.

(Ek 3)BCA, Fon Kodu: 030.10, Belge No: 124.881.6

(Ek 4) BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Belge No: 34 - 16 – 7

(Ek 5) BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Belge: 24 - 79 – 14

(Ek 8) BCA, Fon Kodu:30-11-1, Belge:203-32-4

(Ek 16) BCA Fon Kodu:30-18-01-02, Belge:108-32-2

(Ek 19) BCA Fon Kodu: 30-18-01, Belge: 147-63-5

Kitaplar, Makaleler, Tezler

Adiloğlu B. ve Yücel G. (2019). *Çağdaş İşletme Biliminin Öncülüğünden Bilinmeyene: Ord. Prof. Dr. Alfred Isaac*. Muhasebe Enstitüsü Dergisi. İstanbul.

Akar N. (2003). *Anadolu’da Bir Çocuk Doktoru: Ord. Prof. Dr. Albert Eckstein*. İstanbul: Pelikan Yayınları.

Alkan R. (2019). Die "Türkische Post":Türkiye’de Bir Nazi-Propaganda Gazetesi ve Matbuat Umum Müdürlüğü, *Selçuk Ün. Sos. Bil. Ens. Dergisi*.

Alpkaya F. (2013). *Türkiye Cumhuriyetinin Kuruluşu (1923-1924)*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Armaoğlu, Fahir (1999). 20.Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995, c.1-2, (İstanbul: Alkım Yayınevi).

Arslan H. (2003). *Aydınlanmış Devlet Himayesinde Bilim: 1933 Türk Üniversite Devrimi Ve Sürgün Alman Bilim Adamları*, Türklük Araştırmaları Dergisi. İstanbul.

Atatürk M.K. (1996) *Nutuk II*, (Ankara: 1996).

Avcı Y. (2000). *Tanzimat Reformları ve Osmanlı Yahudi Toplumu*. KÖK Araştırmalar Dergisi. c.2. Ankara.

Bali R. (1999). *1934 Trakya Olayları II, Tarih ve Toplum Dergisi*. Sayı 187. İstanbul: İletişim Yayınları.

Baş F.M. (2014). *Gerhard Kessler'in Türkiye'deki Sosyoloji Anlayışına Katkısı*. İ.Ü. Sosyoloji Dergisi. Sayı 28. İstanbul.

Berk N. ve Gezer H. (1973). *50 yıl Türk Resim ve Heykeli*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Beyoğlu S. ve Satan A. (2014). *Modern Türkiye Tarihi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi Yayınevi.

Bozay K. (2001). *Exil Türkei - Ein Forschungsbeitrag zur deutschsprachigen Emigration in der Türkei (1933-1945)*. Münster.

Brink M. ve Danan akt. Vooijs B.E. (2019). *From Tolerance to Emigration The history of Turkey's Jewish Community*,) Doktora Tezi, Leiden Üniversitesi.

Ceylan Ö. (2009). *Türkiye'de Sosyal Siyasetin Oluşumunda Gerhard Kessler*, T. C. Uludağ Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi. Bursa.

Çam H. (2012). *İki Dünya Savaşı Arasında Türkiye'ye Alman Akademisyen Göçü*. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. Doktora Tezi. İstanbul.

Çelebi N. ve Kızılcılık S. (2002). *İstanbul'da Bir Alman Profesör: Gerhard Kessler*, Sosyoloji Araştırmaları Dergisi/Journal of Sociological Research, c. 5, Sayı 2. İstanbul.

Çelik L. (2012). *Alman Kaynaklarına Göre II. Dünya Savaşı Yıllarında Türk Dış Politikası*, Yüksek Lisans Tezi. Konya: Selçuk Üniversitesi.

- Dağlı E. (2017). *İstanbul'da Bir Alman Gazetesi*", *Türkische Post*. Türkiye Araştırmalar Dergisi. Sayı:59. Erzurum.
- Dalaman C. (1998). *Die Türkei In Ihrer Modernisierungsphase Als Fluchtland Für Deutsche Exilanten*, Frei Berlin Üniversitesi Otto Ruh Enstitüsü Siyaset Bilimleri Doktora Tezi. Berlin.
- Dietrich Anne, *Deutschsein in Istanbul: Nationalisierung und Orientierung in der deutschsprachigen Community von 1843- 1956*. (Opladen:1998),Türkiye Araştırmaları Serisi 13. Opladen.
- Eckhardt W. (1991). *Alexander Rüstow Freedom and Domination: A Historical Critique of Civilization Comparative Civilizations Re-view*, c. 25. S. 25. St Louis.
- Erichsen R. (2016). *Deutsche Wissenschaftler im Türkischen Exil*. Istanbul Texte Und Studien. Orient Institut Istanbul. Würzburg
- Erim N (1953) *Devletlerarası Hukuku ve Siyasi Tarih Metinleri*. c.1 (Osmanlı İmparatorluğu Andlaşmaları). Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Ete M. (1964). *Ordinaryus Prof. Dr. Gerhard Kessler*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı 15. İstanbul.
- Fındıkoğlu F. (1963). *Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu: Prof. Kessler ve Prof. Rüstow*, İstanbul İktisat Dergisi Arşivi, c. 23. İstanbul.
- Fişek A.G. (2015). *Türkiye'de Sosyal Politikanın Başöğretmeni: Ord. Prof. Dr. G. Kessler*. Çalışma Ortamı Dergisi, Sayı 140. Ankara.
- Friedlaender S. (2016). *Nazi Almanya'sı ve Yahudiler, Zulüm Yılları 1933-1939*, c.1. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Gaier P. (2007). *Emigration 1933. Die deutschsprachige wissenschaftliche Emigration in die Türkei und ihr soziales Umfeld – Das deutsch-deutsche“ Verhältnis in der Türkei 1933-1945*. Yüksek Lisans Tezi. Almanya.
- Galanti A. (1947). *Türkler ve Yahudiler*. İstanbul: Tan Matbaası.
- Guttstadt C, (2012) *Türkiye, Yahudiler ve Holokost*, çev. Atilla Dirim, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Haymatloz (2000). *Exil in der Türkei 1933-1945*. Berlin: Verein Aktives Museum

- Hänlein A. (2006). *Gerhard Kessler: Türkiye’de Sürgün Bir Alman Sosyal Politikacı*. Çev: Alpay Hekimler, Çalışma ve Toplum ve Toplum Dergisi, sayı 9. İstanbul.
- Hirsch E.E. (1985). *Hatıralarım – Kayzer Dönemi, Weimar Cumhuriyeti, Atatürk Ülkesi*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Kadioğlu S. İ. (2004). *1933 Üniversite Reformu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi*, Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi. Cilt 2. Sayı 4. İstanbul: Bilim ve Sanat Vakfı.
- Kadioğlu S. İ (2003). “Raymond Hovasse’ın Türkiye’deki Bilimsel Çalışmaları Ve Baltalimanı Hayvanat İstasyonu’nun Kuruluşu”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları* Cilt IV, Sayı 2
- Kakınç H. (2012). *Struma, İstanbul Açıklarında 72 gün boyunca 769 Yahudi’nin Dramı*. İstanbul: Destek Yayınevi.
- Karaosmanoğlu Y.K. (1984). *Politikada 45 Yıl*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kessler G. (1950). *Bir Otobiyografi: Kendi Hayat Yolum (Mein Lebensweg)*. İş Dergisi. İstanbul.
- Kılıç S. (2012). “Montreux Boğazlar Sözleşmesi İle İlgili Almanya’nın Görüş ve İtirazları”, *Akademik Bakış Dergisi*, S. 33 (Kasım-Aralık)
- Kıvırcık E. (2007). *Büyükelçi*. İstanbul: GOA Yayınevi.
- Klee E. (2007). *Das Kulturlexikon zum Dritten Reich. Wer war was vor und nach 1945*, Frankfurt am Main: S. Fischer.
- Koçak C. (2013). *Türk Alman İlişkileri (1923-1939)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Koçak C. (2015). *Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kodal T. (2007). *Türk Arşiv Belgelerine Göre II. Dünya Savaşı (1939-1945) yıllarında Türkiye Üzerinden Filistin’e Yahudi Göçleri*. Atatürk Dergisi. Cilt 5. Sayı 3. Erzurum
- Kucur F. (2011). *Türkiye’de Sosyal Politika Bilimi’nin Gelişimi ve Sabahattin Zaim Örneği*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Çalışma Ekonomisi Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

- Levi A. (1996). *Türkiye Cumhuriyeti'nde Yahudiler- Hukuki ve Siyasi Durumları*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Lewis B. (1991). *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Metin Kırıatlı, Ankara: TTK Basımevi,
- Lewis B. (1996). *İslam Dünyasında Yahudiler*, çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: İmge Kitabevi.
- Livaneli Z. (2011). *Serenad*, İstanbul: Doğan Kitap
- Malche A. (1939). *İstanbul Üniversitesi Hakkında Rapor*. İstanbul: Devlet Basımevi.
- Mert Ö. (2018). *Cumhuriyet Döneminde Azınlık ve Türkleştirme Bağlamında 1934 Trakya Yahudilerinin Göç Olayına İlişkin İddiaları Ve Cevapları*, c.11 S.22. Akademik Bakış Dergisi. Ankara.
- Möckelmann R. (2013). *Wartesaal Ankara Ernst Reuter Exil und Rückkehr Nach Berlin*. Berlin: BWV Berliner.
- Neumark F. (2017). *Boğaziçine Sığınanlar*. Çev: Şefik Alp Bahadır. İstanbul: Kopernik Kitap.
- Nissen R. (1969). *Helle Blätter dunkle Blätter Erinnerungen eines Chirurgen*. Deutsche Verlags-Anstalt Stuttgart.
- Ortaylı İ. (1983). *Osmanlı İmparatorlu'nda Alman Nüfuzu*. İstanbul.
- Öklem N. (1973). *Atatürk Döneminde Darülfunun Reformu*. İzmir: Ege Üniversitesi Matbaası.
- Özakıncı C. (2013) “24 Şubat 1942 Struma Faciasında Katil Kim?”, *Bütün Dünya Dergisi*, 1 Mart
- Özakıncı C. (2012) “24 Şubat 1942 Struma Faciası”, *Bütün Dünya Dergisi*, 1 Ekim
- Reismann A. (2011). *Nazizmden Kaçanlar ve Atatürk'ün Vizyonu*. Çev: Gül Çağalı Güven. 2. Baskı. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Ribbentrop J (1953). *Zwischen London und Moskau, Aus dem Nachlass*, Hrsg. Annelies von Ribbentrop, Leoni.
- Reuter E. (1973). *Schriften Reden*. Zweiter Band. Berlin: Propylaen Verlag

Sander O. (1995). *Siyasi Tarih 1918-1990*. Ankara.

Sarc Ö.C. (1985). *Ord. Prof. Dr. Alfred Isaac, Türkiye’de İşletme Biliminin Öncülerine Armağan*. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü. İstanbul: Venüs Ofset.

Sayar A.G. (2014). *Bir İktisatçının Entelektüel Portresi: Sabri F. Ülgener*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

Schwartz P. (2003). *Kader Birliği*. İstanbul: Belge Yayınları.

Segev T. (1995). *Die Siebte Million - Der Holocaust und Israels Politik der Erinnerung*, Hamburg.

Scurla H.(1987). *Scurla Bericht, Die Tätigkeit deutscher Hochschullehrer in der Türkei 1933-1939*, haz. Klaus Detlev Grothausen Türkiye Araştırmalar

Stanford J. Shaw, *1933-1945 Yahudi Soykırımı ve Türkiye*. İstanbul: Timaş Yayınları. 2014.

Şen F. (2008). *Ayyıldız Altında Sürgün*. İstanbul: Güniz Kitaplığı.

Şeni N. (1997). *Çayınıza Kaç Tane Kuru Üzüm İstersiniz? İstanbul 1914-1923*, Hazırlayan: Stefanos Yerasimos, 2. Baskı. Çeviren Cüneyt Akalın. İletişim Yayınları: İstanbul.

Taşdemirci E. (1994). *Atatürk’ün Önderliğinde 1933 Üniversite Reformu*, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı:5. Kayseri.

Temizer A. ve Özkan M.S. (2013). *İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye’nin Krom Ticaretinin Siyasi ve Ekonomik Sonuçları*, *Studies Of The Ottoman Domain*. C.3, S.4.

Tuna O. (1963). *Prof. Gerhard Kessler: Şahsiyeti ve Eserleri*, İstanbul İktisat Dergisi Arşivi. İstanbul.

Tütengil C. (1963) “Ord. Prof. Dr. G. Kessler’in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye’deki Yayınlarının Bibliyografyası”, İ.Ü.İktisat Fak. Mecm. c.23, S.3-4.

Vooijs B.E. (2019). *From Tolerance to Emigration The history of Turkey’s Jewish Community*, Yüksek Lisans Tezi, Leiden Üniversitesi

Widmann H. (2000). *Atatürk ve Üniversite Reformu*. İstanbul:Kabalıcı

Winkelmann O. (2005). “Schon aus Altersgründen Ablehnen” der Pathologe Philipp Schwartz (1894–1977) und die Frankfurter Medizinische Fakultät, *Hessisches Ärzteblatt* S.12. Frankfurt

Yalçın S. (2000). *Atatürk’ün Milli Dış Siyaseti*. Ankara: Berikan Yayınevi.

Zadil E. (1964). *Hocam Kessler Hakkındaki İhtisaslarım*, Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi. Sayı 15. İstanbul.

İnternet Kaynakları

1492 İspanya sürgünü: Müslümanlar ve Yahudiler, <https://www.youtube.com/watch?v=v8hPku2rFR4&t=1097s> [Erişim 01.03.2019].

Almanya’nın boğazlar konusundaki olumsuz tavrı ve itirazlar (1936-1941), <http://www.akademikbakis.org/eskisite/33/05.pdf>

Cumhuriyet İnsanları Portreleri. <https://portreler.fisek.org.tr/ord-prof-albert-eckstein/>. [Erişim 05.01.2020]

<http://www.hurriyet.com.tr/toplama-kampindan-turk-oldugum-icin-kurtuldum-19195461> Erişim Tarihi 15.02.2019; Rousso’nun yaşadıkları Emir Kıvrıcık, Beüyükelçi adlı eserinde detaylı bir şekilde yer almaktadır.

<http://www.luebeck-kunterbunt.de/TOP100/Haawara-Abkommen.htm>, [Erişim 16.05.2019].

<http://www.salom.com.tr/arsiv/haber-88997-turkolog-corry-guttstadt-holokostta-daha-fazla-yahudi-turkiyeye-donebilirdi.html>, [Erişim 14.09.2019].

<http://www.verfassungen.de/de33-45/beamte33.htm>, [Erişim 14.09.2019].

<http://www.wikizero.biz/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvRWxoYW1yYV9LYXJhcm5hbWVzaQ>; [Erişim 07.05.2019].

https://antlasmalar.com/mondros-ateskes-antlasmasi/#Mondros_Ateskes_Antlasmasi8217nin_Maddeleri; [Erişim 18.10.2019].

<https://lcivelekoglu.blogspot.com/2016/06/9-haziran-44-yil-once-bugun-alman.html> [Erişim 21.01.2020].

https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2675756, [Erişim 06.08 2019].

https://tr.wikipedia.org/wiki/II._D%C3%BCnya_Sava%C5%9F%C4%B1_ve_T%C3%BCrkiye#T.C.3.BCrk-Alman_Dostluk_Pakt.C4.B1.

<https://www.dhm.de/lemo/kapitel/ns-regime/ausgrenzung/nuernberg/> [Erişim 30.10.2019].

https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc025/kanuntbmmc025/kanuntbmmc02504501.pdf [Erişim 06.06.2019].

<https://www.turkyurdu.com.tr/yazar-yazi.php?id=1806> Erişim Tarihi 21.12.2019

<https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly90ci53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpd2kvQW50aXNlbWl0aXpt> [Erişim 07.12.2019].

<https://www.wikizeroo.org/index.php?q=aHR0cHM6Ly9kZS53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpa2kvR2VzZXRx6X3p1cl9XaWVvZS53aWtpcGVkaWEub3JnL3dpYmVhbXRlbmR1bXM>; [Erişim 29.10.2019].

<https://www.youtube.com/watch?v=L-vWwEXU5BE>, erişim tarihi 28.05.2019.

<https://www.zukunft-braucht-erinnerung.de/das-haavara-abkommen-1933/> [Erişim 16.05.2019].

Ramazan Çalık, *Türk-Alman İlişkileri(1923-1945)*, <https://www.tarihtarih.com/?Syf=26&Syz=35> 4633 [Erişim 06.01.2020].

Gazete Kaynakları

Cumhuriyet Gazetesi, 06.07.1934, s.1.

Cumhuriyet Gazetesi, 21.Ocak 1943.

Hürriyet Gazetesi, 06.12.2008

Hürriyet Gazetesi, 07.12.2008

Resmi Kaynaklar

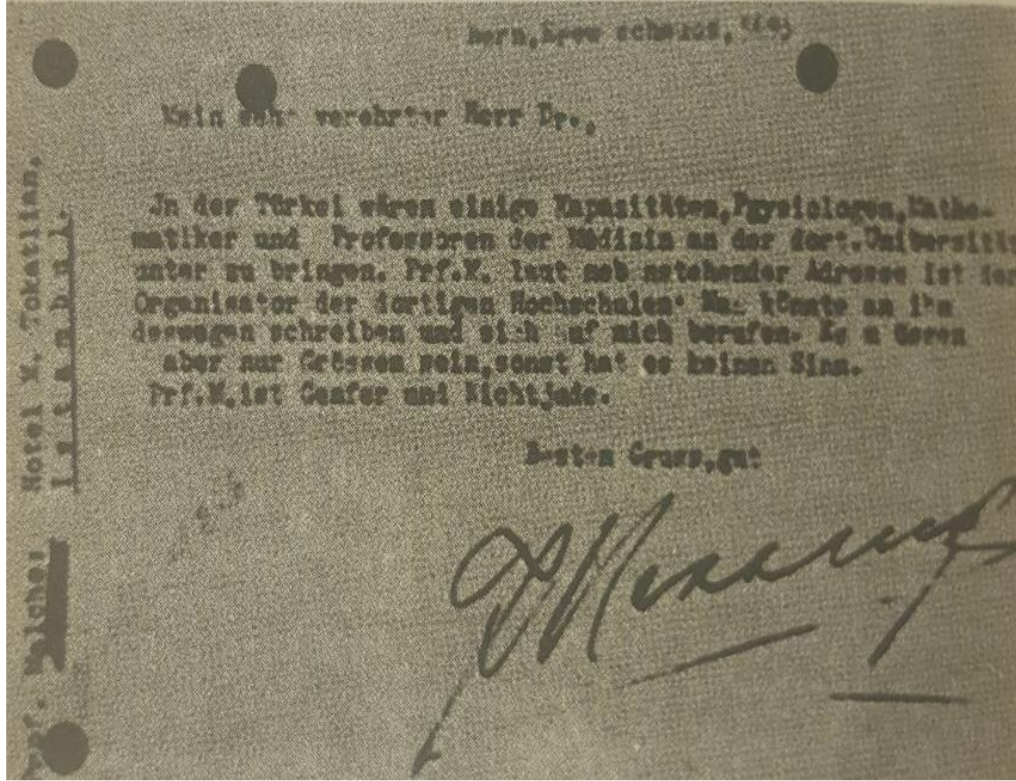
TBMM Zabıt Ceridesi, 6/19 (25 Haziran 1941).

TBMM Zabıt Ceridesi, c.18 (Ankara 1922).

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 6, İçtima;4,3. İnikat, (11.11.1942).

EKLER

Ek-1: Philipp Schwartz'a Türkiye'de bazı bilim adamlarına ihtiyaç duyulduğunu ve bununla ilgili olarak Malche ile irtibata geçmesini haber veren posta kartı.³⁷²

³⁷² Widmann, a.g.e., s.380

Ek-2: Deutsche Wehrt Euch! Kauft nicht bei Juden. Direnin Almanlar! Yahudiden alışveriş yapmayın. Pankartı asılı olan bir Yahudi üstelik de kendi dükkânı önünde.

Ek-3: Struma Gemisinin biran önce tamir edilip yola çıkacak duruma getirilmesine dair verilen emir. Aynı belgede yolcuların beslenmeleri ile ilgili de gerekli yerlere müracaat edilmesi konusunda izin verilmiştir. Yoksa gemide bulaşıcı hastalık baş gösterecek duruma gelmiştir.³⁷³

T. C. BAŞVEKALET Yazı İşleri Müdürlüğü Sayı :		Dosya işaretleri
Gelen	Tarihi 4-9-44	Hariciye Vekilliğine Usturuma vapuru ile transit olarak İstanbul'a gelen 769 yahudi göçmenin sıhhi durumlarının tehlike göstermeğe başladığı Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekilliğinden alınan bir tezkere ile bildirilmektedir. Bu husus Dehiye Vekilliğince de Vekilliğinize aha önce yazılmış olduğundan neticenin bildirilmesine müsaadelerini rica ederim. Başvekil yerine Musteşar 5-II-944
Evrakın	Numarası	
Müesvid		
Tesvid tarihi	5.2.942	
Mübeyyiz		
Tebyiz tarihi		
Mukabele edenler		
Sadra No.	Umumi 6-212 Hususi 514	
Merbutatı		
Sevk tarihi	7-2-42	
Mukayyidin imzası		
2-		030 10 124 881 6

³⁷³ BCA, Fon Kodu: 030.10, Belge No: 124.881.6

T. C.
SAHAT ve İÇTİMAİ
MUAVENET VEKÂLETİ
Hıfzıssıhha İşleri Dairesi Reisliği

Ankara

4 Şubat 1942

Genel № 32

Öz Usturuma vaporundaki yahudi
göçmenleri hakkında.

Özel № 1605

İlişigi :

Başvekalet Yüksek Makamına

Köstenceden Beyruta transit olarak 15/XII/1941 tarihinde bogazdan geçerken makinesine arız olan sakatlık dolayısıyla İstanbul limanında tevakkufa mecbur kalan Panama bandıralı Usturuma vaporunda bulunan ve sıhhi nezaret altına alınan 769 yahudi göçmeninin, makinedeki sakatlığın tamirinin uzaması yüzünden işe vaziyetleri ile sıhhi durumlarının günden güne bozulduğu ve sarı bîf hastalığının zuhuru kuvvetle muhtemel olduğu İstanbul Sahil Sıhhiye Merkezi Baştabipliğinin ve Galata Merkezi Tabipliğinin yazılarından anlaşılmaktadır.

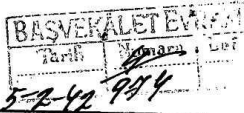
Beslenme ve sıhhat bakımından pek fena bir durumda olan bu musevî göçmen kfilesinin gemilerindeki tamiratın biran evvel yapılarak yola çıkarılabilmelerinin temini yolunda icabedenlere emir verilmesine müsaadelerini rica ve aksi takdirde bu günkü durum yüzünden aralarında çıkması kuvvetle muhtemel büyük miktarda ölümüne mani olunmak üzere bunların karaya çıkartılmalari zorunda kalınması mümkün olacağını saygılarımla arz ederim

Sıhhat ve İctimai Muavenet
Vekili

Dr. H. Akatun

8 Kan. 1. 1. 1. 1.

Yazı - L. m.
4. 2. 1942

Yazılacak karşılıkta göçmenlerin arazi ve nüfuslarının yazılması lazımdır.

030	10	126	587	6
-----	----	-----	-----	---

T. C. BASVEKALET Mansurîk Müdürü Sıra: 13984	KARARNAME	BASBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ
---	------------------	--

İstanbul Darülfünunun umumî ıslahat işlerinde çalıştırılmak üzere getirilecek Cenevre Darülfünunu profesörlerinden Mösyö Albert Malche ile yapılacak ilişik mukavelenin tasdiki ve buna göre getirilmek istenilen adı geçen mütehasssın bir sene için getirilmesine izin verilmesi; Maarif ve Maliye vekilliklerinin 6/3/933, 8/3/933 x tarih ve 716,3805/II4 sayılı tezkereleri üzerine İera Vekilleri Heyetinin 13/3/933 toplantısında kabul olunmuştur.

13/3/933

REİSİCUMHUR

Gayi M. Kemali

B.V.	Ad.V.	M.M.V.	Da.V.
<i>İsmail</i>	<i>İsmail Kemal</i>	<i>İsmail</i>	<i>S. Kaya</i>
Ha.V.	Ma.V.	ME.V.	Na.V.
<i>İsmail</i>	<i>Mehmedülhak</i>	<i>S. Tuncel</i>	<i>L. İsmail</i>
IK.V.	Si.M.V.	G.V.	Zr.V.
<i>İsmail</i>	<i>S. Rıza</i>	<i>İsmail</i>	<i>M. Rıza</i>

30	18	01	02	34	16	7
----	----	----	----	----	----	---

³⁷⁴ BCA, Fon Kodu: 30-18-1-2, Belge No: 34 - 16 - 7

EK-5:İstanbul Darülfünuna İsviçre'den getirilecek Malche'nin Ücret ve Harcırahının Karşlanması³⁷⁵

T. C. BAŞVEKÂLET MÜHÜRÜ Şube : Sayı : 12.032		T. C. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞ.Vİ								
KARARNAME										
İstanbul Darülfünunu teşkilât kanunu lâyihasıyla beraber müessesenin tekâmül esaslarını ihzar etmek üzere İsviçreden celbi re-tekarrür eden M.Malche ile merbut mukavelenamenin akdine ve mumaileyhin ücret ve harcırahlarının İstanbul Darülfünunu 93I malî sene butçesinin 8 inci maddesine mevzu tahsisattan tasviyesine izin verilmesi; Maarif Vekâletinin 6/12/93I tarih ve 11218 numaralı tezkereyle yapılan teklifi ve Maliye Vekâletinin 9/12/93I tarih ve 782 13550 numaralı mutalaanamesi üzerine İcra Vekilleri Heyetinin 12/12 93I tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur.										
12/12/93I										
REİSİCÜMEUR										
<i>Gazi M. Kemal</i>										
B. V.	Ad. V.	M. M. V.								
<i>İsmail</i>	<i>Şükrü Kemal</i>	<i>Şevket</i>								
Da. V.	Ha. V.	Ma. V.								
<i>S. D. V.</i>	<i>S. I. D. V.</i>	<i>M. D. V.</i>								
M. V.	Na. V.	B. V.	S. I. M. V.							
<i>Mustafa</i>	<i>2.12.1931</i>	<i>Ş. D. V.</i>	<i>S. I. M. V.</i>							
<table border="1"><tr><td>030</td><td>12</td><td>03</td><td>03</td><td>24</td><td>79</td><td>16</td></tr></table>				030	12	03	03	24	79	16
030	12	03	03	24	79	16				

Ek-6: Alexander Rüstow'un birçok makalenin yanı sıra kaleme aldığı eserleri;

- Harbin Sosyolojik Mahiyeti, İstanbul, Kenan Basımevi:1939
- *İktisadi Coğrafya*, İstanbul, İ.Ü.İktisat Fak.:1939
- *Ham Maddelerin Milletlerarası Dağıtımı*, İstanbul, Kenan Matbaası:1945
- *Das Versagen Des Wirtschaftsliberalismus Als Religionsgeschichtliches Problem (İktisadi Liberalizmin Muvaffakiyetsizliği ve Din Tarihine Ait Sebepler)*, İstanbul, y.y Yayınevi:1945

Ve üç ciltlik başyapıtı olan

- *Ortsbestimmung der Gegenwart, (Hâl-i Hâzırın (Bugünün) Yerini Tayin)*, Zürich, Erlenbach- Eugen Rentsch Verlag: 1950, 1952, 1957

Ayrıca çeşitli dergilerde yayınlanan makalelerinden bazıları da şu şekildedir;

- “İktisat Tarihinde Mezhep Meseleleri”, *İ.Ü. İktisat Fak. Mecm.*, c.3, S.3-4, (1942), s.403-428, (Çeviren: Sabri F. Ülgener)
- İşletme İktisadı ve İktisat İlmi, *İ.Ü. İktisat Fak. Mecm.*, c.4, S.2, (1943), s.119-126), (Çeviren: Orhan Tuna)
- “Devrimizin Vazife ve İşadammının Mazisi ve İstikbali”, *İ.Ü. İktisat Fak. Mecm.*, c.5, S.1-4,(1945),s.131-157, (Çeviren:Dr. Ahmed Halit İlteber)
- “Roma İhtilali ve İmparator Augustus”, *İ.Ü. İktisat Fak. Mecm.*, c.5, S.1-4,(1945),s.329-354
- “19 uncu asır Garp Mimarisinin İnhitatında Fikir Tarihinde ve Sosyolojiye Ait Faktörlerin Rolü”, *İ.Ü. Edebiyat Fak. Felsefe Arkivi Mecm.*,c.2, S.1,(1947), s.191-220
- “Sombart'ın Kapitalizm Telakkisi ve Tarihçi Mektebin İlmî Hedefleri”, *İ.Ü. İktisat Fak. Mecm.*, c.3, S.1-2, (1942), s.79-94, (Çeviren: Sabri F. Ülgener)

Aleksander Rüstow Hakkında Yapılan Bazı Çalışmalar:

- Prof. Z. Fahri Fındıkoğlu, “Türk Sosyolojisinde İki Alman Sosyoloğu: Prof. Kessler ve Prof. Rüstow”, *İ.Ü. İktisat Fak.Mecm.*, Arşivi, c. 23, S. 3-4 (1963), s.33-50

- Mehmet Dinçarslan, “Türkiye’de Ordoliberalist Bir İktisatçı - Filozof: Alexander Rüstow (1885-1963)”, *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, S. 46, (2015), s. 201-226
- Mehmet Eröz, “Türk Sosyoloji Bibliyografyasında Prof. Dr. Rüstow’un Yeri”, *İ.Ü. İktisat Fak. Mecm.*, c.23, S. 3-4(1963), s. 137-150
- F.Sabri Ülgener: “Alexander Rüstow: Bir Fikir ve Aksiyon İnsanın Arkasından”, *İ.Ü. İktisat Fak. Mecm.*, 23, S. 3-4(1963) s. 24-32

Ek-7: Gerhard Kessler’in Yayınları:

a) Kitaplar

- Büyükşehirlere İçtimaî Çehresi ve Zamanımızda Büyük Şehirden Beklenen Vazifeler, İstanbul: Belediye Matbaası, 1934, (Çeviren: Âsım Süreyya)
- İçtimaiyata Başlangıç, İstanbul: İ.Ü İktisat Fak., 1938, (Çeviren: Dr. Z. Fahri Fındıkoğlu)
- Kooperatifçilik, İstanbul: İ.Ü.İktisat Fak., 1940, (Çeviren: Dr. Z. Fahri Fındıkoğlu)
- Die Familiennamen der Juden in Deutschland, Leipzig: Leipzig Verlag, 1935
- Die Familiennamen der Ostpreussischen Salzburger, Königsberg, 1937.

b) Etütler

- “XVIII. Asırda Prusya Devlet Kapitalizmi ve Teşviki Sanayiinin Berlinde’ki Tesirleri”, *İ.Ü. Hukuk Fak. Mecm.*, c1, S.1, (1935), s. 60-66, (Çeviren: Doç. Hikmet Somay);
- “Mesken Siyasasına ait Ekonomik ve Teknik Meseleler”, *İ.Ü. Hukuk Fak. Mecm.*, c1, S.4, (1935), s.436-444, (Çeviren: Dr. Muhlis Ete)
- “Sosyal Siyaset ve Ekonomi Siyaseti”, *İ.Ü. Hukuk Fak. Mecm.*, c.3, S.0, (1937), s.1-5, (Çeviren: Doç. Sabri Ülgener)
- “Almanya’da Türk Kanı”, *İ.Ü. Hukuk Fak. Mecm.*, c.3, S.0, (1937), s.237-246 (Çeviren: Dr.Refi Şükrü Suvla)

- “Tarih Felsefesi Meseleleri”, *İ.Ü. Hukuk Fak. Mecm.*, c.4, S.16, (1938), s.720-727, (Çeviren: Doç.Sabri Ülgener)
- “Türkiye'nin İctimaî Siyaset Meseleleri”, *İ.Ü.İktisat Fak. Mecm.*,c.1, S.2, (1940), s.441-470 (Çeviren: Dr. Orhan Tuna)
- “Türkiye'nin İctimaî Siyaset Meselelerine Ait Mülâhazalar”, *İ.Ü.İktisat Fak. Mecm.*, c.2, S.0, (1940), s. 138-166, (Çeviren: Dr. Orhan Tuna);
- “Werner Sombart ve İktisat Tarihi”, *İ.Ü.İktisat Fak. Mecm.*, c.3, S.1-2, (1942), S.71-78, (Çeviren: Dr. Orhan Tuna)
- “Türk İş İstatistikleri”, *İ.Ü.İktisat Fak. Mecm.*, C.4, s.3, (1944), s.236-254, (Çeviren: Dr. Orhan Tuna)
- “Avrupa'da Ziraat Rejimleri ve Ziraat Reformları”, *İ.Ü.İktisat Fak. Mecm.*, c.4, S.4, (1944), s.411-451

Ayrıca Cavit Tütengil'in, “Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası” adlı çalışmasında Kessler'in yayınları ve çalışmaları hakkında bilgi mevcuttur.³⁷⁶

³⁷⁶ Cavit Tütengil, “Ord. Prof. Dr. G. Kessler'in Sosyoloji Tarihimizdeki Yeri ve Türkiye'deki Yayınlarının Bibliyografyası”, *İ.Ü.İktisat Fak. Mecm.* c.23, S.3-4,(1963), s. 51-66

Ek-8: İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patolojik Anatomi Enstitüsüne Ordinaryus Profesörlüğüne Ord. Prof. Philipp Schwartz'ın Tayini³⁷⁷

T. C.
Millî Eğitim Bakanlığı
Üniversiteler Bârosu
Sayı:.....

Ankara 7 / 194

Özet:

K A R A R

22/31

1- Açık bulunan İstanbul Üniversitesi Tıp Fakültesi Patolojik-Anatomi Enstitüsü Ordinaryüs Profesörlüğüne 4936 sayılı Üniversiteler kanununun 28 inci maddesi gereğince Fakülte Profesörler Kurulu tarafından seçilmiş, Senatoca uygun görülmüş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığına geçmiş olan aynı Fakülte Ordinaryüs Profesörlerinden Dr. Philip Schwartz'ın tayini tensip edilmiştir.

2- Bu kararı Millî Eğitim Bakanı yürütür.

. 2. Aralık 1946

CUMHURBAŞKANI

İsmet İnönü

Başbakan

M. F. Sakay

Millî Eğitim Bakanı

T. Bayraktar

930 11 1 1202324

Ek-9:Phlipp Schwartz'ın Yayınları:

- *Kader Birliği*, İstanbul: Belge Yayınları, 2003, (Çeviren: Nagihan Alçı)
- *Patolojik Anatomi*, İstanbul: Rıza Koşgun Matbaası, 1939, (Çeviren: R. Rössler; Muammer Yenerman)
- *İltihap*, İstanbul: 1947

³⁷⁷ BCA, Fon Kodu:30-11-1, Belge:203-32-4

- *Selim ve Habis Uurlar*, İstanbul; Rıza Koşgun Matbaası, 1945, (Çeviren: R. Rössler - Muammer Yenerman)
- *Hemoblastozlar*, İstanbul: Adnan Kitabevi, 1948, (Çeviren; Reşit Geran)
- *Genel Histopatoloji*, İstanbul: Rıza Koşgun Matbaası, 1944, (Çeviren; Münevver Arsan; Talia Balı)
- *Özel Histopatoloji Dersleri*, İstanbul: Rıza Koşgun Matbaası, 1945, (Çeviren: R. Rössler; Münevver Arsan)
- *İnsan Akciğer Veremi Bilgisine Giriş*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1940, (Çeviren: Muhiddin Erel)
- *Otopsi Tekniği*, (R. Rössler ve M. Yenerman ile), 1944
- *Tüberkülozun Başlangıç Devrinde Otomatik, Andojen, Lenfaden-Bronkojen Reenfeksiyon*, İstanbul: Kenan Basımevi, 1949. (Çeviren: İlhami Güneral)

Philipp Schwartz Hakkında Yazılan Makaleler:

- Arın Namal, “Ord. Prof. Dr. Philipp Schwartz (1894-1977) 1933 Türk Üniversite Reformu ve Patoloji’ye Katkılarıyla”, *Türk Patoloji Dergisi*, c.19, S.1-2, (2003)
- Melda Keser, ” Philipp Schwartz: Türkiye'ye Ve Alman Göçmenlere Katkıları“ ,*Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, c.3, S.5, (2020)

Ek-10: Albert Eckstein’in yayınları

- Türkiye'de Çocuk Hastalıkları ve Çocukların Korunması Problemleri, İstanbul: Kenan Matbaası, 1947, (Çeviren; Necdet Özlem)

Albert Eckstein Hakkında Yayınlar

- Nejat Akar, “*Bozkır Çocuklarına Bir Umut Dr. Albert Eckstein*”, İstanbul: Gürer Yayınları, 2008,
- Nejat Akar: Ayşe Aysu Oral, “*Albert Eckstein - Anadolu'da Bir Hekim*”, Ankara: Ankara Üniversitesi Yayınevi, 2017

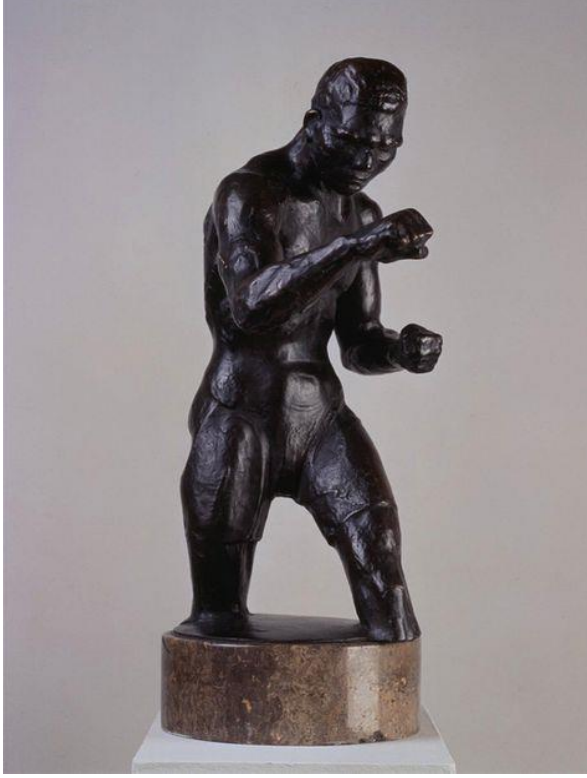
Alp Can: Nejat Akar, “Prof.Albert Eckstein ile Anadolu’da Onbeş Yıl (1935-1950)”,
Ankara: Ankara Üniversitesi Kültür ve Sanat Yayınları, 2005

*Alp Can; Nejat Akar“Prof. Dr. Albert Eckstein Yaşamı Ve Anadolu İzlenimleri-
Çankaya’da Alman Bilim Ve Sanat İnsanlarının İzleri Konferans Ve Sergi 8-18 Ekim
2019”, Ankara: Çankaya Belediyesi, 2019*

Ek-11: Rudolf Belling’in Çalışmalarından Atlı İnönü Anıtı

Ek-12: Rudolf Belling'in Çalışmalarından The Boxer Max Schmeling, 1929

Ek-13: Rudolf Belling'in Çalışmalarından The Aviator- Havacı

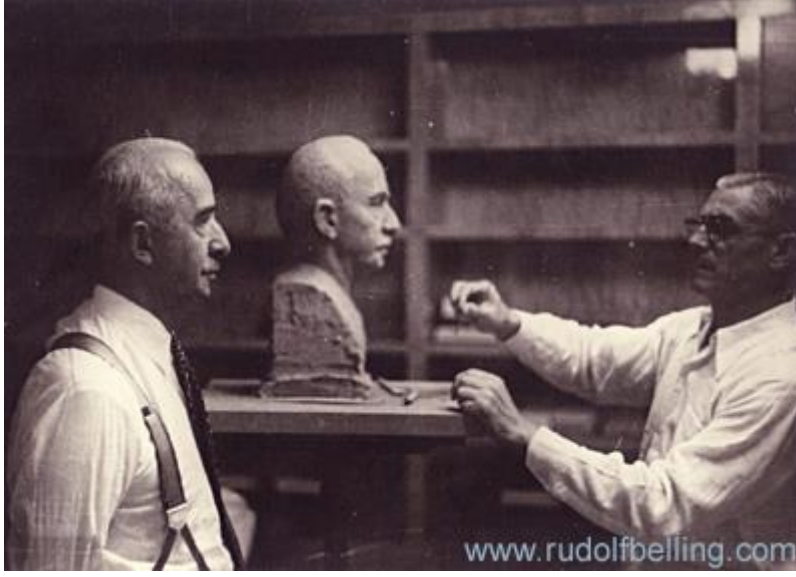
Ek-13: Rudolf Belling Eşi Toni Friedlaender/Freeden Büstünün Modeli Üzerinde Çalışırken.

Ek-14: Rudolf Belling Atatürk Büst Çalışması

Ek-15: Rudolf Belling İsmet İnönü Büst Çalışması

Ek-16: Ernst Reuter'in Siyasal Bilgiler Okulu Şehircilik Profesörlüğünde Çalışmasına Dair Belge³⁷⁸

T. C.
B A Ş B A K A N L I K
M U A M E L Ä T U N U M M Ü D Ü R L Ü Ğ Ü
K a r a r

Sayı :
3
2609

Alman uyruğu Ernst Reuter'in Siyasal Bilgiler Okulu Şehircilik profesörlüğünde işe başladığı tarihten itibaren çalışmasına izin verilmesi; Maarif Bakanlığının 26/1/1945 tarihli ve 4121/44/296 sayılı yazısı üzerine, 788 sayılı kanunun 6 inci maddesine göre, Bakanlar Kurulunun 15/2/1945 tarihli toplantısında kabul olunmuştur.

CUMHURBAŞKANI

Başb. Ad.B. M.K.B. Da.B. H.B.

Ma.B. M.B. İk.B. S.T.B.

G.T.B. Z.B. K.B. T.B.

080 18 01 02 108 32 2

Ek-17: Ernst Reuter'in Yayınları

- “Kommun Bilgisi ve Şehirciliğe Giriş”, Ankara: Yeni Cezaevi Matbaası, 1940, (Çevirenler: Bekir Sıtkı Baysal ve Niyazi Çıtakoğlu)
- “Belediye Maliyesi”, İstanbul: Cumhuriyet Matbaası, 1945
- Gerhard Kessler, Hikmet Somay ve Muhlis Ete ile birlikte, “İstanbul Belediyesi İktisat Müdürlüğünün Salahiyet ve Teşkilatı Hakkında İstişari Heyetin Raporu”, İstanbul: Belediye Matbaası, 1951

³⁷⁸ BCA Fon Kodu:30-18-01-02, Belge:108-32-2

- “İstanbul Şehrinin Mali Durumu 1937-1942” (İstişari Komisyonun Müzakereleri Hakkında Ön Rapor), İstanbul, Belediye Matbaası, 1951

Reuter ayrıca seksenin üzerinde makale yayınlamıştır.³⁷⁹

Ek-18: Ernst Reuter Hakkında Yapılan Yayınlar

- Menaf Turan, “Ernst Reuter’in Türk Yerel Maliye Sistemine İlişkin Çalışmaları Hakkında Bir Değerlendirme”, *Mülkiye Dergisi*, c.36, S. 275, (2012), s.51-73
- Burcu Doğramacı, “Türkiye’de Ernst Reuter ve Bayındırlık Üzerine Araştırmalar”, *Mülkiye Dergisi*, c.36, s. 275, (2012), s.75-84
- Silke Brügel, “Ernst Reuter’in Türkiye’deki Yaşamı ve Katkıları”, İstanbul: Friedrich Ebert Vakfı, 1991, (Çeviren: Süheyla Ababay)
- Selman Yaşar, “ Atatürk’ün Üniversite Reformu Sürecinde Ernst Reuter’in Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesindeki Çalışmaları ve Türk Bilim Hayatı ve Şehirciliğine Katkıları”, *Türk İslam Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, c.12, S.24,(2017), s.31-50

³⁷⁹ Reuter’in makalelleri için bkznz. <http://ereuter.ankara.edu.tr/ernst-reuter-kimdir/>

Ek-19: Alman Uyruklu Ernst Hirsch'in TC Merkez Bankasında Çalıştırılmasına İzin Verilmesi.³⁸⁰

T. C.
BAŞVEKÂLET
KANUNLAR VE KARARLAR
Tetkik Dairesi
Karar Sayısı
4
9788

KARARNAME

Alman tebaasından Ernest Hirsch'in, (2320,70-ikibinüçyüz-yirmi lira yetmiş kuruş) aylık ücretle işe başladığı tarihten itibaren üç ay müddetle T.C. Merkez Bankası Banknot Matbaasında çalıştırılması; Dahiliye Vekâletinin muvafık mütalâasına dayanan Maliye Vekâletinin 28/6/1957, 9/12/1957 tarihli ve 113312-3/7560, 13804 sayılı yazıları üzerine, 2007 sayılı kanunun 2 nci maddesinin B fıkrasına ve 3659 sayılı kanunun 9 uncu maddesine göre, İcra Vekilleri Heyetince 17/12/1957 tarihinde kararlaştırılmıştır.

REİSİCUMHUR
E. Bayar

030 18 01 147 63 5

Bagvokül
Devlet Vekili ve
Devlet Vekili
Devlet Vekili ve
Devlet Vekili ve
Adliye Vekili
Bas.Yay.ve Turz.V.V.
Müh. Müdafaa Vekili
Dahiliye Vekili ve
Hariciye V.V.
Nafıa Vekili
Ticaret Vekili
Sih. ve İc. Mus. Vekili
Güm. ve İnş. Vekili
Ziraat Vekili
Münakalat Vekili
Çalışma Vekili
Sanayi Vekili
Bas.Yay. ve Turz. Vekili
İmar Vekili

Donya No:
27-79
1415

Ek-20: Ernst Hirsch'in Yayınları

- *Praktische Fälle aus dem Handels- und Wirtschaftsrecht mit Lösungen,*
Manheim: J. Bensheimer, 1933

³⁸⁰ BCA Fon Kodu: 30-18-01, Belge: 147-63-5

- *Pratik Hukukta Metot, İstanbul: Bürhaneddin Basımevi, 1944,*
(Çeviren: Halil Arslanlı)
- *Fikri ve Sınai Haklar, Ankara: Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi*
Yayınları, 1948
- *Hukuk Felsefesi ve Hukuk Sosyolojisi Dersleri, Ankara: Banka ve*
Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1949, (Uyarlayan: Selçuk Baran
Veziroğlu)
- *Leitfaden für das Studium des Handels- und Gesellschaftsrechts, Berlin:*
Vahlen Verlag, 1956
- *Einführung in das bürgerliche Vermögensrecht, Berlin: Vahlen Verlag,*
1956
- *Rechtssoziologie.: Aufriß einer Vorlesung. (Sonderdruck aus: Das*
Recht im sozialen Ordnungsgefüge), Berlin: Dunker&Humbolt, 1966
- *Menschenrechte und Grundfreiheiten im Ausnahmezustand, Berlin:*
Dunker&Humbolt, 1974
- *Zur juristischen Dimension des Gewissens und der Unverletzlichkeit*
der Gewissensfreiheit des Richters, Berlin: Dunker&Humbolt, 1979
- *Türkisches Recht vor deutschen Gerichten.: Gutachten und*
Abhandlungen zum türkischen Handels- und Zivilrecht, Berlin:
Dunker&Humbolt, 1981
- *Rezeption als sozialer Prozess; Erläutert am Beispiel der*
Türkei, Berlin: Dunker&Humbolt, 1981
- *Aus des Kaisers Zeiten durch die Weimarer Republik in das Land*
Atatürks. (Eine unzeitgemäße Autobiographie), München; Schweitzer
Verlag, 1982
- *Rechtssoziologie für Juristen, Berlin: Dunker&Humbolt, 1984*
- *Hatıralarım Kayer Dönemi Weimer Cumhuriyeti Atatürk Ülkesi*
(Zaman sınırlarını aşan bir hayat hikâyesi), Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku
Araştırma Enstitüsü, 1985 (Çeviren: Fatma Suphi)
- *Das türkische Aktien-und GmbH-Recht, Baden Baden; Nomos-Verl.-*
Ges. 1993

- *Als Rechtsgelehrter im Lande Atatürks*, Berlin: BWV, Berliner Wiss.-Verl.,2008

Hirsch bu yayınlarının yanısıra birçok makale ve notlar da kaleme almıştır.³⁸¹

³⁸¹ Hirsch'in makale ve diğer yayınları için bkz., <http://www.ticaretkanunu.net/wp-content/uploads/2011/12/ernst-e-hirsch-eserleri-ve-roportaj.pdf>

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Ad-Soyad: Ayşe Altunbaş

Doğum Yeri: İstanbul

e-posta: aysealtunbas@gmail.com

Eğitim Bilgileri:

Yüksek Lisans: İstanbul Medeniyet Üniversitesi Tarih Tezli Yüksek Lisans.

Lisans: Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Almanca Öğretmenliği.

İlköğretim ve Lise: Almanya.

Yabancı Dili:

Almanca.

İngilizce.